ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЦИЋ.

КЊИГА 182.

1895. СВЕСКА ДРУГА.

У НОВОМЕ САДУ,

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА.

1895.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЏИЋ.

КЊИГА 182.

1895. СВЕСКА ДРУГА.

У НОВОМЕ САДУ,

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА.

1895.

ПРЕГЛЕД.

		СТРАНА
I.	Хумор и хумористе у књижевности српској. I. Хумор народа нашег. Од Милана Савића .	1
II.	Писма о књижевности српској и хрватској. Од † Јована Бошковића. (Свршетак.)	13
III.	Еманципована. Шаљива игра у 1 чину. Написала Даница Бандићка рођ. Телечкова . .	58
IV.	Рукописни Зборник Михаила Милорадовића, нађен у манастиру св. Луке у жупи никшићкој а састављен и преписан у Москви 1714—15. г. Написао Павле Ровински. (Наставак.) . . .	75
V.	Зимски звуци. Песма Милете Јакшића (Ленског)	88
VI.	Пабирци. (Прилози за оцену наших домаћих извора.) Од Јована Радонића и Ст. Станојевића	94
VII.	II. Извори Немањиних биографа. Од Ст. Станојевића.	99
VIII.	Значај електрицитета у народној економији. По разним изворима израдио Андрија М. Матић, гимн. професор. (Свршетак.)	106
IX.	Књижевност: Марко Цар: Моје симпатије, књижевне слике и студије. Оцена Милана Савића. . . .	127
	Физика за ниже разреде средњих школа, од А. Васмута, превео и за наше школе удесио В. Зделар. Оцена Стевана Милованова	129
	Андра Гавриловић: Дјетом по стени, црте и и резе. Оцена Милана Савића	140

Бањско Злато, приповетка из српске прошлости, написао Андра Гавриловић. Оцена Милана Савића 142
X. Матица Српска:
Изводи из записника књижевног одељења и одбора 1895. године:
1. Оцена дра Ђорђа Дере и Јована Грчића о делу: „Естетика или наука о лепоти“, од непознатог писца 145
2. Оцена Александра Јорговића на педагошку расправу: „Монтењ и Локе“, од Радивоја Поповића 150
3. Оцена Аркадије Варађанина о расправи: „Најстарија педагошка дела“, од Јована Јанка Кнежевића. 151
4. Оцена Јована Вучковића о рукопису Димитрија Руварца: „Прилошци к историји српског народа, српске цркве и књижевности“ 152
5. Оцена Аркадије Варађанина о спису Димитрија Руварца: „Прилошци к историји српске школе у Аустро-Угарској“. 159
6. Оцена Милана А. Јовановића и Јована Грчића о шаљивој игри: „Еманципована“, од непознатог писца. 160
7. Оцена Милана А. Јовановића о „Фолклорским списима“ Вида Вулетића Вукасовића . . 161

ХУМОР И ХУМОРИСТЕ У КЊИЖЕВНОСТИ СРПСКОЈ.

I.

ХУМОР НАРОДА НАШЕГ.

Од Милана Савића.

Ко познаје наше српске народне песме, приповетке, пословице, здравице, загонетке, питалице, подскочице и изреке иначе, упознао се зацело, поред чисте и узвишене поезије, још и са једним снажним и бујним изразом народнога духа. Тај израз је народни хумор. На њега ћемо наићи свугде, где се показује згодна прилика, јер и хумор је, као и сваки други рад духа нашег, производ, управо чедо, каквих прилика. Али већ овде, у почетку, ваља ми рећи, да се том особином не одликује само народ српски; хумор је онај бујни и гипки елеменат, који у различитим али доста сличним варијацијама, карактерише и све остале народе. Не треба се томе ни чудити, кад су извори хумора у свију народа готово исти а на основи тако рећи истих прилика. Сеоски живот у разних народа не разликује се баш тако много. Што весели немачког, француског или мађарског сељака, весели и српског, што жалости оне, жалости и овог. Позив им је исти, посао исти, њихове мисли врзу се око истих тачака, њихове тежње и потребе, жеље и нагони имају исти извор и исту мету; је ли онда чудо, ако и живот и све што је с њиме у свези, са истог гледишта и становишта посматрају те тако и до сличних закључака и долазе. Нема сумње, до душе, да седиште и поднебље

снажно утичу на расположење народно, као год што на то утичу слобода и благостање. Који је народ добро смештен и коме је иначе добро, тај је и ведрија духа те тако и на шалу пре склоњен. Српски народ је у главном згодно смештен али му иначе није било свагда добро, био је потиштен не само политички већ и индивидуално. Из доба тог, из доба невоље и патње, поникоше, нема сумње, не само оне мудре изреке, које се огледају у пословицама, већ и најдрагоценије благо наше: народне песме српске. Јесу ли се пак народу нашем показале иоле боље прилике, одмах је на ту одушку севнула искра доброг расположења: хумор. Тако је и у човека појединца.

Но и други народи су имали своје доба невоље и патње ако и не баш са страних а оно са својих господара. И њихово је расположење пролазило кроз исте ме́не, и они беху суморни у неповољним а шаљиви у повољним приликама. А та шала, хумор народни, исто је тако. слична у свију народа као год што им је сличан и живот сам. Тај живот пак био је и остаје најглавнији извор шале и хумора, на сваки начин тек у драстичном приказу, карикиран или фантастичан. Хумор сељаков је дакле у главном једар, сиров па и суров и ако има свагда свога смисла, своје сентенције па и филозофије. И народ зна врло добро да у противности лежи велик и снажан момепат за хумор, али он се не зна у приказу тих противности држати свагда граница естетике, зато му је и хумор у вршку свом обично претеран и незграпан, зато се често испомаже лажи, којом баш хоће да обележи противност између могућности и немогућности. И народ иде у својој шали за ефектом, али њему обично није доста да га тек само истакне каквим изразом који би довољан био за разумевање и који појенту наговештава; не, он хоће одмах да каже баш онај прави ако и незграпан израз, да му се шала не би никако друкче схватила и тумачила, него како је он баш и мисли и хоће.

Ни књижевници-хумористе немају за своје приказе бољег извора од живота и животних појава, само што пажљивије мотре на границе естетике и ако често долазе близу њих. То зависи опет од темперамента дотичног књижевника и од првих па готово и одсудних утисака при ступању на књижевно поље. То двоје а у свези са укусом и тактом чине онда манир каквог књижевника-хумористе. Уз то је и хоризонт овога много шири од хоризонта народног. Ко више види, више учи и зна, те ће више и умети. На једном пољу пак остаје књижевник без народне конкуренције. То је поље драмско. Ни песма ни приповетка не ће у уметничкој књижевности казати друго што — и ако ће друкче — него што каже у народној; за драму пак немамо упоређења, просто с тога, што немамо ни народне драме, бар не у оном смислу, у ком имамо народне песме и приповетке.

Казано је, да је живот најглавнији и најбољи извор за хумор. Људи, њихова нарав, њихове тежње и установе дају се свагда са много страна посматрати а све те стране нису ни озбиљне ни узвишене. Ко уме оне друге стране да посматра са ведрим и стварним расположењем и да их после објективно, управо типски, прикаже, тај је прави хумориста. Јер најзначајнија својина хумора је објективност, која генералишући приказује оно што хоће а то постизава пружајући нам типове. Ко пак те друге стране живота и животних појава са личним расположењем посматра те их после субјективно, управо као неки засебан случај, приказује, тај је онда сатирик. Субјективност не генералише већ специфипе а то постизава, пружајући нам оригинале. Хумористи се појента нуди сама, сатирик је тражи те је износи, како му се згодна чини; док хумориста у својим типовима хоће људску нарав и слабост да прикаже, дотле приказује сатирик баш извесне особе; док хумориста својом шалом ведри и разгаљује, дотле сатирик пецка и боде својом.

*

Те две врсте шале постоје како у уметничкој, тако и у народној књижевности српској. За овај мах ћу да покушам, да прикажем хумор и сатиру народа нашег, остављајући књижевнике-хумористе за другу прилику.

У најодличнијим продуктима песничког генија српског, у јуначким песмама народним, не ћемо наћи много хумора. Све те песме певане су у славу или спомен какве важније прилике, какве важније личности а великом већином у доба ратовања и четовања, у тешкој борби за опстанак. Ведром хумору нема ту места, сва досетљивост људска иде само за тим, да се човек избави из невоље и опасности а особито да надмудри на и превари противника свог. Лукавство је дакле главни па готово и једини израз хитрине ума, оно је у тим приликама и досетка па ако хоћемо и хумор. Суштина тога хумора лежи само у ефекту: ми се смејемо превареном ма платио тај и главом. Српски народ је тим, рецимо, хумором највећма окитио свог љубимца и најглавнијег јунака, Марка Краљевића. Марко иначе није ни најмудрија, ни највитешкија на ни најплеменитија личност у народним песмама. Он је јуначина сировог кова а његове су досетке врло примитивног квалитета. Но баш зато, што су у њему оличене и врлине и слабости а и пороци српски, постао је и љубимцем народним. Он је нама са тих својстава ближи него и идеални Милош Обилић; сваки од нас наћи ће у њему по коју сродну црту а то га чини баш симпатичним.

Марко у главном и не ће да је шаљив али речи и дела његова утичу често смешно на нас. Он меће Шарцу свом с једне стране тешку топузину с друге тулумину вина, бајаги, „да не крива ни тамо ни амо“; он изврати и ћурак и капу пред Љутицом, да изгледа страшнији; он цару на питање: „јеси л' ђегођ у животу, Марко?“ одговара: „јесам, царе, али у рђаву“; он Турцима на слави у њега густира буздован како

је тежак на свршује: „једно с другим шесет и шест ока“; он Мисирлија Цана не ће да удари пуном чашом вина, која му се таман десила у руци, већ на мах испије вино „па га празном чашом ударио“ наравно тако, да Цану „прште чело на четворо“; он звизне Турчина коњском торбицом а кад тај паде, „мисли“ Марко „да се Туре смије, ал' то Туре искезило зубе“. Народ није хтео да пропусти прилику а да свог најмилијег јунака не прикаже бар једаред и као заљубљеног. Ала је Марко збуњен и неспретан! „Око мене трава окрену се“ прича, кад је видео девојку на води чатрњи, па да стече довољно смелости те да ступи пред краља Шишманина, морао се „поднапити вина“. Марку да како није било у тој невољи до шале, али приказ у народној песми такав је, да се и нехотице морамо смејати баш самоме Марку, што је постављен у ситуацију, у којој се не уме наћи. А ту и лежи хумор.

Српски народ је само још једном јунаку свом доделио ћуд и расположење, сличну Марку Краљевићу, и то Милошу Воиновићу у песми „Женидба Душанова“. Што и како је Милош радио и беседио у тој песми, чинио би у главном и Марко сам. Народ је ту сродну црту и опазио, те му чисто жао беше, што није могао Марко бити на место Милошево, те се доцније и домислио, па је у песми „Женидба Ђурђа Смедеревца“ један задатак доделио Марку да репи, да разбије капије, „дај ми, Грујо, Шарца од мегдана, на њему су кључи од капије“: тешка топузина.

Старије народне песме пуне су дивне појезије, али су већином пуне и трагичности. У тим, првим, песмама изненађује нас у песми „Огњена Марија у паклу“ место, где св. Петар за неку грешницу вели: „грешница је крчмарица била, у вино је воду присипала и за воду паре узимала“. Хумор у паклу! Песник те песме мора да је био поштовалац „сухога“ вина, кад грешници није могао опростити тај грех, те је вргнуо у пакао на муке.

Грујица Новаковић је један од омиљенијих јунака народних, народ му је доделио три одличне врлине: лепоту, јунаштво и хитрину ума а Грујица се у животу раскошно користио сваком. Није ни чудо, што га је народ баш са тих врлина турио у различите обично хумористичке ситуације. Два пут га облачи у женско рухо, да младалачком лепотом својом омахне непријатеља те да га лакше смакне а једаред га отац, хајдучина Старина Новак, продаје баш као роба, да задобије блага а Грујица нек после бежи „када њему драго“. Туркиње у Сарајеву отимају се о лепог и младог роба и на послетку га задобије удовица Џафербеговица. Она Грујицу тимари и храни а облачи га сутра-дан у господско рухо; но Грујица је жељан лова. Џафербеговица му купи дружину, даје му дуката колико хоће, а Грујица се после тог баци коњу на рамена: „да је коме погледати било, кад усједе ђаво на ђавола: горски хајдук на бјесна ђогата“. У гори да како каже ко је, погуби слугу Хусејина и дође оцу свом. Како беше Џафербеговици, кад јој утече „господару, робе Драгокупе“, и однесе толико благо осим она три товара, што даде Новаку за њега, било би заиста вредно и као сцену изнети. И песма „Хајка Атлагића и Јован бећар“ могла би се уврстити у број враголастих и ако фривално-враголастих песама; она је и Гетеу омилила те је наваљивао на Талфију, да му је преведе и удеси ритмички. Талфија је то и учинила и ако јој као девојци не беше баш угодно. У ту врсту песама спада и „Златија старца Ђеивана“ па у неку руку и песма „Љуба хајдук-Вукосава“ а и неки призори из песме „Мали Радојица“. Песма „Љуба хајдук-Вукосава“ навела је и Лазу Костића да је обради као шаљиву игру, комедију, и ако је морао баш драстички-најкомичнију сцену изоставити. Пуна хумора је и песма „Удаја сестре Љубовића“. Њу просе два просиоца, богати али и стари Мустаф-ага и Зуко од Удбине, који је до душе млад али нема ништа „осим сабље и дебела

ђога“. Дјевојка би пошла за овог али брат је даје за богата старца. Кад сватови поведоше дјевојку, замоли она путем девера, да јој покаже суђеног ђувегију а „кад га виде од срца уздану“ па опет запита девера, ко је онај млади барјактар, и кад зачу да је то Зуко, „тад' ђевојка на земљицу паде, сви сватови дизат' је до'дише, најпослије старац Мустаф-ага, ни један је подићи не може, а кад дође Зуко од Удбине, уд'ри барјак у земљицу чарну, пак ђевојци пружи десну руку, ђевојка се и сама подиже, и уседе зањга на ђогата; онда Зуко окрену коњица и полеће преко равна поља, као звјезда преко ведра неба“. Мустаф-ага упрепашћен виче на сватове, да му дјевојку натраг отму, али ови му се смеју: „нека носи кобац препелицу, нека носи, и јесте за њега; а ти иди двору бијеломе, за те није онака ђевојка“.

Та песма а и песма „Хајка Атлагића и Јован бећар“ чиниле би већ прелаз у другу врсту народних песама, у „женске песме“. У њима је више хумора него у јуначким, и ако је овоме такођер језгра: лукавство. Пуно је песама, у којима дјевојка превари, управо надмудри јунака, само што то бива без крвавих глава. Тако добијају онда песме те бољи хумористички рељеф. У јуначким песмама ипак нам у неку руку оно много убијање квари добру вољу те не да хумору, који је при свем том ту, да дође до правог значаја свог; ми се тренутно тек разведримо и ако нам је у целини мило, што Србин-јунак надмудри па и посече Турчина-јунака. У женским песмама отпадају ти крвави призори, ми видимо питомији ефект лукавства те се и слађе смејемо преварепом и насађеном јунаку. У јуначким песмама свршава погибија сваки даљи ефект, у женским песмама отворен је овом шире поље: превареном се може дружина још дуго и дуго смејати, да и не узмемо у обзир комичност оне моментане ситуације, у коју долази преварени у први мах свога наседања. Па ако и не тече крв у тим пальивијим песмама женским, опет зато им је хумор у

главном истога квалитета, какав је сељаков хумор у опште: једар и драстичан, на основи јаких противности и са снажним ефектом. Лукавство не бира средства, њему је стало до цели. У љубавним песмама, где владају заиста нежни осећаји, које не ће нико да вређа, и хумор је нежан и прикладан. Задиркивање и пецкање је у том случају есенција хумора и на послетку се опет све повољно реши. Ту показује народ фино разликовање своје: хумор му је према приликама и нипошто не би девојку ожалостио а камо ли незграпно преварио; момак може већ јаче ударе примити и издржати.

Каква ли једра хумора лежи у песми „Бабина освета“ (480. у I. књизи). Млад јунак нашао у граху девојку па је пољубио, други пут нашао удовицу па је обљубио а трећи пут нашао бабу па је пољувао; љутита и увређена баба приставила лончић с чинима те домамила момка, који је, опчињен, и пољуби: „кад то баба опазила, жарилом га извијала, па му онда бесједила: Иди сада куд ти драго; доста мени што си дош'о, и љубио што с' пљувао“.

Прикладан хумор приказује се у песми „Заова вара снаху“ (588. I. књ.). Пропена девојка иде на воду, пролазећи покрај двора драгог види коње оседлане и јунаке под перјем па је радознала, куд јој се војно спрема; на то изађе његова сестра, те вели девојци, да јој се братац спрема по девојку али не ће по њу већ по другу. Несретница, већ готова да куне, оде кући а кад „она у двор а свати пред дворе“.

У коло женских песама спадају и бачванске, банатске и друге краће песме, у којима је спевано тренутно расположење, језгро каквог догађаја а све то у односају између момка и девојке и што је с тим у свези. Ни у тим песмама не ћемо наћи много правога хумора, можда пре цинизма и пркоса, разметања и ирошке хвале. До душе, може и то насмејати где-

која уста али је то опет далеко од сваког хумора. Тек по која песма уме да нас разгали, можда пре са досетке, са „вица“, који је у њојзи, него баш са хумора свога. Ми се смејемо кад чујемо песму: „Хвалила се биртапица Ана, да је љуби грче из дућапа, кад је љуби он јој талир даје, само да се Ана не удаје; тврду му је Ана веру дала: дико, грко, није талир шала! Ти се не бој док је твоје болте, само моје исилаћивај конте; верна сам ти док траје талира и док твоја болта не валира“, али се смејемо начину, како је ту приказано Анино расположење; она сама више нам је немила баш са цинизма свог.

Хумора ћемо наћи у песми: „Ала мати, ала ти, ала ти је лепа кћи! У колу је лепше нема, за ђерђевом дрема“, па и у песми: „Карловачко кандило, пало па се разбило, те убило црквењака и четири ђака; седи попа па запева, што кандила нема“. Попу није жао ни ђака ни црквењака већ — кандила. У тој противности лежи хумор, тим већма, што није спеван истинити догађај, већ попов назор: за ново кандило треба дати новаца а црквењака и ђака лако ће наћи.

Такве песме, и сличне њима, спеване су онда, кад је људима уопште добро; моба, прело и село, берба такве су прилике. Није чудо, што тада прави хумор обично наткриљује раскалашност, те се много не бирају речи, већ је згодна свака, која ћефу даје одушке. Најкарактеристичније песмице те врсте су подскочице, које су створене у тренутку, те се у колу некако добацују. Несташлук и задиркивање су дупа тим песмама, вршак им је свагда досетка а и вели се: подскочица — доскочица, јер онај кога задиркују, не остаје дужан. Само што су те подскочице обично тако папрене, да се нежније ухо мора на њих тек научити, да му се у неку руку могу допасти. Шале има у њима, нема сумње, само што је и та шала истога квалитета као што је у главном и сва народна шала, какву смо је већ приказали.

Сличан дух и укус народнога хумора огледа се и у народним приповеткама. Какав је народ у песми, такав је и у приповеци, само што се у овој гола, пресна лаж тако истиче, да надкриљује сваки други утисак. У песми се лукавство приказује као такво и то тек у опасним приликама, у приповеци се лукавство приказује у облику лажи: ко кога надлаже, тај је лукавији те тако и шаљивији. Лаж је у приповеткама обично тако пресна, да нема никакве сумње, да приповедач друго што и није хтео, него баш да лаже. Тим лагањем, као што је већ споменуто, хоће народ очигледно да прикаже противност између могућности и немогућности, те да постигне ефект, за којим тежи. А у жељеном ефекту: да му когод можда и верује, лежи језгра тога хумора. Ту да како не мислим гатке, бајке (Märchen), јер те су огледало народне фантизије, народне појезије, а и не ће да се узимају са шаљиве стране.

У свим приповеткама је јак морал. Разметало страда а понајвише онај, који би хтео другог да превари или иначе незаслужно да се истакне. Народ никад не ће допустити, да слаб или невин тек само зато страда, што је случајно такав. Ефект је тако онда и снажнији: ко другом јаму копа, пада сам у њу. Осим морала, лежи у тим приповеткама дакле још и дубока психологија: сурова снага подлеже хитрини ума, мудрији остаје на површини. Душевној радњи је отворено поље а нарав и својства душевна добијају своја обележја. Тако ствара онда народ типове мудре карактеристике а у приказу њиховом остаје свагда доследан. Средства, којима народ постизава своје ефекте, остају да како она стара, шта више, да га још подигне, узима често у приповетку и ђавола, а тај баш и страда. Ђаво и — насести! Начело зла и лукавства а човек му доскочи! Не злим већ памећу.

Приповетке „Немушти језик“, „Зла жена“ од неодољивог су хумора, психологије и морала а тако су

исто и оне многе краће приче, које у Вуковој збирци, које иначе по листовима и другим збиркама.

Но има још један огранак народних приповедака, који још није никад штампан а по свој прилици не ће никад ни штампан бити, шта више, тај део народне хумористичке поезије не може се ни изнети пред свако друштво и ако му једва има пара у књижевности осталих народа. Садржај тих приповедака махом је ласциван, што да како и опет потврђује, да народ не бира ни начин ни средства, да постигне ефект. Тих прича је пуно у целом народу нашем од банатских гора до јадранског мора. О њима се и не може расправљати и ако баш са хумора свог заузимају виђеније место.

На колико хумора, сатире и досетака троши наш народ управо раскошно сваком згодном приликом! Сваки човек воли да се нашали, па и сељак; тих, да кажемо, усмених шаљивчина је безброј и зацело би им шала испунила неколико дебелих свезака, кад би се могла скупити. Но тога и не може бити, не зато, што није свака шала за јавност, већ што није ни подесна. „Рђавих вицева“ има више него „добрих“, па је онда права срећа, што такви вицеви одлете у ваздух те тамо негде и нестану можда баш у интересу самих „шаљивчина“. Нико не ће шали пореći своје право; у многим случајевима одстранила је згодна шаљива реч мутну и замршену прилику, можда баш и крвав сукоб. Шала ведри, заједљивост мути и вређа; али заједљива реч није шаљива. Шала нема своје жаоке, па ако је баш и има, превучена је медом и осмехом. Ми знамо сви да је хумориста радо примљен у сваком друштву, јер му темпераменат и бистрина веселе и не допуштају ни учмалости да отме маха. Колико их само нема, који се после напорног дневног рада склоне у пријатељску дружину, да зачине и разведре муку и рад. После тешка рада на пољу збију се ратари око вечере а притајана и притиштена шала

тражи сада себи сваковрстне одушке. Ту се нева, шали и приповеда и нема сумње, да баш таквом приликом ничу и постају гатке и приче, које оду од уста до уста, док не наиђу на човека, који се за њих већма интересује, те их спасава од заборава. А и такве ствари заслужују да се прибележе, пошто су и оне врста народне фантазије па, рецимо, и поэзије, на сваки начин пак израз добре воље и ведрог расположења.

ПИСМА
О
КЊИЖЕВНОСТИ
СРПСКОЈ И ХРВАТСКОЈ.

Од

† Јована Бошковића.

(Свршетак.) *)

ПИСМО 31.

III период, 3 века.

(Од половине 15 до половине 18 века).

СРЕДЊЕ ДОБА СРПСКО И ХРВАТСКО. СРПСКО-СЛОВЕНСКА ГРАНА СЛАБИ И ОПАДА, А СРПСКА НАРОДНА СЕ МНОЖИ И ЈАЧА. УМЕТНИЧКО ПЕСНИШТВО. ОБЛАСНЕ КЊИЖЕВНОСТИ. РУСКО-СЛОВЕНСКО ДРОБИВО.

Постање књижевности дубровачке, хумске (на острву Хвару) и далматинске (у Сплету).

Кад у другој половини 15 века поиспропадаше и последњи делови српскога царства, српске народне државе и јединства; тада и стара наша књижевност, на језику српско-словенском, малакса и клону, под теретом народне потлачености и непрекидне (или бар често понављане) борбе за ослобођење, поред свега што је, у своме напрезању да се одржи, пригрлила била и ново пронађену вештину штампања књига. Од тада она живљаше понајвише само од своје готовине из прошлости, слабо што припављајући.

Али баш кад се просвета на једноме крају нашега народа стаде гасити, на другоме, и ако маленом, наста и расцвета се нова култура. У поморским земљама: Сплет, Хвар, а особито Дубровник беху го-

*) Из посмртне оставине писчеве. (Види књигу 171. „Летописа“.) У.

тово у исто доба, на измаку 15 века, средишта те нове културе, на народном језику. Од наречја (дијалеката) једни изабраше икавско-чакавско (или икавско-штокавско), а други ијекавско-штокавско, или управо југозападни огранак тако званога „јужног“ (западног) говора српског. Њихов књижевни језик беше обласни говор, а помоћни му извори: народне песме, аналогија при извођењу нових речи, а од чести и старије књижевности: српско-словенска и хрватско-словенска (глагољашка) као претходнице ове просвете. Од прећашњих буквица несу изабрали ни ћирилицу ни глаголицу, него латиницу са правописом налик на талијански.

Дубровник је Херцеговини природно поморје, а Херцеговина је опет њему природна позадина, залеђе. Дубровник је срећно лежао између Византије, Србије и Млетака, а то му је помогло да се развије културно и економно. Дубровчани трговаше не само са српским земљама, него и са Цариградом и Италијом, те се тако богатише. Они трговаху управо с целим трополним полуострвом; беху тако рећи банкари свега словенског Југа. Српски владаоци и богаташи слаху своје злато и друге закладе у Дубровник на оставу, за случај какве погибли; српски краљеви називаху Дубровчане, с којима склапаху уговоре о трговини: „својим верним, љубазним пријатељима и браћом“. Још к томе Дубровчани трговаху с целом Италијом, Шпањолском, Грчком и Александријом. У време Гундулићево они имаху своје насеобине у Једрену, Цариграду, Солуну, Софији, Новом Пазару, Сарајеву, Београду, Смедереву и другим местима; а осим тога у Смирни, у Александрији и Каиру, у Букрешу и у Млецима, Ђенови, Флоренцији, Месини, Јакину, Сиракузи и Палерму. Имаху своје конзуле у свим трговачким местима талијанским, а лађе им пловише у (источну) Индију и Америку. Тако се Дубровчани обогатише, а имућство је најпотребнија основа за сваки умни рад.

Други узрок за што нам је на том крају процвала књижевност био је тај, што се Дубровчани ме-

шаху с туђим просвећеним светом. Млади наши приморци идоше на науке у Италију, нарочито у Падову, па обогаћени знањем враћаху се у своја родна места. Дубровчани дозиваху из Италије, кад је требало, и учитеље својој деци; то беше духовно узајмично мешање, које наше поморје спајаше са Италијом. Особито је важно пак, што се у Италији на ново родише старе изврсне („класичне“) књижевности, грчка и латинска, које силно утецаху на наше поморје. Кад Петрарка и Данте одбацише латински језик па, на основи класичних књижевности, окренуше да дају Талијанцима своје умотворе на материнском језику: тада и наши приморци, који дотле писаху латински и талијански (осим оно мало ћирилицом писаних аката и глагољашких преписивача у једном крају хрватскога приморја и његових острва), окрепуше да пишу својим материнским језиком. Тако поста наша народна књижевност у српско-хрватском поморју, која је цвала на измаку 15 и свега 16 и 17 до половине 18 века; тако се развила дубровачка књижевност, под утецајем обнове старих класичних књижевности и првога развитка нове литературе талијанске. За доказ подсећам, да нам Дубровчани први дадоше, у домаћем облику, грчке и римске угледне писце и нове талијанске производе. Али није само то помогло Дубровчанима, што беху у тесној духовној вези са Италијом, него још и ово: што је у самом њиховом граду, почевши од 14 века, било талијанских хуманиста, који ту основаше и своје школе; а особито беху добро дошли учени Грци, који се кад паде Цариград (1453) разбегоше, па неки од њих нађоше у Дубровнику мирно и безбрижно склониште. Све то беше убрзало развитак образованости у старој нашој Атини.

Тако се у Дубровнику одомаћило богатство и знање. К њима се придружила још и „златна слобода“, политична самосталност коју од свих наших земаља уживаху тада још само Црна Гора (али на други начин) и Дубровник. Ова наша малена република, и

ако беше бројем незнатна (1) ипак нам даде велик број књижевника, а међу њима људи од великог дара и духа, каквих нема ни у већих држава и многобројнијих народа.

Та три чиниоца: богатство, мешање с просвећеним светом и политична самосталност основаше у Дубровнику народну књижевност, пробудише у његовом властеоству и пучанству словенски понос, који књижевницима њиховим не даде више да пишу на туђим језицима.

Главно обележје те књижевности у поморским земљама нашим јест уметничко песништво; прозом писаних дела налази се размерно мало. Марко Печенић, (2) Марулић, родом из Сплета у Далмацији, беше први (колико данас знамо) који, у другој половини 15 века, језик српски и хрватски унесе у вештачко песништво, а тим је учинио, да се ту и одомаћио. Око њега се одмах прикупило читаво коло песника, и тако се љубав ка песништву српском и хрватском из Сплета рашири по свим градовима далматинским, а готово у исто време појави се и на острву Хвару и у Дубровнику. Марулић је писао чакавски, то јест наречјем, којим се онда у Сплету говорило, па тако лако може бити, да су и Дубровчани: Шишмундо (Шишко) Влаховић-Менчетић и Ђорђе Држић, који по наречју свога родног места беху штокавци, примили од њега не само метрум, него се од чести угледаху и на његов говор, или може бити и Дубровчани говораху по неку чакавску особину, по што се дијалекти на сумеђи својој мешаху. А после, кад Дубровник заузе прво место у књижевном животу, онда опет чакавци писаху каштo дубровачким (штокавско-ијекавским) наречјем. Утецај чакавске песничке школе сплетске, на коју се угледаху Менчетић и Држић, а која је преко њих пора-

(1) Град Дубровник, у највећем јеку, бројио је 14.000 становника, а сва држава дубровачка на 40 000.

(2) Презиме Печеновић може се чути и по другим крајевима нашега народа, на пр. у данашњој краљевини Србији, у Бачкој и т. д.

дила и на потоње песнике, трајаше више од сто година. Али поред тога, прозна дела, Дубровчани писаху својим домаћим говором. Једини је Марин Држић, без сумње најоригиналнији песник пре Гундулића, у својим комедијама смео да употреби и дубровачко наречје онде, где црта мишљење и радњу својих сугрђана.

Из тога излази, да дубровачки песници до Гундулића не беху чакавци, него штокавци, као и прозаисте истога времена, само што беху унели у свој песнички језик неке особине, које нађоше код чакавских песника на које се угледаху. Од тих особина само су неке нарочито чакавске, а на првом месту: *ча, зач, крозач,* (*нич*); на онда поретко: *шћ* и *ј* место *шт* и *ђ*; па *међу, меу* (међу); и садашње време свршених (тренутних) глагола у значењу будућега времена. Остале особине: или су архаизми (доjти: дојдем; *л* место *о* на крају слога), који негда беху заједнички у оба наречја; или су заједничке особине код једнога дела чакаваца и једнога дела штокаваца (облици са **и** место **ѣ**, **госпоја** место *госпођа*, **пријати** место *пријети*: *примем*, данас *примити*: *примим*).

Испрва се говорило чакавски не само на целом земљишту Старе Хрватске (северна Далмација, Хрватско Приморје, западни део Босне, источна Истра, Кварнерска Острва), него и по околним крајевима, од којих неки доцније (у 11 веку) дођоше под хрватску власт (средња Далмација, поречје Купино), а неки нису дошли никад: Пељешац (Sabbioncello), Корчула (Кркар), Ластово (Lagosta) и један део западне Истре. (Д-р М. Решетар.)

ПИСМО 32.

Прво коло песника. У тај круг иду Силећани: Марко Печенић-Марулић, Јероним Мартинчић, Никола Матулић, (Франо Божичевић), Франо Наталић, Плакид Грегоријанић.

Марко Печеник, Марулић (1450—1524) родио се у Сплету 1450, од властеоских родитеља; од 6 браће, Марко беше најстарији. Најпре се учио у своме родном месту, а за тим је Велику Школу свршио у Падови, у хуманистичном правцу. У прво време одао се беше веселом младачком животу, али после сав његов књижевни рад носи карактер богословски и морално-поучни. Тај прекрет у мислима његовим могла је учинити и смрт његова млађег брата, Шимуна. Умрьо је у Сплету 1524, у 74 години живота. Његов живот описао је у кратко суврeменик му, Фр. Наталић.

Наше уметничко песништво, у српским и хрватским крајевима на Јадранском мору, почиње од друге половине 15 века са Марком Марулићем, то јест ми за сад не знамо старијега песника од њега. Марулић истина спомиње старе „зачињавце“ (у предговору к своме спеву „Јудити“), а и иначе се спомињу неки стари песници, од којих до нас допреше само песме на латинском језику (Шишгорић, Шибеничанин; Милеције, Дубровчанин; и т. д.); али докле од њих не нађемо песничких споменика, морамо Марулића сматрати за коловођу. Свакако из старих путописа, млетачких споменика, види се, да је Сплет у половини 15 века, пред рођење Марулићево, давао слику словенског града; а како тај град беше и богат, то нас не изненађује, што у њему видимо и песника Марка.

Писао је и латински, али главна му је песничка радња на народном језику. О хронолошком реду његових списа врло мало знамо. Из писма његова Шишгорићу види се, колико је поштовао (хуманистично) песништво. Али латинске песме његове већином су побожне, предмети су им црпени из св. писма и живота светаца; једна је само у неколико хуманистична: Разговор о Херкулу. Оне су преведене на такијански и на друге језике.

Песме на народном језику издане су у I књизи Starih pisaca, трудом Ив. Кукуљевића Сакцинског.

Дела свих наших приморских песника сачувана су већином у рукописима, и ако је сав тај одељак у времену штампарија. И Марулићева дела нађена су у Трогиру, 1554, у два стара рукописа, Петра и Ивана Лучића, у женском манастиру св. Бенедекта. То беху зборници, у којим има разних производа. Преписивач није стављао песниково име уза сваку песму, с тога несмо без бриге: да ли је оно све Марулићево, или да није нешто изостављено, што је његово. (Види о томе више у предговору Јагићеву и Кукуљевићеву.) Али опет има доста, о чем нема сумње да је Марулићево, и по чем се може судити о песничкој радњи његовој.

У академијском издању само су песничка дела његова, али има и прозних списа, који се спомињу у предговору, ну који до сад несу издани. И то су списи побожни, моралне и философске садржине. Он је превео на латински и Папалићеву (дукљанску) хронику; а у млетачкој библиотеци (св. Марка) чувају се у рукопису његове латинске песме.

Песме на народном језику крећу се све у оквиру црквених тема, те згодно везују раније почетке са правом књижевношћу. У тим се песмама не види ни мало хуманиста, већ побожан човек. Споменућемо, по садржини, најпре мање песме, које би се могле назвати Имне. (1)

Те су му песме најслабије, па и у изворнима мала је оригиналност, готово свуда се осећа утицај латински. У њега је много размишљања (рефлексије), описује до ситница, стих му је тежак (александровски), а све то не годи имни. За тим долазе Молитве (2).

(1) Од ускрса Исусова, Молба к Исусу од човика, O gloriosa Domina, Дивици Марији, Утеченье к диви Марији, Верси од суда (страшнога), Од седам смртних грихов, Te Deum laudamus.

(2) Верси од крижа, Од свете покоре (кајања), Од узвишења Госпина, Човик на пунат од смрти, Молитва супротиве Турком, Тужење града Јерусалима (одломак).

*

У њима се по негде примиче форми драматској (rappresentazione). Али ни ту није потпуно у својој сфери. Овде да додамо превод псалма Miserere (Помилуј ме Боже). Од свих тих лирских песама, многе више одговарају његову дару за песме морално-филозофског карактера. И ту му много смета развученост; ну цртање му је верно и дотиче се порока и недостатака својега времена. Најкраће су му ове врсте: Духовне урехе (украси), где се обраћа души човечјој, опомињући је да се уреси (украси), докле још може, пре страшнога суда, јер ће после бити касно, а украсити се може: вером, надом и љубављу, и с помоћу ове 4 врлине („крипости“): мудрошћу, правдом, трпљењем („јакошћу“) и разбором.

Добри науци (866 стихова), почињу хвалом божје љубави к човеку, па за то треба и ми да љубимо Бога, и да радимо по његовој вољи. Говорећи о пороцима и мáнама, упућује уједно на врлине, противне тим мáнама. Завршује молитвом Богу, да изведе све на прави пут. И ако је песма развучена, ипак се може читати. У њој се види јетка жалба остарела човека на овај свет; али има и стварног приговора манастирима и калуђерском животу. Ту има места, које непосредно показује његову горчину преварене наде, кад је ишао у манастир, да у њему проведе остатак житота, па се разочарао. У стиховима 206 и даље, казује своје мишљење, какви би требало да буду калуђери и калуђерице, а из мудрих поука његевих види се, да га је тиштало тадашње стање манастирског живота.

Тумачење Катона, то је превод једне латинске песме, која беше позната у Европи још у 8 веку. и тако је била популарна, да су је ђа деца учила у школи, ма да није ништа особито. И у нас има више превода: у прози, глагољашки; у стиховима, од Марина Бурешића Дубровчанина, у 16 веку, Premudroga Katona ćudoredni (морални, од ћуд) nauci, у Грацу 1763. Марулићев је превод доста слободан,

не држи се ни облика ни садржине. Оригинал је дистих, а превод у 4 стиха, па је морао развући, хотећи да унесе и хришћански морал. С тога Кукуљевић и вели, да је Бурешићев превод бољи и вернији.

Морално-философских песама има још: Наслиједовање Ису-Крста, где излаже разне врлине потребне хришћанину.

Али су његову дару понајбоље одговарале песме с елементом епским. У свим његовим песмама те врсте предмет је религиозан и управо се препричавају теме библијске или из живота светаца и светица. Од мање су вредности: Од зачећа Исусова, Верси сврх муке Ису-Крстове, Од светих дивиц и удовиц; а понајзнатнија му је песма те врсте: Историја св. удовице Јудите.

Песма о Јудити штампана је у Млецима 1521 и 1522, у два издања, други пут са сликама. Јудита и Наследовање Исусу Христу једина су му дела, о којима се тачно зна, кад их је писао (у Сплету 1501, 22 апр.). Тада је читајући писма Старога Завета наишао на причу о Јудити, те му паде на ум, да је протумачи нашим језиком, да је могу читати и они, који не знају латински или грчки. Јудита има 2126 стихова и дели се на 6 књига (libro). Сваки раздео (књига) има на крају кратак преглед садржине и по неко тумачење речи и реченица. Та библијска прича била је у оно време веома омиљена у Европи. У талијанској књижевности беше удешена и за представљање (приказивање). У Јудити је показао, да уме причати врло лепо. Кукуљевић каже: „Пјесник је Јудиту обукао у тако одело, да се читаоцу чини да чита европску епску тему, јер обилује песничким сликама“, и т. д.

Исто се готово може рећи и о другом спеву те врсте, а то је Историја од Сузане, у 780 стихова. У њој се најпре обраћа Богу, молећи га да му подари снагу, да исприча песму о удатој жени, вер-

ној и нада све поштеној, као што му је помогао хвалити удовицу; значи, да је Сузану писао после Јудите. Кукуљевић мисли, да је обе песме написао за своју сестру Вицу, калуђерицу бенедиктинскога реда, за коју је многе ствари написао народним језиком, као што вели његов биограф. И та прича беше врло популарна; и њу Талијанци имаше у драматском облику. Места има лепших него у Јудити, на пр. дивни опис њезине лепоте, прштање, опис врта и двора Јоакимова (њепога мужа), а нарочито растанак и опроштај са Сузаном.

Марулић има таких песама, које су се врло примакле драми, као: Приказање св. Пануција, превод с талијанскога (Maffeo Belcari, 1410—88). Марулић је тим преводом први пресадио у нашу књижевност талијанску драму, звану rappresentazione (нем. geistliche Schauspiele). Има још два така превода, али се за њих не зна баш поуздано: јесу ли од њега; то су: Сказање од невољнога дне од суда огњенога и Говорење св. Бернарда од душе осујене (осуђене).

Дијалошке форме има и у неколико песама, у којима је главна садржина објашњавање каквог догађаја. Таке су песме на пр. Лицо разговарање човика и разума; Од муке Ису-Крстове; Од муке Исусове; Говори душе осујене и одговор Исусов. По некад је Марулићева песма говор једнога лица: Тужење града Јерусалима; Ису-Крст говори грешником; Глава мртвачка говори; Душа из гроба ове ричи нам говори; Човик на пунат од смрти (на умору).

Најзад има и 2 хумористичне песме: Поклад и коризма (четрдесетница, пост; без почетка), Исповид колудриц (калуђерица), 7 смртних грихов. То је врста комедије у Средњем Веку, позната у Француској и Италији под именом frottola, у 15 веку, а данас farce, sotie тал. farsa, нем. Fast-

nachtspiel, der Schwank, die Posse, шала, лакрдија (шаљива, ћудљива прича). Као што су те игре код других народа биле приказиване само за време поклада; тако Марулић беше први, који је унео и ту врсту у нашу књижевност. У Исповести је, преко обичаја, употребио осмосложни стих. Не би човек рекао, да су ти шаљиви спевови од нашега мудрог и озбиљног Марулића, али на крају сам каже изреком у стиху, да су његове. Прва је, без сумње, превод с талијанскога. Ту се описује борба поста с мрсом. А Исповест калуђерица је оригинал. Оне долазе редом на исповест; свака се исповеди, да је погрешила против једног од 7 грехова; ту долазе странке по пороцима: охолија, лакомија, ненавидост, срџба, линост, жрлост, блуд; свака прича свој грех живим тоном, а опатица их озбиљно кара и саветује. Он ту није натуралиста; греси су врло ситни.

Међу тим хумористичним песмама долази још једна: Анка, сатира; али та јамачно не ће бити његова. Анка се исповеда врачари о љубави.

Уметничко певање на народном језику, после Марулића, није престало, него се и даље развијало.

Најближи друг и земљак његов беше Јероним Паналић. То је може бити син оног Папалића, коме је за љубав Марулић (дукљанску) хронику превео на латински. У осталом, није опште познато било, да се Марулић много дружио с Папалићем.

О другим песницима првога кола врло мало знамо. Њихове су песме већином пропале, или несу нађене; али ипак се види, да је Сплет, при крају 15 и у почетку 16 века, сем Марулића имао још неке народне песнике. Истина, не може се рећи о свима, да су достигли лепоту и висину савремених дубровачких песника; њихова песничка дела данас су представљена Марулићевим песмама. Ове, и ако нас сада несу кадре особито разгрејати и раздрагати, ипак граду Сплету припада вазда хвала и слава, што се у њему

најпре отпоче та књижевност, која данас пријатеље песништва, истина, мало занима, али је за испитивање врло занимљива. Ту му славу признаваху и други градови онога времена. Има и песма Сплету, од Петра Хекторовића.

ПИСМО 33.

Друго коло песника, на острву Хвару (Lesina). У томе су кругу Хварани: Анибал Луцић, Петар Хекторовић, Гргур Антикварио, Франо Паладиновић, Јероним Бртучевић, Хортенсије Бртучевић, Грациоза Ловринчева, Никола Газаровић, Иван Парожић, Михаило Пелегриновић, Марин Газаровић.

Два најбоља представника хварских песника јесу Луцић и Хекторовић.

Анибал Луцић (1470-80—1553) био је потомак славне племићке породице на Хвару, где је при крају 15 и у почетку 16 века дошло до крвавих сукоба између племства и народа, за то што сва власт беше у рукама племићским. Млеци су потпомагали властелу, те се она тако одржала. У таком једном устанку страдао је материјално и Луцић. Отуда се може разумети за што је певао Дубровнику и млетачким представницима на Хвару (неколико тал. сонета). Мисле да се родио између 1470 и 80; беше дакле млађи од Марулића. Умрьо је 1553, а после три године, већ му је син издао дело штампом, у Млецима 1556. Луцић је, имајући доста земаља на Хвару и Вису, бавио се пољском привредом. И ако немамо података о његову школовању и васпитању, ипак нема сумње, да беше правилно васпитан, у духу хуманизма, па је на доколици читао и преводио, а особито за време куге на Хвару, 1519. Тада је по Овидију препевао и књигу о „Париду и Јелени“, као што се види из предговора и посвете Јерониму Мартинчићу, који га је на то „потакао“ и охрабрио да изађе на јавност.

Из тога се види, да су се многи бавили песништвом, а да је мало њих таке своје радове и објављивало. Луцић посла Мартинчићу и остале своје песме, пређе спеване, на преглед и оцену, с напоменом, ако му се свиде, да их „изведе на двор“ (на јавност), то јест нека да, да их и други љубитељи песме читају и преписују. То беше главни начин распростирања уметничкога песништва у нашим приморским и поморским земљама.

Парид и Јелена, испевано у александровским стиховима, јамби од 6 стопа или 12 слогова, дванаестерац, са почивалом у среди (понајвише два и два стиха слична, или наизменце). Неје се држао покруто ни речи ни мисли Овидијевих, него је ту књигу сам слободно израдио, која се у одећи нашега језика чита лако, пријатно и разумљиво.

Љубавне песме (Pisni ljuvene), 22, у којима се описују разни трепуци и стање заљубљена човека.

Те се песме, самим предметом, много приближују песмама дубровачких лиричара, а у песмама сплетских песника нема љубавне лирике. Па онда, у тим песмама има истих облика и сликова као и у Дубровчана. Што се слажу у општем тону, објашњава се тиме, што им узори беху заједнички; а што се слажу и у облику, мисле, да је пре њих могло бити народних и понароћених (грађанских) песама, па да су од њих лагано постале заједничке форме.

Робиња, драма у 3 чина с прологом (3 сказања са искладом). Радња се збива у Дубровнику. У прологу се казује у кратко, како су Турци заробили кћер београдског бана Властка, па је мађарски краљ обећао небројено благо ономе, који је пронађе и врати. Деренчин је јунак, који је узео на се тај посао, да га изврши. Љубић вели, да је то најстарија драма у нас. То се види и по примитивном инсценисању, прем да ни потоње несу боље. Посвећена је Фр. Паладишићу, племићу хварском.

Грађу за ту драму дала је песнику тадашња борба између Хришћана и Мухамедоваца, која беше несрећна по нас, а према којој Луцић не беше немаран. Он ту борбу спомиње још и у похвалници Дубровнику и у једној посланици Мартинчићу, кад Турци опседоше Род. Рачки вели: Песник је улучио прилику и да прослави неке јунаке и да истакне дубровачко гостопримство наспрам невољника, који у њега долазе.

У похвалу граду Дубровнику, песма, с лепим историјским местима. — Посланице: 4 Јерон. Мартинчићу, с последњом песмом „Од Божићне ноћи“; 1 Фр. Божичевићу, 1 Николи Матулићу и 2 лепој Трогиркињи Милици Јеронима Кариоловића. — Епитафије (2) Петру Голубинићу хварском.

О Божићној ноћи, то је пола имна, а пола моје Богу да му да снаге, да буде њега достојан. То је једина, којом је, по предмету, сличан црквено-побожним песницима сплетским. Сам каже, да ју је испевао после састанка са Мартинчићем, и на молбу његову, да песме своје не чува под стражом, но да изађе на јавност.

Међу посланицама особито се одликују оне две Милици Кариоловићевој: хвали јој врлине, и рода њена, особито оца; хвали је као добру кућаницу и другу мајку маломе брату и сестри, њен надзор, ручну вештину, њено образоваше и што је много читала, књижевнија је, вели, од жена и тадашњих и прећашњих; хвали јој глас и говор, лепоту и девичност, којој се диви и сама Минерва, па је забранила своме сину, Амору, да је стрељa. И само по тој песми види се, да Луцић као песник заслужује више пажње.

Језик му је доста чист, без туђих речи. Мисли пак исказане у његовим песмама, јављају човека свестрано образована; из њих провирује знање богословских наука, астрономије и митологије.

Петар Хекторовић (Hectoreus 1487—1572), после Луцића, с којим беше из даље род, најзнатнији

песник хварски, родио се 1487 у Староме Граду на Хвару. Породица му беше од старога племена и богата. У очиној кући научио је латински и талијански. У Италију није могао ићи на даље образовање, због тамошњих немира, него га дадоше у Сплет. Ту се упознао с првим песницима, који су га волели, па и сам старац Марулић, којега је он после у „Рибању“ (риболову) лепо опевао. Био је јединац. По смрти очиној водио је бригу о своме великом имању у Староме и Новом Граду (или Хвару) и у Вису. Осим тога бавио се књигом и био је у пријатељству с многим песницима силетским, хварским и дубровачким. Имао је у своме дугом раду и животу доста мучних и горких дана, због честих буна на острву и у граду, и насртаја турских. Љубић се домишља, да његова кућа беше на страни народној, па је остала поштеђена. Он то суди: по Петровом понашању са грађанством и простим народом, по завештају његовом, у ком је оставио многе легате; по његовом главном делу „Рибање“, у коме је описао свој пут и разговор с рибарима; и најпосле, што је он једини песник својега времена, који је забележио верно неке народне песме. Али ако беше поштеђен од буне, љуто је страдао од турских напада. Године 1539, једва је главу изнео са Хвара, спасавши се у рибарској лађи на талијанску обалу. Тамо је провео годину дана. Вратив се кући затече двор порушен, имање разорено. Тад је настао да га подигне. Али уза свој двор науми да подигне и велику грађевину („тврдаље“, тврђавице, ступове, куле), где би се, у случају нове најезде турске могао склонити с баштиницима и грађанством, а која би у време мира могла бити склониште за путнике и сиротињу. Сам је цртао план и био надзорник, али та грађевина није довршена за његова живота. Пред смрт доживе још једну голему несрећу. Године 1570 дођу опет Турци, те попале све, а он се спасе у недовршеној тврђавици (замку). Умрьо је 1572, у 86 години живота, и

сахрањен је у цркви св. Петра. Иза себе оставио је само кћер Лукрецију, која имаше опет кћер Луцију, удату за Антонија Луцића, Анибалова сина. Тој унуци оставио је све своје књиге, писане и штампане.

Од познатих списа знамо:

Р̏ѣ́бā̂ње и рибарско приповедање најзнатније дело његово; — Писма, 5 у стиховима, и 1 у прози; — једна Песма, и једна повећа драма: Приказање живота св. Лоренца, за коју не знамо поуздано је ли његова. Још се сачувало 5 песмица на латинском језику, 1 сонет на талијанском, и писмо д-ру Ванету. Издане су и мелодије народних песама, које је он додао уз Р̏ѣ́бā̂ње, и напеви из рапрезентације св. Лоренца, за које се мисли да их је он компоновао. Њих је приредио Кухач, додав и малу расправу, уз биографију од Љубића. Али, није се све сачувало, што је он написао. Он је још у младости са успехом певао песме на латинском и народном језику (писмо Ванету). Превео је Овидијево De remedio amoris, 1525, (Вицко Прибојевић, Јер. Каванин, П. Ј. Шафарик). Шафарик спомиње као његово и: Un volume di poesie varie; међу њима су црквене песме, које су Доминиканци појали у Староме Граду још 1830. Њему се приписује и Посветилиште (жртвеник) Аврамово, у 2 чина, које дилетанти и данас представљају. Али Симо Љубић, који је и сам Хвараним, не зна ништа о томе, а за приказ Св. Лоренца вели, да је последњи пут приказан на Хвару 1837, и да је Хекторовићев по предању.

Р̏ѣ́бā̂ње је спевано 1556, а посвећено Јерон. Бртучевићу. Академијско издање приређено је за штампу по два стара издања у Млецима 1568 и 1638. Садржина му је: Опис тродневнога риболова, са два рибара, око Хвара. Ту је описано не само р̏ѣ́бā̂ње, него и путовање, разговори и песме његових сапутника. Песама о риболову било је доста, али ове несу

прост превод с талијанскога; ну може бити да је нешто и позајмљено. Рибање је, по броју дана, подељено на 3 раздела.

Риболов је не само његова најбоља песма, него се, у свој приморској књижевности, истиче новим реалним обликом. То је путовање било у истини. И географски је опис веран и природан. Сам опис риболова има вредности и за историју те вештине у нас, а иначе има у њему историјских и биографских података. Утицај народнога песништва и духа показује се на више места. За нас, данас, веома много вреди и због оних сачуваних 4—5 народних песама, а нарочито због оних двеју бугарштица (јуначке песме). То су до сад најстарије народне песме, које су записане. Постање њихово може се ставити на измак 15 века, јер пут беше 1556. У њима је сачуван језик и мотив српске народне песме. (1).

Хекторовић је писао М. Пелегриновићу писмо, у ком говори о бугарштицама, приложив и мелодије: од бугарштице и од песме „И кличе девојка“. Он у писму овако каже: „Ево ти шаљу они српски начин (мелодију), којим је Паскоје и Никола, сваки, по себи, бугарштицу бугарио, а таки је начин (мелодија) и од оне песме „И кличе девојка“, коју су обоје припи́вали“. Уобема је бугарштицама догађај из српског живота; а у песми „И кличе девојка“ има стих: „И калуђер да се постављу, Светој Гори да служу.“ На онда: молитве свршише „свак по своме обичају“, значи, да рибари беху православни (2). На послетку, наречје у песми испрва као да беше екавско: *беле* браде, *вера*, *невера девојка*, и т. д., па је после придошло икавско. А речи „српски начин“ (мелодија) показују, да се памтио извор, одакле су.

---

(1) Више о бугарштицама види Јагић, Отаџбина I, Archiv IV, и Богишићев зборник, у Гласнику Срп. Учен. Друштва, други одељак, књ. 10.

(2) На Хвару беше православна црква св. Петке, која је данас некакав магазин.

Број досад познатих хварских песника двапут је већи, него силетских. Али од многих остао је само спомен о њихову писању и певању, у делима њихових пријатеља. Најзнатнији су: Фр. Паладиновић, Јерон. Бртучевић, песникиња Грацioза Ловринчева, Михаило Пелегриновић („Јеђупка“, Циганка), Марин Газаровић (неколико драма и љубавних песама; Љубица, пастирско приговарање у Млецима 1623, и још неке песме у рукопису).

ПИСМО 31.

Треће коло песника, Дубровчани.

У трећем колу песника први су: Шишмундо (Шишко) Влаховић-Менчетић и Ђорђе Држић. Уз њих стоје: Марин Кристичевић, Мавро Ветранић („Чавчић“), Никола (Јеронимов) Димитровић, Никола (Стијепов) Наљешковић, Марин Држић, Стјепан Гучетић, Андрија Чубрановић, Саво (Савко) Бобаљевић-Мишетић.

Најстарији дубровачки песници јесу: Менчетић и Држић. Они су савременици, вршњаци и пријатељи (дубровачки „диоскури“). Рад њихов припада другој половини 15 и почетку 16 века. Они беху савременици Марулићеви, те као таки могоше се с њиме зближити и у песми друговати, да се несу разликовали од њега правцем, то јест они беху лиричари у духу талијанске књижевности 15 и 16 века. Они, што уметничко песништво упоредно изучавају, нашли су, да је прованска лирика силно утецала на лирику талијанско-кастилску, а преко ње на талијанску и дубровачко-далматишку. (Јагић, Rad 9.)

Шишмундо Влаховић-Менчетић (1457 до 1501) је од старога властеоског рода. Од 12 века налазе се, по споменицима, непрестано чланови истога. Многи се спомињу и у ћирилским листинама, као дубровачки посланици на дворовима српских владара. Истраживањем се пронашло, да је Шишко рођен 1457.

Оцу му беше име Симеун, а деду Влахо. По Игњату Ђорђићу умрьо је од 44 године (1501). Остало, што се о њем прича, није поуздано.

Ђорђе Држић (1460—?). И Држићи су од знатне породице. Зна се, да су се једни доселили из Котора, и беху у Дубровнику велики часници; један је, 1360, слат с даровима цару Уроšу. Цревић вели, да је Ђурову оцу било име Никола и да је погинуо у великом пожару дубровачке оружнице, 1463. Ђуро се родио пре тога на три године (1460). Мајка му, Николија, беше из пучке (грађанске) породице Водопића. Како девојка, у коју се беше загледао, није хтела да пође за њега, то млад отиде у свештенике (1490?). У том чину написао је доста побожних песама; ми знамо само за једну „Чистоћа“. Других података о животу његову немамо.

Менчетић и Држић издани су на свет у II књизи „Starih pisaca“. Првога је Јагић поделио у 6 књига, а други има готово четири пута мање песама од првога. У трећем разделу има песама и од једног и од другог, помешано.

Карактерне црте те лирике јесу формалност и једноликост. Сви једнако љубе и певају о тој љубави, сви су једнако срећни или несрећни, према развитку саме љубави. То беше песништво доброга тона и моде, а не непосреднога личног осећања. Све то вреди у неколико и за обрасце наших песника. Само што код њих те опште форме беху за све обавезне, и што оне, у главном, одговараху стању ствари, истинскоме животу; а наши песници певаху о оном, што је одговарало животу 13 и 14 века у Италији и у Француској, а не српском и хрватком животу, 15 и 16 века, у јадранском приморју. (Више о том Јагић у: Trubaduri i naši najstariji lirici). На пример, у Дубровнику није било витезова, а и добра коња тешко беше видети, па ни тула, стреле и лука. Њихове стихове може разумети само онај, који познаје витешке службе

госпођама. Dietz, познавалац прованске лирике, вели: да је она више песништво разума, него осећаја; а то још више вреди о њеној последњој копији, последњем одјеку, нашој приморској књижевности. Описивања госпођине лепоте личе много на описивања Петраркина и његове школе. Исто је са упоређивањима и примерима из митологије. Те тако наши лиричари, сами за се као песници, несу особито знатне појаве. Ну важни су за све потоње лирско песништво у Дубровнику; а сем тога, они су доста занимљив појав у историји развитка средњовечне прованске лирике по Европи.

Прегледајући спољашњу страну тих песама, видимо, да је дванаестерац најобичнији стих у песмама Менчетића и Држића, као и у свих наших приморских песника. Стихови се сликују и у среди. Ти се стихови састављају у строфе, од по 2 и 4 стиха. Од Менчетићевих песама само 3 несу тога размера: две имају 15-осложни стих, са цезуром у среди, после 8 слога, а ту је и слик (књ. I, 41 и II, 45); а трећа је мало измењен 12-терац (књ. III, 7); строфа је од три стиха, и трећи се не сликује ни с једним предњаком, већ са самим собом.

У Држића је стих разноврснији. У песмама 28, 41 и 66, стих је 15-осложни (у издању је подељен у 2 врсте: од 7 и 8 слогова). У песми 62 и 112, има строфа по 4 стиха: три од 7, а четврти од 4 слога, и тај се четврти не сликује ни с једним предњаком, већ са настајним стихом; а то изазива пријатност. У песми 75, строфа је од по 2 осмосложна стиха. У 72, строфа је од 4 така стиха, са сликом. У 77, размер је оригиналан и по склопу стиха и по распореду сликова, а и иначе ова је песма особито лепа; код ње неје вештачио, већ певао од срца. И тако даље.

Међу песмама те двојице најстаријих Дубровачких песника, има и неколико сонета, али само у задарском рукопису, те с тога не знамо чији су.

У рукопису Д. Рањине (а по нека и у другим), има неколико песама (12) са свим особитих, и по са-

држини и по облику; оне личе готово са свим на народне песме. За њих се пре може узети да су Држићеве, јер у њега је стих живљи и шаренији.

Оба песника имају и нељубавних песама, на пр. Менчетић: Libellum, то су 11 песама о Исусу. Од Држића неје се сачувала ни једна така, права побожна песма; ну он има опет две, морално-поучне садржине: О чистоћи, и Интерлокуторија.

Дубровчани беху штокавци-ијекавци, од старине; али први њихови песници имаху и по неких чакавско-икавских особина. То је могло доћи отуда, што се угледаху на Сплећане (тада чакавце-икавце). А можда је по која особина од чакавско-икавских суседа прешла и међу штокавце-ијекавце, као што су у Срему и у Бачкој неке икавске особине прешле међу екавце.

Од Марина Кристичевића имамо једину до сад познату песму; она је мала, љубавна, лирска, од 4 строфе.

ПИСМО 35.

Мавро Ветранић, („Чавчић“), Никола (Јеронимов) Димитровић.

Мавро Ветранић (1482—1576), родио се у Дубровнику 1482. Крштено име беше му Никола; Мавро му је калуђерско име, а презиме „Чавчић“ је надимак. Племе му се доселило из Котора, још 940, и би прибројено међу властеоске породице. Оцу му беше име Доминик, а матери Томка родом Турчиновића. Од 38 година (1520) поста опат манастирски на острву Млету (реда бенедиктинскога). У последње време живео је усамљен на острвцу св. Андрије. Али до њега ипак допираху гласови о светским догађајима: раздор у црквама, због Хусоваца, Калвина и Лутера; па онда, напредовање турске силе под Мухамедом и Сулејманом II; па рат у Италији за време француског краља Франа I; па проналазак Америке. О свем том

има помена у његовим делима, што показује, да су ти догађаји заиста до њега допирали, и да он према њима не беше немаран. Умрьо је 1576, у дубокој старости од 93 године.

Дела Ветранићева заузимају 3 и 4 књигу Starih pisaca. Издање приредише Јагић и Даничић, уз припомоћ д-ра Ивана Казначића. Први је приредио Различне песме, други 4 Драме, а Казначић Пелегрина, и написао је кратку биографију песникову. Од песама издане су само 4, 5 и 6 књига, а првих трију нема; или су се изгубиле, или их је сам песник уништио, у доцнијим годинама својим, ако су биле љубавне.

У првој песми: „Пјесанца куфу“ (песмица лабуду), песник упоређује себе са лабудом, који пред смрт пева. Има још 5 песама, у којим изреком вели да је стар: Ремета, Пјесанца слави царевој, У вријеме од пошљице, Рањеној кошути, Свијет и моје пјесни.

Има песама, у којима помиње своју младост: Бојником (духовним борцима, калуђерима), Посланица властеоству Хварском (важна с више страна), Чудно приказање (без почетка).

Пјесанца Марину Држићу у помоћ.

Има песама, из млађих година, које очевидно састављене беху за маскаре, за забаве уз месојеђе. Приморски градови имају и данас свој corso, са свима обичним талијанским забавама уз белу недељу. Ту су читаве гомиле најмљених лакрдијаша, који збијају различне шале, једни с другима разговарајући се и шалећи, задиркујући мимоходе или што представљући. Тај обичај, у мало измењеном облику и не тако духовито и сјајно, држао се до скора и у крајевима удаљеним од приморја, па и у данашњој Србији. (Гледај у Вукову речнику: маскàра, шала).

За таке маскàре састављао је Ветранић своје маскараде. Песме за тај посао спеване, нарочито су познате под именом Јеђупке, од којих је најчувенија она од А. Чубрановића. Маскараде Ветранићеве од-

ликују се веселошћу и живошћу, као: Трговци Арапи и Индијани, Двије робињице (Јермепке), Пастири, Трумбетари и пифари (Алемани).

Остале су му песме све озбиљне, сетне, тужне; оне припадају јамачно другом периоду његова певања, као: Галум, у њој се слави дубровачка флота; Орлача рибањка (сура, риђа орлушина, сатира) речено у Блату рибаром, и Орлача рибањка Пераштy говори (сатире: на Млетке и Пераст); Aurea aetas (Златно доба); Ремета (2); Пјесанца господи кршћанској; у Пјесанци слави царевој, славе се победе султана Сулејмана. Песник жали пропале, а још непропале храбри и светује. Говори о Београду и о Роду (1522), који већ беху пали, и о Клису босанском (1537), који се још држаше. У тим тешким временима даје савете своме граду Дубровнику. У Тужби града Будима, оплакује пропаст Угарске, позива војводу Јашка и осталу господу, да устану из гроба, па да поразе змаја проклетога. Помиње се и Косово, у два маха, али више као угарско бојиште, и битка Мухачка (1537), што је и главна садржина те песме; на крају се тужи на Беч. Пјесанца Латином, посвећена је сва Италији. Пјесанца Плутону, ту побраја, где се шта може наћи у бољих писаца грчких, латинских и талијанских. Пјесанца моруу, лакомости, и т. д.

Моја плавца (лађа), Права мудрост, Лукрецији Романи, Касандри Тројани, Пјесанца несрећи, има доста слика из живота песникова.

Прва му је већа песма Пелегрин (од 4374 стиха), то је неко путовање са чудесним приликама. У путниковим патњама види се очито утицај Овидијевих Метаморфоза. Можда се у тој тамној алегорији скрива живот песников, или се исказује неки поглед.

Драме су му: Ускрснуће Ису-Крстово, Посветилиште Аврамово (у 5 чинова), дикција је лепа и доста жива; но неке су сцене врло идилске;

језик је чист народни (штокавски), има и пословица. Чиста Сузана; Хекуба, није превод Еврипидове, него је по Талијанцу Л. Долчу (1508—1564).

Са Ветранићем беше у преписци читава група писаца (Хекторовић, писмо од 6 јула 1556); он се интересовао за књижевне ствари („властеоству хварском“). Другови му беху још: Никола Димитровић и Никола Наљешковић.

Никола (Јеронимов) Димитровић, живео је од прилике 1510 до 1553. Наљешковић му беше велики пријатељ и рођак. То беху први познати дубровачки песници од грађанскога рода, али обојица беху у великом пријатељству и љубави с песницима племићима свога времена. Ашендини вели: да су се Димитровићу стари доселили из Котора, у половини 14 века. Оцу му беше име Јероним (Јерко). Никола је као трговац путовао много по свету. Био је у столном Београду (Alba Regia, Stuhlweissenburg, у Угарској), у Александрији (Африци) и на острву Криту, где је и умрьо, 1553. (Из посланица: Димитровића Наљешковићу и овога Хекторовићу). Занимљиве су његове мисли о трговини дубровачкој. Јагић мисли, да је то путоваше и развило реалнији поглед на свет; то се огледа и у песмама његовим, и он се тим разликује од осталих песника дубровачких. Од 1540, Наљешковић га већ спомиње као чувеног песника, уз Хекторовића и Ветранића, а тада му могаше бити истом 30 година. Он је рано почео певати, али се његових песама врло мало сачувало.

Наљешковић вели, да је спевао небројено много Различних песама. Међу њима беше и љубавних, које су заљубљени певали својим госпођама и виле у колу; ну песме, што до нас дођоше, то су плодови његове Музе из каснијег доба. Неке су штампане, у Млецима 1549, још за живота песникова: Седам покорнијех (покајничких) псалама цара Давида, Различне духовне пјесме (27), Тумачење

Оченаша, Причице (243). Ове последње јесу гноме, врста епиграма, изреке из Светог Писма и разних философа, које личе кашто на народне пословице.

Превођење псалама, у опште или бар седморих од кајања, беше најмилији обичај у Средњем Веку. Поједине псалме преводише: Марулић, Ветранић, Димитровић (6, 31, 37, 50, 101, 129, 141), Шимун Будинић, а најбољи су: од Гундулића (1620). Па онда, Б. Кашић, Иванишевић, Стјепан Ђорђић; Паскоје Прибојевић, Шиме Златарић; (а у почетку 18 века:) Соркочевић, Бетела, Витали, Игњат Ђорђић.

Најоригиналнији је Димитровић у својим посланицама Наљешковићу (4). Друга је из Стоног Београда. Ту је српски језик у стиху измешан с талијанским реченицама (макаронски стихови), 20 септ. 1546. Најдужа је трећа (130 стихова) и најзанимљивија, из Александрије месеца јан. 1553. У почетку описује тај крај, и како му је све ново, необично и чудно. Па онда долазе мисли о трговини. Даље, види се, да тада у Дубровнику беше — чума. Хвали Мисир, јефтиноћу, лепоту. Има и ситних ствари: хвали се добра вода већма него вино, и т. д. Песник вели за се, да је потпуно здрав и весео; а после неколико месеца умрьо је на Криту.

ПИСМО 36.

Н. Наљешковић, Марин Држић, Стјеп. Гучетић, А. Чубрановић, С. Бобаљевић-Мишетић, Михаило Бунић Бабулинов, Мароје Мажибрадић Шуљага, Фрањо Лукарић и други.

Никола (Стијепов) Наљешковић (1507?—1587), родио се у Дубровнику око краја прве десетине 16 века, а умрьо је 1587. И он је родом *од* старе грађанске породице дубровачке; прадед му се спомиње у ћирилским споменицима од 1446. Стриц му Августин беше владика требињски, а он имаше још

два брата: Августина и Ивана, који бејаше звездар, а и сам Никола био је не само песник, него и звездар, што код народа бродарских није никакво чудо. Од њега је изашло дело, у Млецима 1579: „Dialogo sopra la sfera del mondo“, посвећено дубровачком вијећу, за које доби на дар сребрну посуду с грбом републике. Тим се разгласио и дома и на страни. Он је то дело написао поводом радње на поправци старога календара, и за то доби похвалу, од тадашњега славнога астронома, Клавија.

Два пут се женио. Прва му жена отиде у манастир, а с другом имаше сина, који му рано умре. Нека његова несрећа била је узрок, те беше туробан и невесео у својим песмама и посланицама (на број 40). Ове су последње грађа за слику тадашњега живота и оновремене књижевности. У V-ој књизи Starih pisaca изашле су његове: побожне песме, маскерате, комедије, посланице и надгробнице пријатељима. А љубавне песме изађоше у VIII-ој књизи, по што су доцније нађене. По њима се он везује пра̏во за Менчетића и Држића, те чини као неки прелаз ка Доминику Рањини. Маскарате су му слабије од Ветранићевих. Много је знатнији Наљешковић као драматски песник. До њега имамо, од изворних драма, само црквену драму, а од нецрквених, по неки превод (Ветранић, Хекуба); и по томе би Наљешковић био управо први драматски писац (пастирских и шаљивих игара) у нас. Прва му је пастирска игра најбоља, остале су три слабије. Очевидан је утицај талијанске пастирске игре; само што наше несу праве пастирске игре, него су више низ призора̑ (сцена̑). Ту још нема поделе на чинове, и ни једна нема свога особеног начина: народне се стихије мешају с талијанскима. Нимфе су виле, а за Сатира нема замене. Виле имају доста нимфинских црта, а доста и чисто народних.

Не зна се, кад је Наљешковић писао те своје пастирске игре и комедије. Године 1535 изда вијеће

оштре законе против распуштеног живота младићског. Можда је то што год и у вези са Наљешковићевим комедијама. Мане и распуштеност друштвеног живота дубровачког износе се у њима просто и отворено, без умовања и комичног морала, само као слика савременога живота. Прве две комедије уводе у засебни породични живот дубровачки; оне су више низ призора. Обе имају пролог, као и трећа. У трећој се слика друштвени живот града Дубровника; она се дели у 3 чина, па има и некога драматског развитка.

Све те комедије, саме по себи, не вреде много, али су важне за даљи развитак драме и што имају доста података и градива за историју дубровачког живота онога времена. Обичаји, особине језика (помешаног са талијанским), подаци о ношњи и накиту, црте о положају слугу према газдама, опис појединих улица, — све је то занимљиво и вредно испитивања (за драме в. А. Павић, Histor. dubrov. drame).

Исто су тако занимљиве и вредне да се проуче и његове посланице, јер се у њима најбоље огледа он сам.

Марин Држић (1520—1580), писац комедија. Он долази одмах после Наљешковића по правцу свога певања. У онога видели смо почетке двају главних праваца европске драме 16 века. Код Држића видећемо даљи развитак и једне и друге врсте (пастирске игре и комедије). У опште се може рећи о Држићу, да је један од најбољих писаца српских и хрватских, и мало ће се наћи писаца у свој нашој приморској књижевности, који би били већи од њега по верном сликању песничких предмета.

О животу његову знамо врло мало. Учио се у Италији; живео је неко време у Флоренцији, и ту је заволео драматско песништво; веле, да се тамо заљубио у неку девојку, а кад се вратио постао је свештеник. Још се по нешто може напабирчити из песама, његових и савременика његових.

Осим комедија и приказања, од њега имамо још и Различних песама (26). У једној се правда и брани, да није плагијар. Види се по њој, да је имао доста непријатеља, који су му одрицали песнички дар. Још се на неколико места брани од својих нападача. А ево откуда је дошла та напаст: његова црквена драма Посветилиште Аврамово није ништа друго до прерада Ветранићеве драме тога имена. Таком се прерадом јамачно послужио и Дивковић. Биће да му је то прво драматско дело (по једној белешци у рукопису академ. од 1546). У прологу к „Тирени“ вели, да је „од старе куће Држића“. И по томе му Ђорђе Држић беше предак.

Од Држићевих дела сачувало се доста; али нека су без почетка или свршетка. Прво је издање од 1551 (за живота, по Долчу и Ђорђићу); ну тога издања данас више нема. Друго је издање од 1607 (посмртно), јамачно верно прештампано, јер ту су и предговори од самога песника. У једном врло оштећеном рукопису остала су пак она дела, која ми данас највише ценимо, а то су комедије.

Сем „Посветилишта“ друга му је црквена драма „Божић“. (Приказ од порода Исусова). А најдужа је пастирска игра чувена „Тирена“ (Љубмир). У прологу има доста података за историју самог представљања драме у Дубровнику. Представљало се јамачно око воде или кла̏де̄нца, што је пред вратима која воде на „Плоче“. (Испореди још и „Ријеку“, Ombla, и „Дубраву“, дивно место више Дубровника око залива, које је и данас ше́тница Дубровчанима). Ту беше близу некадашњи двор кнежев (данас среска канцеларија), саборна црква св. Власија и ковница (данас пореско звање). Кад се дакле за неку драму каже, да је „приказивана пред двором“, то значи, да је било на ономе тргу. Представљачи бејаху одабрани младићи из господских кућа дубровачких. Ови склапаху и представљачке дружине, са својим засебним

именима. Представљало се обично беле недеље. Мањи комади приказивани су и по кућама, приликом какве гозбе или свадбе. Пастирска игра Тирена или Љубмир изашла је у 2 издања и двапут је приказивана са засебним пролозима. Главни јој је мотив, као и у другим пастирским играма, љубав пастира к вили; али у овој има више заљубљеникā; отуда је много шта преувеличано, те с тога монотоно. Сви пастири имају звучна народна имена. Драма се дели у 5 чинова. Сам предмет њезин је прост и мало занимљив, ни шаљиве сцене несу тако згодне, као у познијим драмама. Ипак има доста и хумора и сатире у појединим цртама и читавим сценама, па и у замисли. У доцнијим производима иде Држић својим путем, а овде има сличности са Наљешковићем.

Друга пастирска игра је: Венера и Адон. Она је по склопу свом већ поетичнија, и ако јој предмет није особит. Дикција је природна и боље одговара.

Још је мања комедија Новела о Станцу. Није особита, али има и лепих црта. Слика старчева (Станца) врло је природно и добро изведена; изнете су и неке црте из тадашњега дубровачког живота.

Остале његове драме и праве комедије написане су све прозом. Те комедије чине нам се данас важније и занимљивије од оних драма; само их је теже разумети. Савременици Држићеви ценили су више његове пастирске игре, а комедије постиже баш она судбина, које се Држић бојао: једне су без почетка или краја, а треће несу целе, као: Комедија 4 и 5, а 6-а је прерада Плаутова Тврдице, под именом „Скуп“; 7-а је „Дундо Мароје“ (дундо, стриц, чича, чика), најзнатнија његова комедија, нема завршетка. 8-а је „Аркулин“, без почетка. А од 9-е и 10-е (Ђухо Крпета и Хлад, Пијерин) осташе само кратки одломци. Њих је тешко разумети не само за то, што несу потпуне, него и што су пуне талијанских речи и израза, а поред тога и дубровачких провинцијализама и реченица.

Укус онога времена друкчији је од данашњега књижевног укуса. Тим се може објаснити, што у најближих последника М. Држића нема више, да градиво за песничка дела узимају из стварнога живота, као што ту струју видесмо у делима Хекторовића, Наљешковића, а особуто у комедијама М. Држића. Очевидно је, да су тада грађани трговачке републике тражили од књижевности да их забави нечим другим, вишим, идеалним, што је далеко од правога стварног живота. У даљем развитку дубровачке драме нема више комедија, него долазе само пастирске игре и преводи разних драматских дела грчких и римских, али не са оригинала, него понајвише са талијанских прерада.

После тих песника, који су један с другим у вези, да споменемо неке, може бити старије, али којима песама већином не знамо, као: Стјепан Гучетић, („Дервишијада“, полудраматски спев, коју други приписују Стјепану Ђорђићу, писцу 17 века, због турских речи и лаког стиха); Андрија Чубрановић, златар, („Јеђупка“ у Млецима 1559 и 99; Шафарик хвали складне стихове и елегантан стил, а особиту фину пристојност; имала је много подражача); Саво Бобаљевић Мишетић (посредовао је између талијанске и наше књижевности; његовим трудом састави се у Дубровнику прва књижевна дружина — академија dei Concordi — по угледу на тал.; „Јеђупка“, посланице, анакреонтике и т. д. VIII књ.).

Да поменемо и неке песнике 16 века, који су више познати по другованју са песницима тога века, и по хвали њиховој, него по својим књижевним делима: Мато Бобалић, Мато Бенишић, Влахо Водопић, Михо Буњић Луков, Никша Андретић, Марин Гаљазовић (први прозаиста народним језиком), Марин Бурешић, Гавро Тампарица, Бошко Јаковљев Тудиж, Марин Кабога, Никола Пришовић Латинчић, Михо Менчетић Матуфић, а особито Михо Буњић Бабулинов (у похвалу Цвијете Цуцорићеве и др. Јоказта, трагикомедија, превод с тал., али је

имао пред собом и грчки оригинал); Марoје Мажибрадић Шуљага (различне песме, књ. XI, подражава Ветранићу, анакреонтике лаке и нежне); и Фран Лукарић Бурина, старином из Старе Србије или из града Љеша; учио се у Дубровнику и Флоренцији (две драме: Верни пастир, Гваринов Pastor fido, пастирска трагикомедија у 5 чинова, сви јунаци имају лепа српска народна имена; Атаманте, не зна се чији је, и 4 лирске песме, X књ.).

ПИСМО 37.

Други ступањ књижевности: Доминик Рањина до Доминика и Шимуна Златарића и други песници мањи знатни.

Прелазимо великом песнику, на другом ступњу књижевности, а то је:

Доминик Рањина (1536—1607). Он је најмање за 50 година млађи од „диоскура“, па се ипак сматраше за непосредна последника њихова. Колико их је поштовао, види се по томе, што је Менчетићу написао 6 надгробница, а Држићу 3. Они су његовом укусу одговарали, јер и он беше образован у том правцу, у Сицилији и Месани („Зангла“). У Флоренцији се врло онријатељио с Козмом Медичем, познатим заштитником наука и уметности, који га је одликовао и орденом св. Стевана, 1567. Ту је издао 1563 књигу својих песама. Није никакво чудо, што се познавао са највишим образованим круговима у Флоренцији, кад се зна, како је био васпитан; образован млад човек, а познат и радом на талијанској књижевности. О његовим талијанским песмама говоре Нико Гучетић и М. Орбини. Вратио се у Дубровник 1570. Ту је стекао велико поштовање и глас, био је члан вијећа и 7 пута биран је за кнеза републике. Умрьо је 1607.

Године 1850 препштампано је старо издање од 1563, а то би значило, да од 1563 до 1607 није ни-

шта певао. То је тешко претпоставити, јер беше непрестано у вези са другим дубровачким песницима, шта више, на полуострву Пељешцу, на Рту, имаше и летниковац с кулом, за се и за своје пријатеље (1583). Помиње се још једно старо издање (1632 или 34), неки неиздани рукописи и посланице из доцнијих времена. Најпотпуније су „Различне песме“ кн. 18 Star. pisaca.

Добро је познавао књижевност талијанску, латинску и грчку. Тућ утецај, готово позаимање, види се у многим његовим песмама; а преводи његови више су парафразе. (В. д-р Фр. Мајкснер, Пријеводи Д. Рањине из лат. и грч. класика, Rad LXX). С грчкога је преводио из Филемона (из зборника, који се зваше Антологија, цвѣтњāк), Никарха, Антипатра сидонског, Луцилија (можда по тал. од Л. Пулча). Можда су и остали преводи с тал. и лат. превода или прерада. Има анакреонтовских и других песама. Антологија је донекле утицала на избор предмета и на врсту песама. С латинскога има из Тибула, Марцијала, Проперција, Катула. Сем превода и угледања, многе су још песме његове пуне сећања на стари класични свет, на пр. Орација, Лукијана, Вергилија, или „у злорека завидника, Зоила“, у еклогама на Вергилија и Теокрита. У другим опет песмама има трагова да се угледао, размишљао и читао друге старе писце, особито Катула, Овидија и Орација.

Нема сумње да се угледао и на знатније песнике тилијанске 15 и 16 века, на пр. Петрарку; али је у том показао леп укус и да је прави песник био.

Рањина је био куд и камо разноврснији од својих претходника у лирици. Он је проникао у дух старинске књижевности, а при том беше фина укуса и образован човек. Има још веза, које га везују за Менчетића и Држића, а и за трубадурски правац у лирици, који је у Италији владао пред хуманитарним; то се види у преводима и прерадама његовим. Ну

ипак Раљина беше највећи лиричар својега времена и од свих других најоригиналнији; а његов хуманистички правац види се лепо и јасно у многим његовим песмама, на пр. у песми 222 Дубровнику. Таке исте мисли о важности образованья и таштини богатства исказује Раљина и на другим местима.

Посланица његових има подоста, највише Марију Мажибрадићу. У последњој (155) га покреће да пева. У њима се обично казују неки општи науци, уз које кашто долазе примери у облику басне. У некима се говори о љубави, а у некима се опет неко жали и тепи због смртна случаја. К њима можемо прибројити и напред поменуте надгробнице и друге.

Оно пито преостаје, не може се назвати просто подражаванье старим лиричарима дубровачким. Он и ако по некад тежи да стане у ред Шишка и Ђорђа, ипак је осећао да се од њих разликује. То сам казује у песми „Једному, ки ништа не учини, а туђе све хули“. Сем разликованья у форми, која је у њега природнија, лирика се његова разликује и у избору предмета. Има доста љубавних песама, пастирских и сатиричних (међу њима „својим завидиком“). У другом колу, песме као да су озбиљније, тон им је елегичнији, као да је минула прва страсна љубав; међу њима има доста нежних и лепих; гдешто се налазе и философска размишљања и упоређења, која личе на народне изреке. За љубавним песмама долазе елегије сређи, тужне еклоге и епитафије; на послетку, њесме божанствене и својим пријатељима. Има још неколико ода и сонета.

Размер је у Раљине обичан 12-терац, али има га и помешана са 6-терцем, на различне начине. Има и 8-смосложних стихова, са различним размером и распоредом сликова, на пр. 2, 4, 6, 8, 10, 12 — 12, 10, 8, 6, 4, 2 слога, или обрнуто, дакле са свим вештачких строфа, у тал. стилу.

Од рођења Ш. Менчетића до рођења Д. Раљине има година 80, а одатле до рођења Гундулићева има

52 године. То су три тачке у дубровачкој књижевности. Рањина беше пријатељ Гундулићеву оцу, Франу, па је јамачно познавао и младога Ивана. Мање знатне песнике поменућемо овим редом (Љубић, Огледало, II): Стјепан Бенешић, Фран Бобалић Кука, Савко Гучетић Бендевишевић (Далида, трагедија, од Л. Грота), Андрија Соркочевић, Бартуо Наљешковић, Матија Градић, Петар Градић, Мартолица Рањина, Орације Мажибрадић (XI књ. Star. pisaca: љубавне, различне посланице, Јеђупка).

У другој половини 16 века, (после лепе Трогирке Милице Кариолановића и врле Хваранке Грациозе Ловринчеве), у колу дубровачких песника има и неколико песникиња (6): Јулија и Нада Бунићева, Лаура Батифери, Николија Растићева, Марија Гундулићева и Цвета Цуцорићева, (којој отац беше родом из Босне, а удала се у Флоренцију за Б. Пешиона).

Један од најважнијих песника пред Гундулићем је Доминик Златарић, (1556—1607). Беше рода племенита. Још дома је имао доброг васпитача, Ф. Кладрубовића, а у Падови слушао је философију, правне науке, реторику и поетику. Особиту вољу имаше на грчки језик и књижевност. Тамо поста свеучилишни професор а 1579 и ректор (у 23 години). Кажу да је као ректор утишао ђачку буну, због свађе између француских и немачких ђака; с тога је постао витез златне одеће и урезан би похвални запис на табли у зиду. Године 1586 врати се у Дубровник, пропутовав по неким нашим крајевима. Са женом Маријом (1587) изродио 4 сина и 2 кћери. Понајвише је боравио на свом добру у Конављу.

Књижевна радња му је преводна и оригинална. Још 1597 издао је: Електру, Љубомира, Љубав и смрт Пирама и Тизбе, и неколике песме. Посвећено беше кнезу Ђурђу (старијем) Зринском. Електра, 2 издање 1621, а последње 1852-53, у 3 свеске, од Куку-

љевића. Љубавне песме прикупи његов син Михо. Превео је и Аминту, пастирску игру, од Торквата Таса.

Оригиналне песме Златарићеве јесу све лирске: различне, пригодне и надгробне. Има и поучних, сатиричних и посланица. Он иђаше правцем лирике „диоскура“, само је језик мало јаснији и чистији. Неколике се истичу јаче својом лепотом. Тужаљке су му најлепше и најнежније песме.

Драматске преводе 16 века само су читали а несу представљали, јер ни по облику (12-стерац са ликом) ни по садржини не беху за приказ.

Шимун Златарић, син Домиников, певао је српски и латински: У хвалу Фр. Гундулића, I књигу Овидијевих Метаморфоза, Псалам 50. Умрьо је млад, 1620.

Други врпњаци Гундулићеви су: Иван Палмотић Ђонорић, Анте Кастратовић и Антун Кривоносић.

Поменућемо и остале далматинске песнике до Гундулића. Тим би се завршио први део дубровачко-далматинског песништва и књижевности. Период развијања и напредовања. Од непоменутих места, најбоље је представљен Задар, Шибеник, Нин, па остала места.

Сплет (16 век): Фр. Боктунић, Мато Албертић (Матунић), Марко Марулић II.

Задар: Шимун Клементовић, (Плач Госпођин, глаголицом), Иван Донат Кожицић, Шимун Петар Будинић, Ђорђе Бараковић („Вила словинска“, у којој има и једна бугаштица, „Драга Рабска пастирица“), Брне (Бернард) Карнарутић (Вазеће Сигета, Млеци 1584, Пирам и Тизба).

Шибеник: Алвиж (Алојзије) Бафо, Петар Дивнић, Иван Томко Мрнавић (1579—1639, старином из Босне, De Illyrico, Живот кћери краља Беле, Vita Berislavi, Живот Магдалене Будришића, Живот св. Саве, латински, Османштица, трагедија у 5 чинова, и друго).

Нин (Nona): Серафим, малобраћанин и нар. песник, Петар Зоранић (Планине, II књ. Star. pis., Љубвени Лов, Виленица, Аркадија, пастирски роман, по Бокачу).

Корчула: Иван Видали.

Лошуд: Марко Брнутић.

Паг: Бартуо Кашић (Cassius, Богданчић, 1575 до 1650, автобиографија, 20 дела нар. језиком и многа латинским; први је граматичар нашега језика, Рим 1604. Већину дела његових издала је конгрегација; а нових издања није било).

Знамо да се наша књижевност у приморју развила из прозне и црквене књижевности на народном језику, која се опет наслањала на српско-словенску и глагољашку, а нешто и на латинску црквену побожност. Из тих клица развила се обилатија књижевна радња, поглавито песничка. Тај правац доби наша књижевност угледајући се на суседну талијанску књижевност, сјајнију и богатију од наше. У свим тадашњим књижевностима наука и озбиљна проза писала се латинским, а песништво и лепа проза народним језиком; па тако радише и наши, само што у наших примораца претеже песништво, а за озбиљну прозу служише се још и талијанским језиком. Прозна радња на нар. језику настављала се и поред љубавне поезије, пастирске игре и праве драме. Прозом писаху на пр. М. Марулић, И. Т. Мрнавић, Зоранић, Кашић и други. (В. Љубић, Огледало II, 428 и даље). Али од краја 16 века наша проза излази из дотадашњега уског круга, прелазећи у шири круг озбиљне прозе, те утече на већи развитак књижевног језика и даје песницима 17 века више средстава и блага за исказивање мисли, и тако је спремила земљиште за језик Гундулићев, Палмотићев и Ђорђићев.

Фауст Вранчић, од племенита рода у Шибенику, 1551—1617, на путу у Млецима. Васпитан у

дому свога стрица Антонија, владике острогонског (Gran), примаса угарског и краљевског намесника. Писао је Речник петојезични, латинским језиком, с предговором. Млеци 1594. Живот изабраних дивица. Са додатком лат. расправе: Разговори о пореклу Пољака. Рим 1604. Живот Антонија Врањчића. У рукопису: De Slavinis seu Sarmatis; а пропало: Историја Далмације.

Мавро Орбини, рођен у Дубровнику (не зна се кад), савременик Гундулићев, калуђер реда Бенедиктова и опат конгрегације на острву Мљету; умрьо 1614. Писао је: Зрцало духовно, у 15 разговора, с талијанскога (Анђела Нёла). Млеци 1598. Прештампавано више пута, а 1628 и ћирилицом. Il regno degli Slavi, Pesaro 1601. (Историја словенских народа). 1722 превео ју је на руски Теофан Прокопијевић, по заповести цара Петра. Дело нема историјске вредности; написано је некритично, многе ствари испричане су по машти и у родољубивом заносу. Наши историци често се служе њиме, нарочито за оне податке, којима Орбини беше ближи. Наш Троношки родослов служио се преводом руским, препирући се често с писцем.

ПИСМО 38.

Највећи јек: И. Ф. Гундулић.

Иван Франов Гундулић, 1588—1638.

Између Гундулића и Палмотића има опет низ различних писаца, више од 20, већином Дубровчани, али незнатнији. Међу песницима има и стручних научњака.

Винко Пуцић, чувени математичар и астроном, после смрти славнога звездара Марише Геталда († 1627). Претказао је трус од 1667.

Рајмондо Ђамањић. О правопису. Млеци. 1639.

Јаков Микаља, латинским језиком Српски рјечник истумачен талијанским и латинским ријечима. У Лорету 1649. Пред речником је, на народном језику, Талијанска граматика, а тал. и срп. Предговор и о Правопису. У предговору вели, да је најлепши дијалекат нашега језика „босански“ (илирски) којим би ваљало да пишу сви писци.

ПИСМО 39.

Други првостолник: Јуније Палмотић.

Јуније Палмотић, (1606—1657). Од одличне старе властеоске породице; оцу му је било име Ђорђе, а матери Урсула, по роду Градићева. Нешто је био род и Гундулићу. Школовао се у Дубровнику; учио је философију и природне науке. Најпре се страсно беше одао песништву латинском, а после приону за народну песму. Ту имаше за углед Гундулића. Највише је писао драме. Смислив план за драму, кажу да је сваком представљачу улогу његову умео казивати у перо. Осим тога певао је много ода, лирских и друге врсте песама. Пред смрт се одао беше побожној поезији, и последње знаменито дело му је Кристијада, штампано после смрти његове (1670); то је епски, побожни спев, у 24 певања, написан по латинском истога имена, од Јеронима Вида, у 6 певања, дакле је управо подражавање. Академијско је издање 4^0. Одликује се правилношћу стиха и језика.

Драме несу све сачуване, а за неке се мисли да несу његове. Ахил, драма у 3 чина; Натјечање Ајанта и Улиса за оружје Ахилово; Аталàнта; Армида; Арноданто; Бисерница; Цаптислава (у прославу Дубровника); Даница; Енеја (по Вергилију). Јелена ugрабљена (по Овидију у 5 чи-

нова); Едип по Софоклу); Инсинила; Коломбо; Павлимир; Лавинија; Свевија (с лат.).

Од других песама: Срце св. Катарине; Песма у славу далматинских краљева; Различне песме, међу којима има и црквених; најпосле више попевака и песама од кола (импровизације).

Карактерна је црта Палмотићеве поезије лакост стиха и лепота облика, и у томе је стигао Гундулића. Али такој спољашњој форми не одговара садржина његова песништва. Око садржине није се озбиљно трудио; отуда преводи и прераде. И у драматима је цео предмет узимао из класичне поезије, а и у драматима са предметом из народног живота, често је сама драматска прича позајмљена из туђине. Ради карактеристике Палмотићеве драматске поезије ваља разгледати Павлимира и Даницу (Star. pis. XII); обе су налик једна на другу, и по избору предмета и по општој тежњи. Прва је драма у главном подражавање; нема велике вредности; али је предмет доста згодно и срећно изабран, јер су скупљена разна предања о слави Дубровника, а све је у њој представљено у лепом облику. Има стихова од 8 и од 6 слогова, а има и са свим кратких. А Даница драматска прерада Ариостова „Orlando furioso“ (Помамни Роландо), пренета је на српско земљиште, у Босну, на двор краља Остоје. Имена су из наше историје, већином из 16 века. А остали су сви обичаји витешки, што се не слаже с временом и приликама, у којима се збивају.

Палмотићеве драме показују, да се дубровачка драма у 17 веку није даље развила; него као да је пошла мало у назад. Томе налазе два узрока: што у то време ни у Италији не беше добрих драма, на које би се наши угледали; а други је, што ни месне прилике не беху повољне, јер тада на позоришне представе гледаху као на нешто, што иде уз месојеђе. С тога се драма, у 17 веку, спусти са висине М. Држића, да уступи место епском песништву.

*

Палмотић је бољи као епски песник, и ако његово главно дело Кристијада, није самостално. Оно се не може мерити с Гундулићевим Османом. Размер је исти, језик леп и чист, стихови глатки и лепи; али у Осману је замисао и смер нешто више и поетичније, па и сама обрада лепша.

И Палмотић је ватрен Словенин, као и сви песници 17 века. Тога ради вреди прочитати оно место у Павлимиру, где Дубравко прича, шта види из своје пећине.

Жалимо што се изгубише оне песме Палмотићеве, које је певао у духу народних песама, понајвише импровизаторски. Оне беху ситније, можда их није ни било много, а и потоња књижевност можда није имала смисла за песме у колу.

ПИСМО 40.

Трећи првостолник: Игњат Ђорђић, Иван Гунић Вучићевић, Андрија Качић Миошић.

Игњат Ђорђић је за 67 година млађи од Палмотића; његова радња припада 18 веку. Између њих се може набројити око 40 песника, којих су дела мало више позната, а многа су изгубљена (око 40 дела). Сама та множина песама показује, да се наше приморско песништво у то доба беше највећма развило; то нам потврђује и сама садржина и вредност тих песничких дела. Има неколико песника, који се примичу највећим песницима тога одељка наше књижевности, а у нечем их, кажу, и надмашују. Поменућемо неколико:

Иван Гунић Вучићевић, („Мандаљена покорница“, у 3 спјевања; „Пландовање“, различне лирске песме, већином љубавне, а има и 15 побожних и 5 еклога, издао Медо Пуцић, у Забавнику дубровачке читаонице 1849). Иван Иванишевић, на Брачу

(„Кита цвића различнога“). Владислав Јеронимов Менчетић („Трубља словинска“, опева јуначка дела Ђурђа Зринскога). Јаков Палмотић Ђонорић („Дубровник поновљени“, епски спев у 20 песама, о трусу у Дубровнику 1667). Петар Канавелић, на Корчули, за тим у Дубровнику („Живот св. Ивана Урсина, бискупа трогирскога“, догађаји из историје хрватске и мађарске; „Ослобођење Беча од Турчина“ и још две песме о Дубровнику). Бартуо Бетера (Песма о трусу Дубровника; једна његова кћи беше мати Руђеру Бошковићу). Јероним Каваљин у Силету (епски спев „Богатство и убоштво“, опева славну прошлост приморских градова).

У 17 веку беше Дубровник зелена оаза и политична и књижевна. На сам Дубровник долазе $^2/_3$ песника. Већином несу племићи; готово $^1/_2$ су попови. Најзнатнија је епска поезија, и по количини и по каквоћи; за тим долазе побожне и лирске црквене песме, а мање је сатиричних и љубавних. Драма има мало, и то је слабо и махом превод. Писали су и прозом побожне, побожно-поучне и побожно-забавне списе, црквене историје, граматике и речнике (Арделио дела Бела Dizionario italiano-latino-illyrico, 1728 и 1785).

Игњат Ђорђић (крштено му име беше Никола), 1675—1737, у Дубровнику, властеоског рода, од оца Брње и матере Франице (Златарићеве). Школе је изучио у Дубровнику, философију му је предавао Луко Кордић из Мостара. Првине му беху љубавне и сатиричне песме још ђаком. У 22 години, као сенатор, помишљао је на женидбу; али из ненада поста управник острвца Жупане, а после године дана диже се из те самоће, те отиде у Рим, па ступи у ред језуитски. Ту је на ново слушао латинске и грчке класике, учио је јеврејски и општу историју. Беше и професор у Асколу. После 7 година врати се у Дубровник, неко време проживе као светски човек, па онда стане у Бенедиктовце, најобразованији ред калуђерски, отиде

на Млет, промени име на Игњат, поста опат и председник тамошње конгрегације. Завадио се беше с Дубровником, бранећи канонска права, те с тога би прогнан из домовине; али папа му после изради, те се опет вратио. Године 1712 предавао је реторику у Напољу, у манастиру св. Северину; ту беше хваљен и чувен као богослов и философ. Враћајући се дома походио је Млетке и Падову, где је обогатио своју књижницу ретким делима, особито грчким. Дубровачко веће изабра га за свога сенатора и богослова и понуди му владичанску столицу у Требињу; али се не хте примити. За своје дело „Бродолом̀ље св. Павла“ изабран би за свеучилишног професора у Падови, али се ни тога не могаше примити, јер је на скоро и умрьо (1737). Написао је многа дела талијански и латински, у којима се види његов бистри ум и темељна учености. Нас се тиче: Viri illustres patria Rhacusini. Знао је грчки, латински, талијански и јеврејски; али најволео је матерњи језик, који је познавао као мало који дубровачки песник. Прегледао је и Белин речник. Од њега има само једно дело у прози на народном језику: „Живот и дела св. Бенедикта“, Дубровник 1784 и више пута. Хвале му дикцију.

Ну Ђорђић је стекао славу својим песничким делима и то српским; као:

1° Различне песме, већином још по рукописима, рāне песме младачке. Он је многе спалио, али их је још остало код пријатеља.

2° Вергилијеве Енеиде, књига I; превод је слободан и елегантан. Има и Овидијевих Метаморфоза књига I; ну кажу, да је превод Д. Златарића, па га је Ђорђић само дотерао.

3° Јудита, несвршена трагедија, по библијској теми.

4° Маринко, песма о заљубљеном Млећанину, паљива, једра и лепа, дијалектом млетским.

5° Сузе Маринкове за Павицом (још није штампана).

6° Псалтир словински. (Један од најбољих радова његових).

7° Уздаси Магдаљене покорнице. Млеци 1728, Загреб 1851. (Види се опадак укуса). У додатку има побожних и поучних песама и Причице, 12 басана, с грчкога.

8° Свијетњак (кријесница).

Ђорђић је последњи и највећи лиричар наше приморске књижевности. Жалити је, што је спалио многе своје лирске песме и што до сад нађене несу штампане све критички. Он је једини певао оригинално после труса. Био је мајстор у стилу и језику. И у њега има мисли и осећања о заједници словенској, а врло често сретамо се и са стихијама простонароднога песништва, са размером и дикцијом истога. Има и неколико песама удешених за певање уз гусле, на пр. о смрти краљевића Марка. Лепе су му и еклоге, особито она „о свадби Руменка и Миљене“.

Андрија Качић Миошић. Дубровачку књижевност ваља завршити на половини 18 века. Што је доцније израђено, то су слабачке клице нове књижевности измешане са остацима старе. Већ 1756 јавља се знаменито књижевно дело „Угодни Разговор“, које је правцем и духом друкчије од дотадашње обласне књижевности. И у других културних народа тада почињу нове епохе.

Међу песницима после Игњата Ђорђића споменућемо: Лукрецију Будманову (Богатиновића, † 1800) и Аницу Бошковићеву (сестру Руђерову, 1714—1804), у побожној књижевности; даље, Ивана Гундулића, млађег, сина Шишкова а унука Иванова (идиле, љубавне песме, Сунчаница, трагикомедија); Ђорђе Матеји, 1675—1728 (први по-

чео купити народне песме); Антун Глеђевић, сатиричар и драматски песник; Јосо Бетолдић (и он је купио народне песме, 18 остало у рукопису); Франо Соркочевић (праунук Ивана Гундулића, по мајчину роду); Марин Тудишић (трудбеник око драме и позоришта); Ђорђе Ферић (трећи скупљач народних песама, пословица и обичаја. Даничић је пословице употребио 1870); и Петар Соркочевић, син Франов, први је попунио 14 и 15 певање „Османа“.

Андрија Качић Миошић, „старац Милован“, родио се у Бристу близу Макарске. По једној песми као да су му стари били кнезови. Учио се у манастиру код ујака, од 16 година ступи у ред Малобраћана, а за тим богословију и философију изучи у Будиму. Беше професор у Макарској и Шибенику, а за тим га његов ред изабере за апостолског посланика у Далмацији, Босни и Херцеговини, те је тако пропутовао те наше крајеве, упознавши народ српски, обичаје и његов живот. Умрьо је у Заострогу, 1783. На латинском језику има од њега: Elementa peripatetica.

Српски је написао: 1° Кораблицу (врста историје, свештене и опште). 2° Угодни разговор народа словинскога. Млеци 1756. Та омиљена нар. књига позната је у народу под именом „Пјесмарица“. Прештампавана је латиницом 14 пута, а ћирилицом 2 пута. Преведена је и на латински, у Будиму 1764 (Имре Навић). То је песмарица у народном духу, опевају се јуначки догађаји српскога народа, а уз то и по неки јунак околних народа. Стих је десетосложни и са свим у духу епске нар. поезије. Песмама је додао историјске објашњаје у прози. Има свега 261 песма, већином историјских, мање романтичких. Грађу је узимао из народних песама и прича и из писаних извора. Оне имају своје вредности, и ако несу као Вукови зборници, као читанка и будиља народне свести до Вука, и као старинска збирка нар. предања. Неке

песме биће праве народне. Он неје имао Вукова дара, али беше први ступањ к Вуку. Он се спремао за свој рад, јер наводи поједине споменике. Качић беше образован човек, трезвен велики родољуб, који дружећи се с народом, заволи нар. живот и песме, па ушав у дух народне песме, а видећи како народ слабо мари за књижевну поезију, науми да народу да у књизи поуке и знања. Качић неје ни Вук ни Бранко, али има по нешто од обојице.

ЕМАНЦИПОВАНА.*)

Шаљива игра у 1 чину.

Написала

Даница Бандићка рођ. Телечкова.

ОСОБЕ:

Стеван Борић, богат економ.
Владан, његов син
Миша Лукић, професор.
Милева, његова кћи.
Вида, пријатељица Милевина
Сока, служавка.
Јован, слуга.

Збива се на добру Владана Борића.

Укусно намештена соба. У дну улазак с поља, с десна улазак у гостинску собу.

1. ПОЈАВА.

Сока.

Сока. (спрема собу.) Ето тако, још мало па ћу бити готова; ал' већ је и крајње време, јер седам тек што није избило. У седам часова ће се вратити госпођица из поља, па онда тешко мени, ако не будем готова. (застане.) Боже! Боже! Каква чуда још неће бити на овом свету! Да ми је ко то пре казао, да ћу то доживети, бих му пљунула у очи. Тако ми сунца, бих! А није ни шала! Тако чудо! Ево већ

*) Право за представу ове шаљиве игре треба тражити од списатељице.

година и пō како је ова госпођица дошла у наше село, — па нс можемо још да се навикнемо на њу. Није вам то госпођица к'о што су друге госпођице, — к'о на прилику она наша стара госпођица, што учи децу, већ са свим нешто друго. Кажу, да је изучила локоломску школу, па је сад „ишпан“ на овом спахилуку. Госпођица — па ишпан! О — о — да је мој покојни деда Кузман жив, казао би одмах да ће бити смак света. А готово и ја да верујем! Па што је строга — не сме ту нико да се извлачи из радње! Та вам је прва на ногама, а последња у постељу. Не могу казати да је рђава — Боже сачувај! То не! Још те како је добра! Само сви имамо рипшик од ње. Мора да зна какве чини, па је слушамо сви к'о — (на часовнику избија седам). Јух, Боже! Ето седам избија а госпођица тек што није ту. (склања брже.) Само не знам, да ли је устала она наша гошћа. Тешко! И то ми је нека мéкана! А таке су све варошанке. Не знам само на кога се ова наша госпођица измстла.

2. ПОЈАВА.

Пређашња, Милева.

Милева. Но — Соко девојко — је л' готов доручак?

Сока. Јесте, молим!

Милева. Па дед' брже, јер имам још посла!

Сока. О сирота госпођица!

Милева. А што да сам сирота?

Сока. Та ја к'о велим! Ја мислим, како друге госпођице живе — а и ви сте млади — па —

Милева. (смеје се.) Па сам здрава, па весела, па задовољна, а то све за то, што рáним, по цео дан радим, те немам времена, да мислим о лудоријама. Не, Соко, оне су сироте, ја не! Али дед' — пожури —

Сока. Одмах (одлази и наскоро се враћа с доручком).

Милева. (весело.) Ох — ово јутро је дивно! А Вида га је наравно опет преспавала. Дед' да видим, да л' је будна! (куца на врата.) Видо! Видо — та устани!

Вида. (више из собе.) Шта је за Бога?

Милева. Та устани, девојко, ево већ седам часова!

3. ПОЈАВА.

Пређашња, Вида.

Вида. Ево ме! Устала сам још пре по часа, али сам наишла на једно врло интересантно место у оном роману, о ком сам ти причала, па сам се мало зачитала.

Милева. А јеси ли прочитала оне лепе приповетке из народног живота, које сам ти дала?

Вида. Иди молим те, тако мрзим на те приповетке, тамо се говори о самим паорима.

Милева. Ти волиш само којекакве модерне романе, али здраву лектиру не мариш — као што и у животу радиш. Место да уживаш, па да се науживаш оне лепоте у природи, а ти спаваш до 7 часова, па онда тек проведеш цело пре подне у недоруву и нераду.

Вида. Опет попујеш! Штета што ниси била учитељица. Усрећила би бар једну општину.

Милева. Али то ћеш ми тек допустити —

Вида. Ух, молим те, ћути! Данас си опет несносна! Не може за Бога свако бити еманципована женска.

Милева. Ти добро знаш, да ја нисам еманципована у оном смислу речи, у ком се то обично каже. Ти знаш и то врло добро, да сам се ја само еманциповала од рђавих навика и заблуда, којима су данашње госпођице врло наклоњене, а које се рђавим васпитањем добијају. У осталом на што трошити речи; говорила ја овим зидовима, а говорила теби, то је све једно.. Идем боље да исплатим своје раденике, па онда ћу у цркву. Збогом! (УЗМЕ ВЕЛИКИ ШЕШИР ОД СЛАМЕ И ОДЕ.)

4. ПОЈАВА.

Вида, доцније Сока.

Вида. (СЕДА У НАСЛОЊАЧУ, УЗИМА КЊИГУ — ЗЕВА.) Ала је досадно у овој чами! Једина ми је још забава, да наједим моју слатку рођаку. Е — шта ћемо! Нужда закон мења! (ЧИТА.)

Сока. (УТРЧИ.) Госпођице! Госпођице!

Вида. Но шта је, девојко? Шта вичеш тако?

Сока. Та знате шта је ново? Дошао је —

Вида. Та ко?

Сока. Сад је баш стигао —

Вида. (нестрпељиво.) Ко?

Сока. Јован (лупи се по устима). Овај, господин спахија.

Вида. (скочи и трчи огледалу.) Јух, да видим, како ми стоји коса — јух, нисам ни шишке набреповала — дед' трчи, угрej ми бренајзн.

Сока. (отрчи у спаваћу собу.)

Вида. Јух, Боже, само да ме не затече оваку! (виче) Та за бога, зар још ниси готова?

Сока. Е па сад сам тек почела, не могу ја све надувати.

Вида. (за себе.) Ух, ала су гробијанке те паоркиње, никад не бих Срнкињу узела за служавку.

Сока. Ево вам бренајзли! (пружа јој тако, да ова ухвати онај врућ крај).

Вида. (вриснe.) Ах — ду думе ганс! Зар не видиш, да сам се опекла — ти лудо.

Сока. Ето сад; па од куд знам ја да ћете ви за онај крај ухватити.

Вида. Иди ми испред очију, јер —

Сока. Ајд' идем, идем, ал' знам, да ћете ме опет звати.

Вида. Ох, моји прсти, ала сам се опекла. Луда паорска! Како ћу се сад само руковати с њиме? (куца неко.) Јух, ево га, а ја још нисам готова (трчи по соби.) Јух, куда ћу? (одлази у гостинску собу).

5. ПОЈАВА.

Јован, доцније Сока, Вида.

Јован. Добро сам тревио — нема никог! Само да ми је Сока ту!

Вида. (вичe из собe.) Соко —

Јован. Баш добро — (сакрије се иза столицe).

Сока. (улази.) Ето виш — јесам ли ја казала, да ће ме опет звати. Та ни жива није без мене! Сваки час, Соко дед' бренајзли, Соко — думи ганс — не знам да л' ми тепа с отим — да л' ме псује — (јован јој заклопи очи).

Сока. Ијух — Јоване!

Вида. (улази.) Но шта је? Шта цичиш?

Сока. (заклања јована.) Иду — иду — господин спахија.

Вида. Ах, идем брже, да се мало удесим, а ти спреми мало.

Сока. Хвала Богу, — (јовану) — ал' сад срећан пут!

Јован. Па добро, идем, ал' ти се ваљда не срдиш?

Сока. Боже сачувај! (јован одлази; сока спрема по соби, чује се куцање.) Боже! Неко куца! Како ми је само казала госпођица да треба казати кад ко куца. (чује се опет куцање). Ал' како се каже само? (опет куцање.) Јух, Боже! Та како се каже?

Вида. (улази.) Но шта си стала као пањ на сред собе?

Сока. Госпођице, молим, како се каже кад ко куца? (неко куца.)

Вида. Слободно!

Сока. Слободно!

6. ПОЈАВА.

Пређашњи, Борић.

Борић. Слуга сам, госпођице! (за себе.) Али где је она?

Вида. Клањам се!

Борић. (приказује се.) Владан Борић.

Сока. (за себе у одласку.) Ој — ала је успила!

Вида. Видосава шлем. Ловрић. Мило ми је, г. Борићу, што вас могу на вашем добру поздравити искреном добродошлицом.

Борић. (галантно.) И мени је мило, што сам на своме добру затекао тако лепу госпођу.

Вида. О, молим. (за себе.) Добро сам почела. (гласно.) Али изволте сести г. Борићу!

Борић. Хвала. (за себе.) Но кад би ово био мој надзорник, знам, да би ми добро лепо напредовало. (гласно.) Извините, госпођице, али где је госпођица надзорник?

Вида. Та опет је с њезиним раденицима! У вечитом је послу. Знате таке су све те еманциповане женске.

Борић. Знам, знам! Имао сам прилике сад путем упознати се са многим еманципованим женскима, али морам признати, да су ме више привлачиле, него одбијале.

Вида. (кокетно.) А ми из бољег друштва вас ваљда одбијамо?

Борић. Ах, Боже сачувај! На то нисам ни мислио. А смем ли вас запитати, госпођице, од кад сте ви овде?

Вида. Има томе већ две недеље. Знате, Милева Лукића, ваш надзорник, рођака ми је, истина врло издалека с материне стране, али је ипак волим, па сам јој дошла у госте. Сирота, сама је, па ме је мама послала, да је мало разонодим, — али се она већ тако попаорила, да не знам шта да почнем с њоме! Ништа друго не можете од ње чути, него само: раденици, треба раденицима ово или оно; дели надницу; иди надгледај жетеоце; по цео дан је на њиву, а у вече чита часописе о пољоделству. Тек педељом и празником се мало одмори.

Борић. Но томе се баш радујем, јер ако је тако, онда ја имам изврсног надзорника.

Вида. Ја не знам, у томе се не разумем, само ми је чудно, како се може једна госпођица на тако гемајн позив одважити!

Борић (за себе.) Ух, како ћу се само извући одавде? (гласно) А кад ће доћи госпођица Милева?

Вида. Не знам, она је рекла да ће ићи у цркву.

7. ПОЈАВА.

Пређашњи, Милева.

Милева (улази весело с пуном руком пољског цвећа). Гледај, Видо, шта сам ти донела! (спази Борића). Ах — извините, господине, нисам вас ни приметила. Добро нам дошли! (рукује се.)

Борић. (за себе.) Како је красна! (гласно.) А ја сам дошао још јутрос, но нисам имао срећу затећи вас код куће.

Милева. О — то ми је баш жао, што сте ме толико чекали. Знате — сад сам увек у послу, па сам једва угра-била прилику, да одем мало у цркву. Али — изволите! (нуди га да седне).

Борић. Госпођица ми је баш приповедила, како се ви трудите око унапређења мога добра, а ја заиста не знам, како да вам се захвалим.

Милева. Боже мој, па то је са свим природно; та ја као званичник морам своју дужност вршити. Али — та ви

још нисте ни разгледали ваше добро, а имам неке поправке да вам покажем! Особито у врту —

Борић. Да — и ја сам, кад сам овамо долазио, опазио, да је врт знаменито улепшан. Мора да имате изврсног вртара!

Милева. (клања се весело.) Тај вртар сам ја!

Борић. (за себе.) Ову прилику морам употребити. (гласно.) Баш бих волео да врт мало из ближе посмотрим, јер сам и сам пасиониран вртар. Ако је по вољи?

Милева. Извол'те! (меће шешир на главу). Видо, хоћеш ли и ти доћи?

Вида. (увређено.) Бојим се да ћу ти бити на досади.

Милева. Хајде само, како би ми била на досади.

Вида. Нећу! Врућина ми је.

Борић. До виђења, госпођице. (за себе.) Е — сад како ми било, ја морам с фарбом на среду. (борић и милева одлазе).

8. ПОЈАВА.

Вида.

Вида. (срдито.) Е, гле ти, молим те, ту еманциповану женску. Кокета је то, проста кокета и ништа више. А — нисмо се ми тако погодили! Немојте ви мислити, да су мени вране мозак појиле! Видим ја да она хоће да улови младог Борића. И она мисли, да ћу ја то скрштеним рукама гледати. Преварили сте се, драга моја! Зар сам ја у заман провела две недеље у овој чами? Ваљда сам за то седела овде, да се провађам са мојом слатком рођаком, с њезиним слатким оцем, који по цео дан седи за књигама. Шта да радим само? Мама ми је строго наложила, да овог залудим, јер, вели, овде у овој осами је то много лакше. Шта ћу — кад се на други начин не могу удати! Од мојих силних обожавалаца и тако ме ни један не мисли узети, осим сиротог Стефановића, који има тог старог тврдицу ујака, који му не да да се жени. Шта ћу, кад сам сирота, а научила сам господски живети. Морам гледати, да задобијем овог богаташа. Али како само — како? (мисли се.) Ха — знам шта ћу! Бићу и ја еманципована! А за што ја не бих могла бити еманципована? Имам своје прекрасно ловачко одело, у том, знам, да ћу му

се допасти. А чекај се госпођице Милево — сад ћемо видети, ко ће победити! (одлази на лево.)

9. ПОЈАВА.

Сока, Стари Борић.

Сока. (с поља.) Извол'те само унутра!

Ст. Борић. Добро! Добро! Нисам ја баш научио на те комендије. Извол'те, извините и Бог зна шта још! (брише зној.) Ух, баш ми је врућина. А није ни шала, читав час хода од жељезничке станице довде. По кола нисам хтео слати, јер би онај мој заврзан одмах знао, за што долазим, а мени је баш до тога стало, да ту његову невесту онако изненада упознам. Хо, (брише зној) шта још неће човек доживети од те дечурлије! Прво је против моје воље узео ту женску за надзорника. — (с подсмехом) „Та за Бога треба и њима дати хлеба, и женске су способне за свако звање као и мушки". Ето му сад! Залудила га, да не зна ни куд иде, ни шта ради. Наравно па мене није ни једно мислило. Чекајте само! Нећу ја свог сина ма каквој луди, која пуши цигаре, иде у лов, не зна ни за Бога, ни за цркву, јаши, вози се на оним ђаволским точковима, и ко ће све те њине лудорије запамтити. Наравно то се допада таким заврзанима, па одмах дед' жени се. Лакше, лакше! Још сам ја жив. Него што сам сад срео девојку — као лутка! Та само да сам сад млађи, бих је узео без крајцаре! И таку девојку није он могао наћи. Ej сине, жалосни сине!

10. ПОЈАВА.

Пређашњи, Вида.

Вида. (у ловачком оделу звиждуче.) А, какав је овај?

Ст. Борић. (тргне се.) Ао, то ће бити она.

Вида. (пали цигару.) Да л' да га ословим!

Ст. Борић. (за себе.) Хм, требало би да јој се јавим — али нећу казати, ко сам! Хм, хм!

Вида. (за себе.) Овај канда није (показује на чело и врти руком). Кога тражите?

Ст. Борић. (за себе.) Па ни помоз' Бог. Знао сам ја да ће то тако бити.

Вида. Но —

Ст. Борић. Та тражим оног обеш — (УДАРА СЕ ПО УСТИМА, ЗА СЕБЕ). Мал' што се нисам издао. (ГЛАСНО.) Тражим г. Владана Борића.

Вида. Тако! (ЗА СЕБЕ.) Можда ћу од њега што дознати. (ГЛАСНО.) А шта ћете ви с њиме?

Ст. Борић. А шта се то вас ти — (ЗА СЕБЕ). Боље лепим. (ГЛАСНО.) Та имам мало посла с њиме.

Вида. Аха! Па седите ту, док он не дође. (ПОЛАЗИ И ЗВИЖДИ).

Ст. Борић. (ЗА СЕБЕ.) Кратак процес. (ГЛАСНО.) А куда ћете ви у том руву?

Вида. (СМЕЈЕ СЕ.) Јел'те да ми лепо стоји? (ОДЛАЗИ.)

11. ПОЈАВА.

Ст. Борић, доцније Лукић.

Ст. Борић. (ХОДА ЉУТИТО ПО СОБИ.) Е — јесам ли ја казао! Пуши, иде у лов недељом, кад цео свет иде у цркву, носи се као оне, што иду по највану, па уз то још и звижди! Та то је да човек полуди.

Лукић проф. (УЛАЗИ С КЊИГОМ У РУЦИ.) Казао сам ја већ више пута Милеви, да ја имам право! Па ево још један доказ! (ГЛЕДА У КЊИГУ, НА СРЕД ПОЗОРИШТА СЕ СУДАРИ С БОРИЋЕМ.) Ао!

Ст. Борић. Ах, мој жуљ!

Лукић. Извините нисам вас приметио!

Борић. Нисам ни ја вас!

Лукић. Ја сам Лукић, професор из Новог Сада.

Борић. А ја сам Стеван Борић, економ.

Лукић. (ЗА СЕБЕ.) Стеван Борић, то ми је име познато.

Борић. (ЗА СЕБЕ.) Да није то онај Миша Лукић, што је са мном ишао у школу. (ГЛАСНО.) Мишо брате!

Лукић. (ЗА СЕБЕ.) Ха, то је он, мој пријатељ. (ГЛАСНО.) Стево! (ЗАГРЛЕ СЕ.)

Борић. Хо, брате, од кад те нисам видео!

Лукић. Та биће томе једно 25 година.

Борић. Богме се за то време много што шта изменило.

Лукић. И ми смо за то време добро остарили.

Ст. Борић. Па како ми живиш? Је л' ти жива жена?

Лукић. Умрла је сирота још пре 15 година.

Ст. Борић. Сирота! И моја Маца ми је умрла пре две године, па сад се, богме, злопатимо ја и мој син. Знаш каква је кућа без домаћице. Но син ми већ дорастао до женидбе, па кад ми снаха уђе у кућу, одмах ће бити све друкчије. Само да није тај завршан узео тог црва у главу, све би друкчије било.

Лукић. Да се није заљубио?

Ст. Борић. Па да богме! Па још у кога? Можеш мислити, у надзорника на његову спахилуку.

Лукић. У надзорника!? Е па знам, ваљда се тек није заљубио у човека.

Ст. Борић. Та то је баш оно лудо, што његов надзорник није човек већ девојка. Да, девојка! Усели он себи у главу, да метне девојку за надзорника на своме добру! Ја сам слутио, да неће добро бити! Али шта ћу му кад је тако хтео! Његово је добро, па нек намести кога хоће, али тек нећу допустити, да он узме еманциповану женску, да му разметне све.

Лукић. О, та шта ја чујем! Дакле у ту надзорницу се он заљубио?

Ст. Борић. Та да! И хоће да је узме!

Лукић. (љутито.) Од тога неће бити ништа.

Ст. Борић. И неће док сам ја жив.

Лукић. И док сам ја жив.

Ст. Борић. Е, а што си се ти тако заузео?

Лукић. Како се не бих заузео за своју кћер.

Ст. Борић. А то је твоја кћи?

Лукић. Па да!

Ст. Борић. Но, лепу кћер имаш.

Лукић. А шта фали мојој кћери? Више вреди него твој син.

Ст. Борић. Охо! Лакше, пријатељу!

Лукић. Шта лакше! Ти треба да знаш, да је моја кћи свршила економску школу с одличним успехом, па сад није спала да се уда, него може сама да се издржава.

Ст. Борић. Чудна ми купуса! И мој син је свршио економску школу, па је још уз то и богат човек.

*

Лукић. Али моја кћи му је довела добро у ред.

Ст. **Борић.** И залудила га тако, да сад хоће да је узме!

Лукић. Није истина. Моја кћи има паметнија посла.

Ст. **Борић.** Не верујеш ми. Ево гледај. Иште благослов од мене. (даје му писмо.)

Лукић. (чита писмо у себи, гласно.) Ал она неће поћи за њега.

Ст. **Борић.** Неће ни он њу узети.

Лукић. Та већ што он њу не би хтео!

Ст. **Борић.** Ал' ја му не дам да је узме.

Лукић. Недам ни ја њој да пође за њега.

Ст. **Борић.** Наравно кад ја нећу! Треба ми она што пуши цигаре, што недељом иде у лов, што звижди!

Лукић. О, молим! То моја кћи не ради.

Ст. **Борић.** Ал' ради!

Лукић. Па ваљда ја познајем своју кћер!

Ст. **Борић.** Јест, али и ја је познајем.

Лукић. Но, јес' чуо, сад ми је већ доста. То је већ безобразлук од тебе.

Ст. **Борић.** Био боље васпитати своју кћер, па ти не бих смео тако говорити против ње.

Лукић. Томе је свему твој луди син крив.

Ст. **Борић.** Мој син луд! Но и ти не знаш шта говориш.

Лукић. Видим, да ти је богатство завртуло мозак, за то нећу више да говорим с тобом.

Ст. **Борић.** Клањам се, високоучени господине! (одлази.)

Лукић. С богом, надувени милионару!

12. ПОЈАВА.

Лукић сам.

Лукић. Но, ако то није невоља с тим човеком. Моја Милева да се заљуби! Не, то не може бити. Моја паметна, разборита ћерка није могла на таке мисли доћи. Не бих му ни речи веровао, да није оног писма, а овако? Напослетку, у том писму нема спомена, да ће она за њега да пође, него само, да он њу хоће да узме. У осталом, видићемо кад она дође кући. (спази књигу.) А гле, та ја нисам ни дочитао овај чланак. (задуби се у читање.)

13. ПОЈАВА.

Пређашњи, Милева.

Милева. (весело.) А татице, јесам ли дуго изостала?

Лукић. А где си била?

Милева. Та у цркви, ја сам вам још синоћ казала, да ћу ићи у цркву.

Лукић. А да ниси била у лову!

Милева. Бог с вама, татице! А кад сам ја ишла у лов? Сваки дан немам времена, а недељом то и нећу.

Лукић. Ал' има једна особа која те је видела баш у лову.

Милева. То не може бити!

Лукић. Па и ја сам то казао! Кажу, да пушиш, да звиждиш.

Милева. Но татице, то ми је са свим нешто ново!

Лукић. Па јел' да то није истина?

Милева. Па наравно!

Лукић. Онда неће ни оно последње бити истина.

Милева. А шта то?

Лукић. Кажу, да хоћеш да се удаш.

Милева. Но, у томе већ има нешто истине.

Лукић. Шта? А за кога? Да није за младог Борића?

Милева. Да, за њега! Баш вам сад хтедох о томе говорити.

Лукић. Од тога не може бити ништа.

Милева. А за што?

Лукић. За то, што је он богат а ти сирота.

Милева. (тужно.) И ја сам већ на то мислила.

Лукић. И његов отац је противан тој женидби.

Милева. А, ко ти је то казао!

Лукић. Он сам. Сад је баш био овде и читаву ларму направио. Пребацивао ми је, да сам те рђаво васпитао, да си залудила његовог сина, и био би ваљда још говорио, да се ја нисам расрдио, па му казао, да нећу ништа да чујем о томе.

Милева. Тако! Ја залудила његова сина, ја! (заплаче се.)

Лукић. Немој плакати, дете моје. Сад није томе време. Него послушај ме! Ја мислим, да после овог догађаја не можеш више овде остати, па ће најбоље бити, да одмах откажеш.

Милева. Да, да, то ће најбоље бити. Идем одмах. А ти ћеш остати код мене, док не дође нови надзорник.

Лукић. Хоћу. Али теби ће врло тешко бити да оставиш ово добро, које си ти твојим трудом тако лепо —

Милева. Махнимо се тога, татице, жао не жао, морам радити оно, што ми дужност налаже. С богом! (пође.)

Лукић. Е, чекај само, прво да ти покажем нешто, што ће те изненадити. Нашао сам доказе, да је онај израз погрешан, ходи само да видиш.

Милева. Али, татице, прво — —

Лукић. Ходи само, изненадићеш се. (ухвати је испод руке и одведе у собу.)

14. ПОЈАВА.

Владан и Ст. Борић.

Ст. **Борић.** Овамо је ушла, баш сам добро видео.

Владан. Али, оче, та овде нема других девојака осим госпођице Милеве и њезине госпе!

Ст. **Борић.** Но, па то ће бити та њезина госпа! Ех синко, ту док видиш, знам, да нећеш ни мислити на ту еманциповану што недељом иде у лов, што пуши, звижди и исмева старе људе.

Владан. Али драги оче! То она никад није радила, она је сушта доброта, са сваким и последњим надничаром љубазна. Та питајте само кога хоћете!

Ст. **Борић.** Шта да питам, кад сам је ја својим рођеним очима видео.

Владан. Ти си је видео!

Ст. **Борић.** Па да, ваљда тек нећу у лудо говорити. Обукла се као чудо, као оне што иду по пајванима, па звижди, преда мном звижди.

Владан. Ал' то никако не може бити. Милева је сувише озбиљна а да ће то радити. Она је —

Ст. **Борић.** Знам шта ћеш рећи, она је анђео, вила и Бог те пита шта!

Владан. Не, то нисам мислио да кажем. Али то ти могу рећи, да она много више вреди него све налицкане госпођице, које ништа друго не раде, него се само кинђуре и

мисле на којештарије. Да! Ко њу добије за жену, може се срећним назвати, јер неће имати само милостиву госпођу или само жену, него и искреног друга и саветника. То је у данашње време од велике важности, јер данашње девојке нису васпитане за живот и за борбу у животу, него за неки уображени свет, па кад ступе у прави живот, а оне се не знају наћи; отпаде се од куће, од мужа и од деце, те тако постаје несрећан брак, који се или сврши разводом, самоубиством, или се као тежак ланац вуче до гроба. Ја ти и опет кажем, да сам о свему добро размислио и да ћу или њу узети или ни једну.

Ст. Борић. (срдито.) Јес' чуо, деране! Сад ми је већ доста. Ако си ти луд и слеп, нисам ја! Нашао сам ја теби девојку куд и камо лепшу и паметнију од те твоје надзорнице.

Владан. Не треба ти мени да нађеш девојку, ја ћу или њу или ни једну.

Ст. Борић. Но ако то није тврдоглаво!

Владан. Оче! Промисли се! У твојим рукама лежи срећа моја! Она ми је рекла, да неће поћи против воље родитељске, па ако не пристанеш, ја ћу бити врло несретан.

Ст. Борић. Немам се ја шта предомишљати. Доведи ми ма и црну циганку, само ми она не треба у кући.

15. ПОЈАВА.

Пређашњи, Милева.

Милева. (за себе.) Од куд ови овде? (владану.) Баш добро, господине Борићу, што сте овде! (владан и милева ступе напред.) Имам нешто да вам саопштим!

Ст. Борић (гледа у милеву, за себе.) Хо, ако то није чудо!

Владан. Молим.

Милева. По жељи мога оца морам отићи с вашег добра. С тога вам захваљујем на поверењу, које сте ми указали, поверивши ми један део вашег имања.

Ст. Борић. (за себе.) Та то је баш она, она коју сам јутрос срео.

Владан. Шта чујем? Госпођице Милева, ви одлазите, али за што? Је ли вас ко увредио? Или се можда на мене —

Милева. О — — не, али тако мора бити.

Ст. Борић. (за себе.) Баш она. (гласно.) Опростите, госпођице, али ко сте ви управо?

Милева. Ја? Ја сам надзорник на овом добру.

Владан. Па знаш, оче, ти си ми рекао, да си већ видео госпођицу.

Ст. Борић. Та видео сам, али не ову, т. ј. видео сам и ову, али и још једну. (милеви.) Дакле ви сте надзорник?

Милева. Јест, ја сам! Али што се тако чудите томе, господине?

Ст. Борић. Али ко је она друга? Ах, ако то није чудо, та ја сам вас јутрос срео!

Милева. Да, опомињем се! Питали сте ме, куда ћу? а ја сам рекла, да ћу у цркву.

Владан. То мора да је каква забуна.

Ст. Борић. Па што одлазите одавде?

Милева. За то, што сам чула, да сте врло незадовољни са мном, што сте говорили да сам кокетирала — ех — не могу више! Верујте, врло ми је непријатно о томе говорити.

Ст. Борић. Је л' те, то вам је све ваш отац рекао?

Милева. Да, али —

Ст. Борић. Владане сине, је ли то та госпођица, о којој си ми писао?

Владан. Па да која?

Ст. Борић. Ех, па ту сам и ја хтео за тебе! О ја матора будала! Сине, узми је, мој ти благослов не фали.

Владан. (радосно.) Оче, од куд та промена?

Ст. Борић. Чућеш доцније! Али сад прво да чујем, да ли се госпођица Милева срди на мене? Но?

Милева. Па ако нисте мислили —

Ст. Борић. Ех, од куд? Та ја боље снахе не бих ни желео! Но, хоћеш ли ми бити снаха?

Милева. Па ако мој отац пристане.

Ст. Борић. Да, твој отац! За њега се не брини! С њиме ћу ја већ изићи на крај, само сам хтео прво да знам, хоћеш ли ти примити овог мог заврзана, да га довеђеш у ред, као и његово добро што си.

Милева. (стидљиво.) Па хоћу!

Ст. Борић. Идем сад да се помирим са оним горопадним наученьаком, а ти (владану) чувај тог твог надзорника. (оде.)

16. ПОЈАВА.

Пређашњи, Вида.

Владан. Не знам шта је оцу.

Милева. Така промена! Прво ме је мрзио.

Владан. А не вас него ону другу.

Милева. Али ко може та друга бити!

Вида. (улази с пушком о рамену и писмом у руци.) Ао, ја сам се канда задоцнила! Али све једно! (кокетно скида шешир и стане међу њих.) Кланьам се!

Милева. Ах, ти си, Видо. Али како то изгледаш? (смеје се.)

Вида. Но, па зар ми не стоји лепо ово одело!

Милева. Ох, прекрасно. (смеје се.)

Владан. (за себе.) Каква мисао! — Та то је она —

Вида. Смеј се само слободно! И тако одмах после ручка одлазим, јер ми мама пише, да одмах идем кући. (с поносом.) Имам богатог младожењу, врло богатог!

Владан. А како се зове?

Вида. Стефановић. Баш јуче му сахранише ујака, који је оставио двокатницу на пијаци, два салаша, педесет хиљада готовог новца, па се сад већ можемо узети!

Владан, Милева. Честитамо, честитамо!

17. ПОЈАВА.

Пређашњи, Ст. Борић, Лукић.

Ст. Борић. Ево наше деце, брате, већ ће бити нестрпљива.

Лукић. Доста смо их намучили.

Ст. Борић. (за себе.) Али, гле, шта видим! Та то је та, то је она! (показује на виду.)

Вида. (спази борика, за себе.) Ах, од куда овај ту?

Ст. Борић. Видиш, брате, то је та еманципована женска, што пуши цигаре, што недељом иде у лов, што звижди.

Вида. Од куд сам ја еманципована женска. Милева је еманципована, ја не, а што се пушења и осталог тиче (гордо) то су само нобл пасиони.

Ст. Борић. Ах тако, па децо моја, ако се еманципација женскиња састоји само у томе, да се женске одвикну од којекаквих рђавих навика, да се науче корисном раду, па да у случају нужде могу саме себе поштеним радом издржавати: ако је то еманципација, и ако су све еманциповане женске као моја Милева, е, е онда: живела еманципација!

Сока и Јован (који су до сад стајали код врата). Молимо понизно, господине, кад већ млади господин узимају госпођицу, онда би и ја могао једним путем узети Соку.

Ст. Борић. Па срећно вам било! (Јован, сока прилазе руци старчевој, остали се рукују и честитају.)

Милева. А ја ћу сву моју уштеду поклонити Соки. То нек буде њезин мираз!

Сока. (љуби милеву у руку.) Добра моја госпођица!

Јован. Живела госпођица! Живела илуминација!

ЗАВЕСА ПАДА.

РУКОПИСНИ ЗБОРНИК

МИХАИЛА МИЛОРАДОВИЋА

НАЂЕН У МАНАСТИРУ СВ. ЛУКЕ У ЖУПИ НИКШИЋКОЈ А САСТАВЉЕН И ПРЕПИСАН У МОСКВИ 1714—15. Г.

На 4°, 422 листа; нумерација само по једној страни.

(Наставак.)

2. Сказаније о кнезу Лазару и косовском боју.

То је било једно од најобљубљенијих поучних дјела, старих писмених Срба; а у простом народу та прича била је распрострањена у форми пјесме.

Она се много преписивала, па с тога налази се у многима списцима, који при том сви наличе један на други, што свједочи, да сви не само потекоше из једног извора, него су и узети из једног списка оригинала.

У цијелини и у изводима много пута биле су штампане ове приче; али потпуни свод је издао први пут г. С. Новаковић 1878. г. (Starine kn. X). Он је имао за то 9 рукописа, најстарији међу којима од 1745 г. По томе је наш списак старији на 30 година (од 1714—15). Само ово већ заслужује особите пажње; али наш списак добија још више важности, кад га упоредимо са наштампанијем сводом г. Новаковића. Ми имамо увјерење, да, кад би г. Новаковић имао тада наш списак у рукама, он би њега узео за

основу због тога, што је он најстарији; а у исто вријеме његова форма и састав показују, да је преписивач стајао најближе к извору те приче.

Али сада, када је већ наштампан свод, штампање новога списка у цијелини нема смисла; премда без њега у наштампанима многе ствари остају неправилне и нејасне. Због овога корисно би било, учинити потпуно и подробно сравњење његово с другијема. Ми нећемо тога чинити, само ћемо представити неколико извода, да упознамо читаоце са нашим новим списком. При овоме ми ћемо наш рукопис упоредити са Новаковићевим, тако да с лијеве стране долази његов списак, а с десне наш.

Повести от житиа кнеза Лазара и негова воиводе Милоша Обилића и остале српске све господе кои биу на полу Косову.

Самодржавац царь князь Лазарь биеше отачаства рода и племенита и нарочита, од благородни родитела оца и матере, и возраста му биіаше лето 18; и вадаше га родители му самодржавцу цару Стефану сину крала Дечанскога, да служи ему ради негове крепости и храбрости. И кисть поставлень отъ цара први ва полате цареке, по том по заповиеди самодржаваць царь Стевань даде нему свою сародницу, госпођу Милицу, кћер Юга Богдановића. И по малу времену престави се царь Степань. По тому поста-

Житие кнеза Лазара и остале српьске господе на полу Косову.

Само дрьжаць князь Лазарь беше отьчастька рода племенита и нарочита от благо родьних родитель ѻца и матере, и взраста беше леть 18, и даше га родители само дрьжьцу цару Стефану. сину крала Деча(н)ского, да служить цару. И ради негове кротости и добьроте и храбрости поставлень кисть от цара прьви вь полати цареви. Потомь по заповиеди само дрьжьца цара Стефана даде ему свою сародьницу госпођу Милицу дацерь Юга Богдановича. По малу времену престависе царь Стефань храбри. Потомь ставише на царьство

више Ѵроша сина царева на царство негово, господара Сръблемь. И ва то креме наступи на царство Ѵрошево краль Вукашинь Мрначевићь и Ѵглеша деспоть и Гоико воивода, и ѵбише цара Ѵроша ѵ лову. Богь виђе нину неправду, и они брзо ту чашу попише оть Турака, на Марици води, брзо им Турци главе осекоше, и све воинство нино изгубише, от Турака погублени бише ѵ сто илада воиске Мрнавчића погибе тако истомь по заповиеди божиои, мало неки праведни осташе, а они судь божи приеше за лукавство и неправду за што свога господара ѵбише. Сва браћа Мрначевића на тому бою погибоше. И краль Вукашинь имаше три сина: Марка и Андрию и Константина. Марко синь крала Вукашина, и Костадинь Жеглиговаць, синь воеводе Деиана и Драгашь, те три велике воиводе одбегоше од србске господе, да и не погубе поради Вукашина оца своего, отбегоше ѵ турску землю и паки воеваше на Ришћане турскому цару Мурату и ѵдарише на сербскіи логарь и тогда сва три погибоше повелѣніемь божіимь. И паки погибели сина его царева малога Ѵроша, господара Сръблемь. И ва то време на царьство ѵрошево наступи краль Вукашинь Мърнавьчавичь и Ѵглеша деспоть и Гоико воевода и ѵбише цара Ѵроша младога ѵ лову. И Богь виде ихь нихь неправьдѵ, и они онѵ чашѵ васкоре от турака испише, кою своиѵ царѵ Ѵрошѵ напише, горько напоени бише на реци Марици близѵ Чрьномена. Главе имь турци отсекоше и сва имь воиска от турака погинѵ, от 70 хилада воиске Мрнавчевића мали неки осташе, судь божи прииеше. Яще не би судь божи приели, како би могло 4 иладе турске воиске разбити 70 х(р)истиianске илада воиске разбити. О како и тако таден от турака погублени бише. За нихь неправдѵ и лукаво ѵбиствьо, почто господара своега ѵбише, ска три брата Мрнавьчића на тому бою погибоше. Краль Вукашинь имаше сина 3: Марька и Аньдрию и Дмитра. Марько, синь Вукашина, и Костаньтинь Жеглиговаць, синь воеводе Деiана, и Драгашь, те 3 велике воеводе ѵскочише от србске господе, да ихь не ѵбиють поради Вукашина, своего оца, и тамо

Мрнчевића промисломь божиимь поставише кнеза Лазара на престоль србски са благословениемь четири патриара васеленска и васего сабора србскаго И тако кнезь Лазарь бисть господинь Србљемь, и пребиваше у свакои правди у правоме суду Имаше око милостиво, руци податливе на васакому человеку. Имадиаше сина три: Стевана деспота и Лазара и Вука, и двие кћери: прво кћи Мара, пронаречена Видосава коіа би дата за Вука Бранковића, друга кћи Јела, коіа бисть дата за Милоша Обилића.

воеваше цару турскому Паіазиту, и воеваху на х(р)истиіане. И по гибели Мрнавчевића тогда промисломь божиемь ставише Лазара на престоль србьски; са благословениемь четири патриіарах васеленскиx и васего сабора србьскаго царь бисть србљемь И тако кнезь Лазарь бисть господарь србљемь и пребиваше у свакому добьрому чину и у милости и у правьди и правоме суду, колико и тько тако имаше око милостиво, руке податливе свакому человеку. Имаше 3 сина: Стефана деспота и Вука и Лазара; и дацери петь: прьво Мара. прьво наречена Видосава, коіа дана кисть за Вука Бранковића, треча Јела, коіа кисть дана за Обилића Милоша.

У нашем списку ми видимо јасније изражену његову мисао, због тога што је био ближе слагачу приче; али учињена је погријешка, коју угледаше тек у доцније доба, у имену Бајазета, које је стављено умјесто Амурата. То је погријешка слагача; али друга је погријешка преписивача, који је имена Маре и Видосаве примио за два различита, и због тога другу кћер Јелену именује трећом.

Упоредићемо и још неколико мјеста.

Милош Обилић припријетио је Вуку Бранковићу, ако он неће казнити своју жену за то што је ударила по образу његову жену, а мајку његову назвала је кобилом, и завршава овијем ријечима своју пријетњу:

нека свак зна што ɣчини Обилићь Милошь. и нека сваки зна и чɣе и види, да нијесам Милош Кобилић, него Обилић и прави храбри детић. До то се доба зва Милош Обилић, а о то доба Кобилић (име мɣ се предеде, како се една речь рече) за што една женска глава ола изɣсти.

И даље:

Я то мɣ Милошь све говораше, али на нега зле воле имадијаше и веће мɣ не поменɣ, него га пусти ɣ свое дворе; а Милошь пође иош славнога кнеза Лазара.

И ɣ то поче Милица говорити: видимь, да ћеш поћи на поле Косово, али с' мало ɣстави з господомь, докле видишь, ће ли што бити истина од Милошеве невере.

иека свакь зна и чɣе, што ɣчини Милошь Обилићь и нека свакь чɣе и види, да нијесамь аха Кобилићь, него самь аха Обилићь и прави ђетичь. И до тога се доба Милошь зваше Обиличь, а потомь тога Кобиличь име мɣ прођеше, ере, колико се една реч пуста рече или добьра, или зла, то се вазда ɣвиекь распусти и говори.

После тога Милошь на Бука лоше воле не има; о тога часа Милошь то заборави, вече мɣ не споменɣ; и тɣ се расташе Милошь и Букь. И Милошь ɣ свою воиску отиде и верно свога господара кнеза Лазара служаше. Тɣи поче кнегина Милица говорити, како една женьска глава говорити кнезɣ Лазарɣ: видимь, господине, да си наипрьви полɣ Косовɣ; а ти се ɣстави мало с воискомь своомь, даби се що от милошеве невере що прочɣло и от другие.

Овђе је сасвим природно да ријечи Милице наводе се са неким извињавањем: „како женска глава;“ него доцнији преписивачи, не разумијећи то, неки сасвим изостављају ове ријечи; а други (гледај изд. Новаковићево ɣ вариантима) протумачɣју оне овако: „Они дань ɣтече единь женски глас кнезɣ Лазарɣ говорити“.

Кад Милан Топличанин, послан „ɣходити“ турску

војску, јавља Милошу Обилићу, каква је то страшна сила, овај учи њега сакрити истину и казати друкчије:

ако ћеш да главе тои воисци дођешь, овако реци на сабору сувскому господи: велика є броіа турска воиска, али ние од боіа, ниђе ту јунака, све су сарадори и сиромаси и занатлие и ачамие и кудалине, истомь иду да се лебомь ране, нити ко ние у крепости То Милань Топличанинь рече ониемь наукомь, како га є Милош научио, и на ти глась сва господа сувска, мала и велика, весело осташе. Милошь Обиличь кад чу то, пођe весело играти, а ову песму пиваше: „Боже, ти ми се дан за веру рисћанску Бога молити и за цркве боже крвь свою проливати, ви Турци есте за Милоша слушали, али му ниесте саблу кушали ни ови одили; а тако ми сабле и кона и мое главе и живота, виђећете саблу и снагу мою, кад будемо тамо к вами бои бити, оставићу спомень на полцо Косову, оставићу камень. увиек знати ће се за велико чудо". Човекь самь себе прорече, и тако му се брзо стече. Я то кнезу Лазару госпођа Ми-

іако чешь да главе ми тои вои(с)ци дођемо. овако реци на збору сувьскому: господо, велика є броіа турске воиске, али знате, све є сарохариіа изгониіа (изгои?); нико ние у крепости. Топличанинь тако рече и вече позлати ониемь наукомь, како му Милошь рече и научи. Сва господа сувьска седе и тихо беседе, да Милана виде, кое гласе носи. Кадь Милань дође, сви му ради бише, сви му руке даваху и грьлечисе фатаху, и за цара Мурата питаху. Милань отговара: господо и властели! велика є броіа сила турьска, знате и ви; али от боіа и јунастьжьва неима ница. све су сиромаси тамо и занатлие: не зна ницо цо проси, ни цо се бои вие; а орожиіа несправьна; а све будалине и хачамие, истомь теке да се леба наие.

Тогда на та глась осташе весела сувьска господа велики и мали, банови и воеводе з дружиномь сваки дань и вечерь по табору лазареву веселе, и пьесне и кола и великие охоре играху. Милошь Обиличь весело играше и ову

лица прорече, коіа ладна водица ѵ Крушевцѵ граду, све смѵтише двие кѣери Лазареве, воду бистрѵ смѵтише и свѵ сербску господѵ и витезове и рабре подушише и сербску землѵ опустише и христіанске цркве и манастире порушише.

песань поіаше: „Боже, ти ми даи за веру христианску Бога молити и за цркве божие мою крьвь пролити. Ви турци, есте Милоша слушали, али ниесте мое сабьле о вась кушали; и кона и мое главе живота! виђећете ме, турци з голомь сабьломь; каде бѵдемь тамо к вами доћи, нечѵ цвећети мое мочи, чиничѵ оставити спомень полѵ Косовѵ камень ѵвиекь знати се“.

Оле чѵдо како се человекь самь себе прорече, и паке мѵ се крьзо стече!

Іа то кнезѵ Лазарѵ наипьрие прорече Милица; паке ѵ сань сни Милица: виђе, обноць двие чери лазареве воду бистрѵ с кровию замѵтише и свѵ сьрбьскую господѵ и витезове храбьре и лиепе юнаке ѵ ной подушише и срьмьскую земьлѵ спустише и х(р)истианьске црькве порушише.

Има разлика и у именима гостију на вечери кнеза Лазара, или та иста имена, само у другом реду; али најважније је то, што је додато у нашем списку:

„И на тои вечери тѵ Дука, кои беше от Ѵгрие пришло кнезѵ Лазарѵ на помочь. 30. илада ѵгричича, мклого избрание и витезова; наипрви поче іасти, паке за нимь сва господа рукомь брашна доватише; сви тѵ Лазарѵ кнезѵ златьни пехарь вина донеше“.

У другим списцима говори се овако:

„И када све кнезь Лазарь виеше у трпезу посадио, наче ти и за нимь сва господа рукомь брашна доватише, тому славному кнезу Лазару златань пеарь вина налише“.

Усљед здравице угарског Дуке није ни чудо, што Лазар у очи косовске битке спомиње Угре, а тако исто и пред смрт својом говори: „данась све госпостьво погубихь на полу Косову: о много гиздави и рабьри моіа брачо србьска и господо кралеви и банови и воеводе мое и мои соколови угричичи! о прекрасни и лиепи и рабьри Югокичи“ и т. д.

Г. Новаковић наишавши у једном списку (најстаријем из Ровига) на ријеч „Угричичи“ посумњао се, и примио другу версију, која нема смисла: „краљеве и баноке и воикоде и лаве соколове угинуће и виерни и лиепи и рабри Југовићи.“

После толиких примјера из нашег рукописа и упоређења с другима ми добијамо неколико нових података, који нас наводе на ријешење питања о мјесту, гдје је могло постати ово сказаније.

Покојни Гилфердинг у својим неуморним истраживањима на пољу словенске и особито српске историје и литературе, нашао је у Дубровнику цијелу рапсодију о косовској битци, написану стиховима (377 стихова по 15 и 16 слогова); датирана је она 1458 годином. [1])

У главном ова је једнака са свијема другима сказанијама или повијестима о косовском боју; али у подробностима има неке особине.

Тако у овој дубровачкој причи уметнута је цијела епизода о Стевану Бушићу, за којега не знају

---

[1]) Поћадка по Босніи, Герцеговинѣ и Старой Србіи од 1857. г. стр. 242—263.

ни једне од споменутих сказанија, ни Троношки летопис. Али његова историја напомиње пјесму о Стевану Мусићу, који се спомиње у нашим сказанијама између других гостију, који су учествовали на вечери код кнеза Лазара у очи видова-дне.

Друга особина састоји у том, што жена Милошева припознаје, да је њезин муж рођен од Влахиње и одојен кобилом; међу тим по другијем то се рачуна измишљотином једне будаласте женске главе, која се будаласта ријеч распространила по свијету. А тако исто Милош је не само пријетио Вуку Бранковићу, него и остварио је своју пријетњу: оборио га на земљу, истукао и оставио га жива једино усљед тога, што га је одбранио кнез Лазар. За тим мого опширније прича се сан Милице и то у духу српских пјесама, како звјезде падаху на земљу, мјесец мрче и небо се развали на четворо. Милица тај сан прича Милошу, а овај тумачи њојзи. Међу тим у житијама сан овај прича се много краће и простије, и тумачи га сам списатељ, наравно на основу догађаја, који су се збили. Све ово још није тако важно и може се приписати самој форми овог производа, која потражује неке промјене ради вишег ефекта. Али у рапсодији прича се о учешћу Угра̑ у косовском боју и њима се даје велика похвала; поводом чега Гилфердинг мислио је да саставитељ ове пјесме морао је бити из сјеверних српских предјела, који су били под угарском владом. То исто налазимо ми и у нашем житију Лазара; дакле и оно би морало бити састављено тако исто тамо?

Заустављајући се на овом питању, обратимо пажњу и на другу околност.

Јуначко дјело Милошево, убијство Мурата, у народном предању износи се као примјерно и похвално дјело; али у писаним житијама се осуђује. Пријекор Милоша, и ако не жесток, налази се и у троношког летописца: „Благословено дѣло твое и ты отъ

мене — бесједи му Лазар — обаче за пролитіе толикиіа кровь днесь самъ отвѣтъ даси Господу Богу“. У житијама овај је пријекор жешћи; ето по нашем рукопису посљедње ријечи Лазара: „Блажена, Милошу, твоѫ десница; блажена ти сила и игра твоіа, и крепость, коіа е вазда била ѵ моию милости и данаске показа юнашство на полу Косову; и цара Мурата уби, и остави спомень ѵ виекь звати се; али ми, Милошу, тебе ради данась турьци не даше крьсно име мое прославити и веселие ѵчинити з господомь србьскомь; ти ми данась мому роду краљестьво погуби и ти данась покла сву осталу господу србьску и витезове, кои кои започе чинити с турци без нашега договора изненада и цара уби и себе изгуби и свиехъ нась око себе, и крсно име не даде прославити и веселие ѵчинити. Него данась, о Милошу, о самрьти не плачемь: дужань самь самрьти, скак че ѵмрити; него сада плачемь, ье данас све госпостьво погубихъ на полу Косову. О, много гнездави и рабьри моіа брачо србьске и господо краљеви и банови и воеводе мое и мои лиепи соколови ѵгричичи! о, прекрасни и лиепи и рабьри Югновичи и воеводе мое и періаници! Ье сте ми саде? како ми погинусте предь очи мое ѵ вечои жалости на мести ни прьвее мое радости. коиехъ нигда вече нече родити србска земьліа, що се гоље исплоди и сврьши се. Вече ѵ писму говори: ние на земьли радости, коіа се нече паки замиенити жалости; ни силе на земли. коіа се нече паки ѵмолити. Боже, Боже мои! каде годь ѵмьремь, прими духъ мои!“

Дакле Милош се окривљује: прво, што је пореметио свети дан крсног имена; друго, што је радио без договора.

Међу тим Вуку Бранковићу нема ни једног пријекора, и ако стоји то, да је он отишао с бојног поља су 7000 војске и зове се постојано невјерни. Цијела кривица пораза српског баца се на Милоша.

Такво суђење, колико знамо, није у народном духу; па с тога ово сказаније, по нашем мишљењу, није се излило из народне душе; него се у њему чује умовање човјека, који стоји више или изван народне средине.

Случајно налазимо тумачење овога у једног старог српског списатеља Ђ. Малетића (1847. г.), који, наводећи исти поглед на косовску битку самозваног васојевићког кнеза Николе, додаје још: „Ово мишљење кнеза васојевићког може се многима учинити чудновато и несагласно с историјом. Но ваља примјетити, да је то опште мишљење у јужним крајевима Србије, и ја, на велико чудо моје, имао сам прилику и од других, особито од Крушевљана, данашњих становника пријестоног града Крушевца (у Србији) слушати, како они за косовску битку осуђују кнеза Лазара, а правдају Вука Бранковића. Они говоре, да је кнез Лазар, упустивши се у битку против цијеле силе отоманске, одвео у извјесну пропаст српско царство, које је могао спасти другим начином; а Вук Бранковић, видећи општу погибију, да је спасао од пропасти 12000 најбоље војске“. [1])

Не упуштајући се у претрес овог мњења о овом одсудном догађају у српској историји, ми се заустављамо на питању: А ако у овијем предјелима постоји такав поглед на Лазара и косовску битку, [2]) тада не може се ни тражити у истима предјелима и постанак оне приче, која заступа тај исти поглед?

Друго, што би нас могло навести на ријешење овог питања, то је језик сказанија.

У колико се сви писци разликују међу собом ортографијом, али у свијема надвлађује источно или сјеверно наречије, у којем се не чини разлика између *ѣ*

[1]) Историјско-критически опис битке косовске, саставио Ђ. Малетић, а издао Ђ Мушицки. У Новом Саду, 1847.

[2]) Ово опровргава дечански јеромонах Гедеон Ђуришић у свом дјелу „Дечански првенац“. Нови Сад, 1852. стр. 121—122.

и *е*; премда има много примјера, у којима се види наречије чисто јужно: лијепи, вриедни, увиек, двие чери, послие, замиенити, одсиецати, по заповиеди, риека, Ђетич; па чак и — заминити, одсикоша, заповиђе и т. д. У нашем списку често се употребљава *х* у смислу аспирације пред гласним: у *х*очи крьсног имена, харати, сарохаріа; и у опште ово слово ставља се чешће, но у обичном српском језику: ходило, охь и др. То исто ми налазимо и у сјеверно-источним предјелима Црне Горе: у Кучима и Васојевићима.

Али главно саставља мијешање *ѣ* и *е*, које се опажа у свима рукописима сказанија. Је ли могуће да је то кривица преписивача? Ако би било тако, тада оклен та једнакост и досљедност? По нашем мишљењу, то је могло бити само због тога, што у основи свију рукописа био је оригинал на нарјечију, у којем су се мијешала та два нарјечија — сјеверно и јужно. А тај језик ми налазимо у пјесмама Старе Србије, које је издао г. Јастребов (Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ въ Призренѣ, Ипекѣ, Моравѣ и Дибрѣ. Петерб. 1886 г.). Тамо дакле близу Косова-поља треба тражити и првог сачинитеља и житија, који је то узео из ондашњих народних прича или пјесама, јер и у сказанију на много мјеста опажа се срочитост и склад, као год у пјесми.

До сад су ови предјели дали врло мало за историју и литературу српског народа. Познат нам је само троношки љетопис, који је поникао из Пећи; и Гилфердинг нашао је још у Призрену житије Лазара у рукопису XVI в., које представља по његовим ријечима „безсмысленный, дикій наборъ написменныхъ словъ“, и натпис на уображеном стубу на Косовом пољу, такођер препуњен празнијем риторичкијем фразама. Што је најважније — то је натпис на свиленом покрову на гробници Лазаревој, изаткан монахињом Јефтимијом, удовицом деспота Угљеше, прећашњег супарника Лазарева; овај натпис, и ако не садржава у

себи ничега фактичног, барем је испуњен искреним и топлим осјећањем. Ето све, пита су нам дали они предјели.

Али није могуће, да се тамо неће наћи много више што; само што је тамо мало долазило људи за истраживање оваквијех ствари. Тамо треба тражити најстарији рукопис житија кнеза Лазара; а до тога времена остаје најстарији наш рукопис којега постанак у сваком случају спада у доба пре XVIII. вијека.

Павле Ровински.

(Свршиће се.)

ЗИМСКИ ЗВУЦИ.

I.

Камо шарен детлић да по врту скаче,
Да на голој грани суху кору дуби?
На њој сада чучи црни вран и гаче
Ил' падне у маглу па се тихо губи —
Снежна грана кâне белим дробним цветом,
Цвет шушне у зраку па се доле слеже —
Све миром занеми и дубоком сетом
Само снег мирише тако чудно свеже.
Топло, бурно лето под снегом се крије
И стоструна харфа његових гласова —
Из кућица само разговор се лије
Што жубори испод завејана крова —
Ту још огањ гори, ту још живот цвета
И безбрижна радост отета од лета.

II.

Ајд сонице моје лаке
Прелећите ров и смет.
Ајд за магле за облаке
Наше поље, наш је свет!
Нигде прта, нигде друма,
Блиста целац нетакнут,
Поред џбуна, белих шума
Проводи нас незнан пут.

Преко њега коњиц плива
Пуши му се бесни друг,
Вихори му црна грива —
Магла, магла у округ!
Сахрањени људи, села
Зима следи живот вас
Врх покрова само бела
Гавранов се чује глас.
А за њиме јато леће
На големи овај плен —
Мимо њих се путник креће
К'о последња људска сен.

III.

Ја умирем негде на далеком путу
Куда не пролазе ни вуци ни људи,
Изнад мене небо сипа маглу љуту
И ледени ветар злобну песму гуди.
На снежноме одру бескрајно широком
Где сметови расту к'о големи хуми
Ја ухом дознајем и опажам оком,
Како преко земље риза смрти шуми
Како у очају живот људски гине,
Како моја крв се леди, срце кочи
Уз вијање гладно вука из даљине
И вреву гаврана̄, што ми кљују очи.

IV.

Уђи, моје злато, цича стеже,
Дркћу звезде, тихо север пири,
Стражарев се ноћни рог разлеже
Пуста, хладна зимска ноћ се шири.
Твоју косу бело иње кити,
Стрепиш, стојиш тако неодважно —

Ја ћу дахом иње отопити
И згрејати твоје лице влажно
И причаћу бриге своме злату
А ти мени стрепње, младе ране —
Све док терет у тихом шапату
На пољупцу немом не изда'не.

V.

Голубићу бели, мени те је жао:
Ти трепериш крили' по дубоку снегу —
Ал' ту зрнца нема, нит се црви легу —
На пусто си гумно пао
А мећава веје —
Долети до мене, овде огањ греје.
За што, да сред снега и оштрога леда
Ножице крвавиш,
Кад ја имам зрна и слаткога меда
Па да дивно славиш —
Ал' одлети најпре, моја птицо бела,
Преко пустих дољa,
Завејаних поља,
Над којим је магла вео разапела
Па кад дан превали
И ти доцкан дођеш до њенога села,
Крioца рашири
Па тајно завири
На њен прозор мали,
Пази, кад јој оде другарица њена
Је ли замишљена?
И кад јој се беле руке вёза приме
Везе л' моје име?
Да ли, када зимски олуј варалица
Вратанца залупи —
Она везак скупи
Па од слутње зажарена лица

Сва дрхће, претрне,
Дигне очи црне,
Ручице јој клону а груд јој се диже
И шапће к'о у сну: „он је, ево, стиже!“

VI.

Ја сам сухо дрво у крај пута,
Путнику сам некад дав'о хлада;
Кад припече лети жега љута
К мени дође жетелица млада.
И сад често јато жетелица
Под познати хлад се каткад баца,
Да сачува девојачка лица
Од сунчаних врелих пољубаца,
Ej, многа би и сад чути хтела
Тихи шапат некадањих дана
И птичицу милу изнад чела
И тајанствен разговор са грана —
Ал' ни птице, ни листа ни шу̑ма,
Ту сам песму давно сметн'о с' ума.

Ја знам само једну песму сада,
Најлепше се она чује зими,
Не знам да ли коме тешко пада.
Ја ту песму љубим и годи ми
Кад кроз грање ветрови забрује
И на поље зимски мрак се спусти.
Заљубљени путник песму чује
Где к'о слутња звони кроз мрак густи,
Коњици му скачу упропнице,
Пена лопи, он их бичем бије
Па пресеца путе странпутице,
Ал сеоца јоште нигде није —
Ах, он само једну мис'о гаји
О неверству, о горкој издаји.

VII.

Зимско се сунашце кроз облак пробија
Да пољане беле и шуме позлати.
Ал' спавају шуме — коме ће да сија?
Већ дркћући натраг у облак се врати —
Прнула би топла песма с мојих груди
Да весело твом се прозору упути —
Ал' те нема тамо, залуд песма блуди
Па се врати срцу и сетно ућути.

VIII.

Дими се земља, над високом гором
Златно сунце стоји —
Поточић ћути под леденом кором,
Корица се зноји
А кад у подне сунашце пламено
Разигра луче
Танка кора пуче
А поток струјну као злато, ено.
Ах, кад би хтела с твога лица сићи
Једна зрака врела,
И ја бих мог'о с душе кору дићи
И сенку са чела,
Не би к' сужањ песма окована
У грудима спала
Већ би затрептала
Пред тобом као светлост младог дана.

IX.

Гле, негде цвркуће пробуђено птиче,
Дрвеће већ сузи; сочна травка вири
Под снегом; из даље пет'о кукуриче
А несталан ветрић изнад поља̄ пири.

Топе се пољане на црне огумке,
Кроз јутарњу пару шумице се плаве
Млазеви жуборе с окопнеле хумке,
Танка магла струји изнад њене главе,
Провидан облачак преко целог неба
Повија се, над њим топло сунце гори,
У зраку се море светлости колеба
И песма живота што се широм ори.

Милета Јакшић (Ленскій).

ПАБИРЦИ.

(ПРИЛОЗИ ЗА ОЦЕНУ НАШИХ ДОМАЋИХ ИЗВОРА.)

Сто година навршило се недавно како је познато дело Јована Рајића изнело пред учени свет неке домаће изворе за нашу историју. У исто доба јавило се и једно слабо и некритично издање Доментијанова дела о св. Сави и Немањи (Кирило Живковић: Житіе Святыхъ Сербскихъ Просвѣтителей Сумеона и Саввы. 1894. — Новаковић: Српска библиографија, стр. 34., бр. 141). Онда се наравно још није могло приступити проучавању тих споменика; књижевност наша била је још врло млада и тек на почетку; науке, српске науке још није ни било, а домаћи споменици нису били издани.

Почетак овога века створио је науку о словенским народима и тиме кренуо препорођај науке и у појединих словенских племена. Друга питања скренула су одмах с почетка пажњу наших учених људи на себе, те је издавање и испитивање домаћих извора са свим занемарено. У то доба, када се код нас певале оде, преводиле романтичне повести из немачке и француске књижевности и водила препирка због народног језика и због јоте — радио је вредно на проучавању наших домаћих извора Павле Ј. Шафарик. За свога бављења у Новоме Саду имао је он прилике да дође до већине наших домаћих извора, да их препише и проучи. На жалост је он био онда код

нас једини, који се тим занимао, а посла је било толико, да га један човек није могао савладати. С тога су четрнаест година рада Шафарикова у Н. Саду донели мало плода на томе пољу — па и то доцкан! За бављења у Н. Саду није он објавио од свога рада готово ништа, а кад је оставио Н. Сад, био је заузет другим пословима тако, да није никада доспео да своје белешке о српској књижевности среди и изда. Од домаћих наших биографија издао је Шафарик само две (Живот Немањин од св. Саве и од Првовенчанога; Památky, 1851.), а белешке о домаћим писцима угледале су света тек после смрти његове (Paul Jos. Šafarik: Geschichte der südslawischen Literatur. Herausgegeben von Josef Jireček; III. Das serbische Schriftthum, Prag 1865; S. 110—120, 230—245).

Међутим је борба, која се заподела између Вука и његових противника толико заузела наше књижевнике, да на издавање и оцену домаћих извора нико није помишљао. Тек кад је борба решена у корист Вукову, почели су ученици његови са Даничићем на челу да раде, те да позитивним радом покажу, шта они хоће. Онда је почето и издавање наших домаћих извора (1860 г.). Захваљујући труду Даничића, Јагића, Руварца и Шафарика имамо сада готово све до сад познате домаће изворе у критичним издањима.

Али на испитивању и оцењивању тих извора слабо је рађено. Од радова на томе пољу пре Даничићевих издања вредна је спомена расправа И. Руварца: Преглед домаћих извора старе српске повеснице („Седмица“ 1856 и Две студ. расправе), која је данас паравно без вредности.

У разним историјским расправама Јиречка, Ковачевића, Новаковића, Руварца и др. налази се драгоцених података за оцену наших извора, али то није ни приближно доста за потпуну оцену њихову. Рач-

кога: Оцјена старијеh изворa („Književnik“ I и II) застарила је. И данас још у многоме погледу важна расправа проф. Јагића (Archiv für slav. Phil. II) не може испунити празнину, која се у нашој књижевности осећа. До сада је у томе правцу најзнатнији рад проф. Вуловића (Годишњица 7, 87—135); али је и тај рад непотпун, једностран а често и некритичан.

Врло је лако наћи узроке, са којих ни једна од поменутих расправа не може задовољити. Све су те расправе писане без икаквих претходних радова. Немогуће је написати добру општу оцену свих наших извора, кад нису још расправљена ни најважнија питања па томе пољу. Како се може писати добро и тачно о нашим домаћим изворима, кад код нас још није н. п. расправљено шта је написао АЕ. Данило а шта његови настављачи и како је постао Данилов кодекс; кад немамо још објективне карактеристике Доментијана и Теодосија; кад не знамо ништа о изворима и тачности појединих података и т. д.? У књижевности свих народа радило се на томе пољу индуктивно: испитивање је почето код најситнијих питања, па је на основу позитивних резултата настављено даље до опште, објективне и потпуне оцене. Само тако су могла постати дела Ватенбаха и Лоренца.

Код нас је по тој методи врло мало рађено. Осим Ђуришићеве расправе о АЕ. Данилу, која је у сваком погледу испод критике, имамо само једну, за своје доба и према стању у ком се наша књижевност налази, заиста ваљану расправу: Ивана Павловића о књижевним радовима АЕ. Данила.

Г. др. М. Полит у „Помену Дру Фрањи Рачком“ (стр. 20) мисли, да „у малих народа не треба да се деле повесничари на испитиваче повеснице и на писце повеснице, на оно што Немци зову: ‚Geschichtsforscher‘ и ‚Geschichtsschreiber‘. У малих народа не треба да се поједини баци на палеографију,

на дипломатику“. То мишљење је погрешно. Ми за сада не требамо специјалиста за туђе ствари, али за нашу књижевност, за српску науку, ми морамо имати специјалиста, јер само тако може бити сигурна напретка, ми морамо имати специјалних радова, јер само тако можемо доћи до општих, великих. Не треба напоминьати како су тачна дата у историји важна по оцену историјских догађаја; код нас су та дата и данас још често врло несигурна, а онај, који хоће да испитује, тешко ће поред силнога посла доспети и на разрађивање. „Гледајмо — вели на нав. месту г. Полит — да имамо повесничара, који и истражују и описују повест“. То је наравно лако пожелити. Али треба сравнити н. п. Рачкога покрет на словенском југу са расправом о бој косовском, па да се види разлика и напредак, за који имамо да захвалимо баш специјалним расправама Руварца, Ковачевића и других. А осим тога не треба заборавити, да нема сваки духа, ума и погледа једнога Јагића, Јиречка, Новаковића, Рачког, Руварца, већ да има људи мањих способности, који су упућени да специјално на једном пољу раде, ако хоће да нешто створе и да потпомогну рад оних, који стварају трајна и велика дела. А таких дела не може бити без ситних и ситничарских испитивачких расправица.

Уверени, да је то једини пут, којим треба да пођу наша критична испитивања за оцену наших домаћих извора, ради смо да у низу расправа покушамо одговорити на нека питања, без којих се они не могу тачно оценити. Домаћим изворима називамо похвалне беседе и биографије српских владалаца и црквених великодостојника. То су — што се код нас често превиђа — извори другога реда и с тога је потребно њихово излагање подврћи најстрожијој критици; то испитиваље отешгано је малим бројем помоћних средстава: и осталих извора и добрих предрадова. С тога ће и у овим нашим радовима бити много мана,

много некритичнога и непотребнога, и они ће временом бити забачени и заборављени, али не треба сметнути с ума, да је ово тек почетак почетка, јер цела је наша књижевност још спремање за оно што треба да буде, она је „глас онога што виче у пустињи: поравните пут Господњи“ (Јован I, 23). Само треба тај глас послушати и радити на поравнању пута.

Јован Радонић.

Ст. Станојевић.

II*) ИЗВОРИ НЕМАЊИНИХ БИОГРАФА.

За живот и рад Немањин има података у овим домаћим изворима: 1. Хиландарска хрисовуља (Miklošić: Monumenta Serbica, 4—6); 2. Живот Немањин од св. Саве (Šafarik: Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův; Prag, 1851; 2. изд. 1873.); 3. Живот Немањин од Стевана Првовенчаног (l. c.); 4. Живот Немањин од Доментијана (издао Даничић у Београду 1865; из овога дела има извод, кога је саставио по свој прилици познати прерађивач Савина животописа Теодосије; Споменик срп. ак. III, 68.); 5. у Савиној биографији од Доментијана и у преради Теодосијевој (издао обе Даничић у Београду 1860 и 1865) има података о Немањи од 1196 до 1199 г. Осим тога о Немањину доласку у св. Гору и т. д. има података у познијим преписима хиландарског типика (Гласник 20, 165; Гласник 24, 177; Miklošić: Mon. Serb., 3—4.); али то су без сумње познији додатци, као што је то већ нагласио Иван Павловић (Гласник 47, 280—1). Наравно да је и он далеко отишао кад каже: „Никако не смемо претпоставити, да је св. Сава био толико сиромашан у мислима и изразу, да би она места у типику, која говоре о Немањину доласку у св. Гору и о смрти његовој, па чак и наслове појединих глава! — ‚скоро од речи до речи задржао и у познije писаном животу свога оца!‘ као што г. проф. Ковачевић, у домишљању свом, на прво место ставља. (Види му књижицу: ‚Које је

---

*) Као I. сматрамо расправу Ст. Станојевића: О склопу Немањине биографије од Стевана Првовенчаног. (Глас срп. академије 48.)

године умро Стефан Немања.‘ Београд 1878. с. 7. пр. 2.)“ Пре свега то није никакав доказ за Павловићево тврђење, а што је најглавније, св. Сава је чешће из својих старијих дела по где што од речи до речи исписивао; н. п.:

Хиландарски типик:

Поуть бо кратькь есть братіе моіа любимаіа имьжь тєусмь, дымь єсть житиіе наше, пара прьсть и прахь, кь малѣ іакмаєть сє а вьскорѣ погыкасть. (Споменик III, 163; Гласник, 56, 37.)

Живот Немањин:

Поуть кратькь єсть имже тєусмь' дымь єсть житїе наше, пара, прьсть и прахь, кь малѣ іакмаєть сє и кь скорѣ погыкаєть. (Рат. 3—4.)

Иван Павловић противречи у осталом сам себи кад на страни 297 признаје, да је Сава „пишући животопис свог оца, ... служио се на многим местима речима његовим (да не буде својим?) из оне хрисовуље хиландарске.“

По стилу хиландарске хрисовуље лако је познати, да је то Савино дело; из ње је он нека места унео и у своје дело о животу Немањину:

Хил. хрисовуља:

Кса мира сего уьсть и слака ни кь уьтоже ми кьиѣнена бысть, и кьсоу красоту житиѣ сего и дикьно кьзьрѣниє ѣко и дымь ми бысть видимо, и христока любы наує привєзокаше сє кь миѣ....

Оставихь на прѣстолѣ... любовьнаго ми сына Стѣфана,.... зѣти wдь бога кѣньуанаго кирь Алєѯинѣ царя грьуькога и.... благословихь и всакимь благословлєніємь, ѣкоже благослови Исакь Иѣкова, сына своєго, єже посьпѣшьствокати єму w всакомь

Живот Немањин:

Кьсоу мира сего славоу и уьсть ни кь уто же кьмѣни, и красота жизни сєє іако и дымь моу видима бысть, христока же любы растѣаше кь нємь.

Изкра.... любимаго сына, Стєфана Немању, wть бога вѣнуанаго зѣти кгрь Алєѯїа царя грьуьскаго .... и благословикь єго изредиѣ, іакоже благослови Исакь Іакова сына своєго кьсакыимь благословлєніємь, и наує и оуунти поспѣшьствокати ємоу w кьсакомь дѣлѣ

дѣлѣ блазѣ оу кладнуьствѣ своемь и благосрьдѣ быти их мирь крьстиѣньскы и ѡ црькважь пѣци сѣ и о слоужѣщихь кь нихь и никакоже быти ѕазорьноу ѡдь всѣхь творьца и господа. (Mon. Serb. 5.)

блазѣ кь кладыуьствѣи его, и благосрьдоу смоу быти их мирь христїаньскы .... ѡ црькважь пѣци сѣ и ѡ слоужѣщїихь кь нихь .... и кь инуссом же да нѣ боудѣши ѕазорынь прѣдь богомь и уловѣкы. (Pam., 3, 4.)

Проф. Вуловић мисли (Годишњица 7, 91), да се Првовенчани при писању Немањине биографије служио Савиним делом, које је без сумње пре написано било. Никако се не може доказати, да му је Савино дело као извор служило; он га је могао читати, али је он о Немањину животу у св. Гори и о његовој смрти могао знати и из причања Савина; јер да је Стеван Савино дело као извор употребио, што Вуловић мисли, зацело не би пропустио да напомене, како се Немања пред смрт сваки дан причешћивао (Сава, 3) и не би написао, да су код Немање на самрти били „прота и братиа кьса“ (Стеван, 18), кад Сава изрично каже да су код Немање кад је издахнуо били он „и единь иерѣи“ (Сава, 12.). Има додуше истих израза у оба дела, тако н. п.:

Подвиѕан сѣ иѕоу благомоу христовоу и брѣмѣнѣти лъгькомоу. (Стеван, 12.)

Подвиѕаше сѣ .... послѣдовати владичнымь глаголѡмь, ежѣ рѣуѣ: .... иго бо мое благо и брѣмѣ мое лъгько сѣть. (Сава, 2.)

Али то су опште и познате фразе, које је Стеван могао наћи и другде, а не баш у Савину делу.

Проф. Вуловић мисли, да је Доментијан знао за дело Савино, кад је писао његову биографију; но њом се није као извором служио, него ју је само био читао (l. c. 99.). Али и то је сумњиво; бар Вуловићеви докази нису разложни а нових доказа нисам могао да нађем. Ја никако не могу пристати уз Вуловића, када он мисли да су изрази и цитати: **Иже любить отьца или**

матєрь паче мене, нѣсть мене достоинь,[1]) и: зємьныи ангєлъ, нєбєсныи ѵлокѣкъ (Сава, 1; код Дом. врло често: 73, 160, 169, 181, 214, 220) — доказ да је Доментијану Савино дело било познато, јер оно прво је узето из св. писма, а ово друго је обичан израз у оваким делима. Вуловић мисли, да је и поминьање Алексија Комнена цара грчког, као свата Савина, доказ у прилог његова тврђења, јер је он то „могао наћи само у Савиној биографији.“ Вуловић је испустио из вида, да је Доментијан то могао наћи и у хиландарској хрисовуљи, одакле је и Сава, као што је горе назначено, то место од речи до речи унео и у своје дело.

Ипак има појединих места где се обе биографије слажу; н. п.:

Сава:	Доментијан:
Сімєѡнъ вьждемъ . . . поискати окуспє ꙁабѣгшаго, и къꙁьмьшоу на рамо и принесєть къ ѡтьцоу сн. (Стр. 7.)	Поискъ окъспє ꙁаключждшаго . . . . и къꙁьмь на рамо своє и принесє отьцоу своємоу. (Стр. 149.)
Нєскрьи жє тыи, чєдо, ꙁрє моєго разꙁлоучєнїа. (Стр. 10.)	Нє скрьи о моємь разꙁлоучєнии. (Стр. 176.)

Али баш то, што се ти наводи скоро од речи до речи слажу, доказује, да их је Доментијан употребио из богате фразеолошке ризнице; јер ако је он Савино дело само читао, као што Вуловић мисли, не би могао Савине речи запамтити и тако верно исписати; а ако је он при читању бележио но где што, онда би пре прибележио историјске податке, него фразе, којих је и сам свагда у изобиљу имао. У осталом, да је Доментијан читао Савино дело, зацело не би, како је увек био готов да фразама нагомила причање и најситнијих факата, смрт Немањину описао онако кратко (стр. 173—4), кад је то много опширније могао наћи описано у Савину делу (стр. 9—12.).

[1]) Дом., 121, 140, 254; Сава, 2; пошто код Саве стоји: **любєи ѡтьца или матєрь**, то би тај цитат баш говорио против Вуловићева мишљења.

Исто се тако не може доказати, да је Доментијан знао за Савино дело, кад је писао живот Немањин.

Много важније и интересније је питање, да ли је Доментијану при писању Савине биографије служило за извор дело Стевана Првовенчаног. Вуловић не сумња у то. „Стефанова биографија, пише он на нав. месту, док је (Доментијан) писао, непрестано је стајала пред њиме — она му је била у велико извор, она му је дала правац.“ Да бих могао подврћи критици Вуловићеве разлоге, којима потврђује своје мишљење, морам навести резултате, до којих сам дошао у својој расправи о делу Првовенчаног.[1]) То дело, како га ми познајемо по једином рукопису у ком се сачувало, састоји се по мом мишљењу из три дела:

1., Гл. I—XIII: Биографија Немањина (можда такође састављена из два дела).

2., Гл. XIV (и можда почетак XV гл.): Белешка о преносу Немањиних моћи у Србију.

3., Гл. XV—XX: Чудеса Немањина.

Први део није Доментијан имао пред собом, кад је писао биографију Савину. Проф. Вуловић тврди, да је Доментијан опис смрти Немањине израдио по Првовенчаном (гл. XIII.). У томе опису има истина неких израза, које се налазе у обе биографије, н. п.: **И къ исѫлапоу бысть шоумь** (Дом., 174; Прв., 18) — али кад узмемо на ум, да је причање о смрти Немањиној и Савину бегству у Св. Гору, које се у оба дела слаже, могао Доментијан знати и из традиције; кад знамо, да он не спомиње плач Савин над Немањом, кога наводи Првовенчани; кад знамо како је Доментијан из дела, које му је као извор служило вредно преписивао од речи до речи, — онда је, мислим, јасно, да он први део није пред собом имао. Наравно да има истих фраза и цитата код Доментијана и у овом делу; н. п.: **На тѣ оупьваше ѡтьци наши, и непостидѣше сѣ** (Прв., 10); **И кьси ис прьва отьци наши оуповаше на тѣ, и николиже не по-**

[1]) Глас срп. академије 48.

грѣшнїѥ надєжде своєѥ (Дом., 124); **Придѣте къ мнѣ вси трꙋждающїѥ сѧ и ѡбремєненнїи, азъ вы покою** (Прв., 12); **Придѣте къ мнѣ вси трꙋждающтєи сѧ и ѡбремєненнїи, и азъ вы покою** (Дом., 142); — али то нису довољни разлози за Вуловићево мишљење.

Други део био је Доментијану познат и он је одатле преписао до 40 реди. Том делу требало би, мислим, додати и оно неколико реди из XV. гл., који се налазе и код Доментијана (стр. 197), ако нису узети из какве стихире.

Трећи део такође није био познат Доментијану и он га није употребио. Вуловићево мишљење, да је Доментијан Стрезову смрт описао по Првовенчаном, погрешно је. Ту причу је Доментијан или чуо од самог св. Саве или му је била позната из традиције. Оне речи, које се слажу код Доментијана и Првовенчаног узете су по свој прилици из легенде о св. Димитрију. Тешко је помислити, да Доментијан, који је употребио сваки њему познати факт не би ништа употребио од причања о Савину раду у Србији и о преговорима са непријатељима, што се у изобиљу налазе у трећем дѣлу Првовенчаног, — него само причу о Стрезу. Да је он о Савину раду у Србији нешто знао, види се из његових речи: „**И паки по лѣтѣхъ тѣхъ многи цариѥ къздкнгоше краи на отъчьство ию**“ (Саве и Стевана Првовенчаног), али „**иначьтоже нѥ къзмогоше нѣкости съткорити .... ходєштоу же прѣподобьномоу съ любъзньнмь немоу братоиь .... колика чоудєса богъ показа нимь къ късѣхъ краиѣхъ.**“ (Дом., 210.)

Кад је писао Немањину биографију имао је Доментијан уз други и први део дела Првовенчаног. Доментијаново причање завршује преносом моћи; причања о чудесима, која је он могао употребити, нема у његовом делу. Из та прва два дела преписао је Доментијан (кад изоставимо по доброј напомени Стојановићевој — Споменик III, 68 — гл. VII) око 300 реди, из трећега дела није ништа преписао. Опширније је о томе говорено у поменутој расправи о делу Првовенчаног.

Обилна употреба Првовенчанога у биографији Немањиној; причање о истим догађајима (н. п.: како је Немања захвалио на престолу, о зидању Хиландара, о Методијеву посланству у Србију и т. д.), које је у биографији Савиној самостално изнето или само кратко напоменуто, а у Немањиној од речи до речи преписано из Првовенчанога; места, интерполисана цитатима из Стеванова дела (н. п.: стр. 52 и 154) — показују јасно, да је Доментијан први део Првовенчанога добио кад је већ био написао Савину биографију.

Ст. Станојевић.

ЗНАЧАЈ ЕЛЕКТРИЦИТЕТА

У НАРОДНОЈ ЕКОНОМИЈИ

ПО РАЗНИМ ИЗВОРИМА ИЗРАДИО

Андрија М. Матић гимн. професор

(Свршетак.)

III.

Електрицитет као посредник у економисању са изворима снаге.

У овоме, што смо до сад казивали, ишли смо за тим, да докажемо, како ће број ствари, које ми данас од природе потражујемо за подмиривање наших потреба, бивати све мањи и мањи, што се буде техника више и више усавршавала, јер ће се човек научити како да потребне објекте припрема сам и то на разумнији начин, јер ће савладавши природне снаге, присилити их, да му раде и свршују оне послове, које оне данас израђују мање више случајно, те ће припремати по неком плану и правилно. Но кад буде било човеку у власти, да сам по својој вољи дајс снази ону форму, која њему најбоље годи, тада ће готове форме, као какве можемо сматрати данас потребне природне објекте, изгубити вредност; јер кад уз-имамо снаге колико нам треба, моћи ћемо сами згодну форму лако извести. С друге стране пак скочиће цена снази, коју ми не можемо створити, него је морамо позајмљивати из разних извора снаге; по томе првобитна снага добија велики економски значај — биће прва економска потреба. Но тиме је уједно исказан и положај извора снаге у будућој економији, и мора се рећи, да су извори снаге први хранитељи људи.

Тако ће извори снаге да буду главни објекти у економији; кад то буде, онда се истиче као прво питање, како да се с њима разумно економише. На то ћемо питање тако одговорити, што ћемо у нашем разлагању гледати да докажемо, да ће се то моћи најлепше извести помоћу електрицитета. И тако смо дошли у нашој расправи до праве језгре; тиме је уједно исказан и значај електрицитета у народној економији.

Да би то могли и доказати, треба нам то питање изнети и одговорити на њега према факторима, који се појављују у економисању с изворима снаге.

Прво, што нам у употребљивању извора снаге мора упасти у очи, јесте разлика у формама, какве ми требамо, и какве нам извори пружају. Уопште ми изворе снаге не можемо употребити непосредно, јер форма снаге није онаква какву ми требамо.

Тако н. пр. водопад даје нам само механичну снагу. Водопад сам не може своју снагу преобразити, па да осветљује, да грије, да изводи кемијске акције и по томе, ако не би могло бити преображаја, можемо из водопада само толико користи извући, колико можемо употребити његову механичну снагу. Но принцип сродства између форма снаге учи нас, како ћемо из једне форме снаге извести ма коју другу форму, н. пр. из механичне снаге водопадове, како ћемо да добијемо светлости, топлоте и кемијске снаге; тако ћемо један извор снаге моћи употребити на подмирење разноврсних наших потреба.

У томе преображавању снаге врло је важан поступак како се преображава, јер од тога зависи издашност, сигурност и трошак око потребних припрема. Прво ћемо имати да докажемо, да ће најразумније преображавање бити онда, када употребимо електрицитет за посредника, јер се електрицитет најлакше добија из сваке форме, а исто се тако најлакше у сваку форму и преображава.

Потреба и производња снаге у опште није једнака. То је друга тачка, која нам у нашем питању долази.

Разлика у потрошњи и производњи снаге двојака је: по месту и по времену. Да би разумно газдовали потребно је и у једном и у другом изравнавања, као што се сасвим јасно види, те зато настаје питање, како да се то изравна на најпотпунији начин.

Погледајмо мало поближе на ту инконгруенцију. Извори снаге раштркани су по целој земљи. Сваки извор није увек једнако издашан. И места за потрошњу раштркана су по целој земљи, и никако нису баш онде, где су и извори снаге, те у производњи и потрошњи има локалне разлике; осим тога има и друге разлике наиме разлике између величине потрошње и величине производње.

Да би једним примером и разложили, узећемо као пример варош Берлин. Берлин треба за своје разне потребе зацело много више снаге, него што му могу дати Шпрева и сви околни извори а село какво у планини може из својих водопада вући много више снаге, него што може и потрошити. Отуда излази, да је у економисању с изворима снаге потребно преношење сувишка онамо, где ће се моћи потрошити, т. ј. где је мања производња. То је локално преношење снаге, или изравнавање локалних разлика. За тим долази изравнавање времених разлика, а то ће бити временим преношењем. Ово ће зато бити, што извори снаге нису увек једнако издашни и што потрошња снаге није увек иста.

Ниједан извор снаге није сталан, него се увек мења. Тако н. пр. количина воде у водопадима мења се са годишњим временима. Извор снаге: ветар мења се од минута до минута и да нема изравнавања, никако не би се могао ни употребити. С друге стране потрошња је такође неједнака, која у својем току само кадикад и изузетно једнако корача са кретањем производње. Потрошња снаге дању је много већа него ли ноћу, извори пак снаге, с изузетком сунчаних зракова, непрестано дању ноћу струје.

Техника је и пре тежила а и данас иде за тим, како да уклони те инконгруенције колико је год могуће, те да има равнотеже и створила је више средстава ради тога, но још није дошла до повољног резултата. Тек помоћу елек-

трицитета утрвен је пут, којим ће се моћи доћи до потпуног решења тога проблема. Локално изравњујемо вођењем снаге; а у времену изравњујемо прикупљивањем и остављањем на страну сувишне снаге. Но овим последњим начином добијамо у руке средство, како да и локално изравњујемо, наиме прикупљену снагу преносићемо с једног места на друго; то је једна форма изравнавања, која је као конкуренат вођењу снаге. То троје: вођење, прикупљивање и пренашање јесу дакле три фактора у економији са снагама, па како све то да се изведе и спроведе, јесте важно питање.

Вођење снаге с једног места на друго јесте до данас још у уским границама, јер се до сада знало само за механично вођење. Најпростији пример за то јесте затегнут капап, и који на једном крају вучемо. Форма вођења н. пр. с кајишима и с ваљцима јесте свуда позната, и онде, где је разлика у даљинама незнатна, јако се употребљава.

Друга врста механичног вођења снаге јесте топлотом, ваздухом или паром. Вода подигнута у какав резервоар на извесним висинама и пуштена кроз цеви, може послужити као средство за вођење снаге, јер притисак такве воде може покретати какав далеки мотор. Па и ову форму вођења људи су покушавали практично употребити, само што није испало за руком свету је и омилити, да је прихвати. Од механичних вођења, вођење ваздухом и паром јесте понајбоље онде, где треба водити на велике даљине, и јако се употребљава, ма да се признати мора, да и тиме још није решено питање о вођењу снаге.

Уз техничку страну овога питања, мора се увек имати на уму и страна економска. Прво се пита: може ли се ово или оно извести, и друго, да ли се и исплаћује читаво ово или оно подузеће.

У овоме важи правило, да укупни приход некога подузећа мора бити већи од укупног трошка, ако хоћемо разумно да економишемо. Но кад је вођење механично, трошак несаразмерно јако расте са даљином оних места, која треба заједно свезати, тако да преко неке извесне границе, читаво се подузеће не исплаћује.

Што се тиче губитка снаге, тај се у вођењу никако не може избећи, наравно, како ми данас прилике познајемо. Док је тај губитак пак тек само један мален део од вођене снаге, још и којекако, и не може се држати, као да је каква сметња вођењу. Но при механичном вођењу тај одношај у губитку није баш повољан и бива све већи, што су даље једно од друго свезана места и то у таквој мери, да се брзо дође до границе.

У кратко речено, механичним вођењем снаге, изузевши сасвим мале даљине, никад се неће моћи решити питање о вођењу снаге, па да буде економично. Но електричним пак вођењем снаге, видићемо, како ће се споменути проблем потпуно моћи решити.

Проблем прикупљивања снаге има се овако разумети: Квантитет неке снаге, да се из активне форме преобрази у какву другу форму, али у којој ће моћи остати на миру неко време, затим да се из те као „притајене“ форме може опет преобразити у активну форму наравно онда, кад је нама воља. Најпростији пример за ово јесте подигнуто тане на сату; док то тане стоји мирно, има у себи прикупљену извесну количину снаге, која ће се ослободити чим се тане почне спуштати. Други је пример навијено вито перо у сату. Трећи и то врло важан пример јесте угаљ. Биљка својом органском делатношћу везује сунчеву топлоту и прикупља је у облику угља. Ослобађање сунчеве топлоте из угља може се збивати и после много хиљада година, јер је толико између нас и онога доба, када су се оне биљке зелениле, из којих је наш угаљ постао. Прикупљивање снаге није ништа друго него остављање снаге на другу коју доцнију прилику; по томе је то паралелан проблем са вођењем снаге.

Речено је на једноме месту, како постоји разлика између производње и потрошње снаге; зато је проблем прикупљивања снаге од врло великог значаја, јер тако ћемо моћи сувишак снаге из једног времена сачувати за друго које време, када буде била потрошња већа од производње, те ће се тако једно с другим моћи у склад довести.

До данас има две методе како ћемо снагу прикупљати и чувати за други пут; једно је механична, а друго је

кемијска. Она прва уведена је у праксу у ограниченој мери. Н. пр. сатни механизам терамо механички прикупљеном спагом, која је у теговима, или витим перима. У парним машинама, неправилности у произвођењу снаге изједначујемо замајним точковима (Schwungräder), који сувишак снаге прихваћају и онда издају, кад је продукција снаге мања. Замајни точак по томе ништа друго није, него ли резервоар у коме се чува прикупљена снага, као год што је проширени поток више поточаре, где се вода скупља, резервоар, где се прикупља и чува сувишна снага воде. Но сви ти механични начини за прикупљање и чување снаге нису згодни, јер сразмерно њиховом обиму могу само малене количине снаге да приме на чување, те зато не можемо се надати, да ће се с те стране пружити прилика, како да се реши проблем прикупљивања снаге. Исто тако није згодан начин за прикупљивање снаге ни компресија (сабијање на мањи волумен) гасова, све док не буду течни, јер и само прикупљивање и по томе чување прикупљене снаге сувише је скопчано и с великим тешкоћама и с великим трошком.

Кемијско прикупљивање снаге оснива се на томе, што се при растварању кемијски спојених тела снага troши, а при спајању кемијски растављених материја пак снага се ослобађа. Угаљ нам је за то најближи пример. Кад се угаљ (угљеник) и кисеоник из ваздуха кемијски споје, буде угљена киселина. Угљена киселина, које има у ваздуху, распада се у биљци у саставне делове, и том приликом troши се снага, коју биљка добија од сунчане топлоте. Када се доцније угаљ на ново спаја са кисеоником, као што бива н. пр. кад угаљ гори, прикупљена снага ослобађа се — појави се као топлота. У угљу је дакле она снага, која је прикупљена кемијским путем, и истим путем па случајно и у истој форми т. ј. као топлота, опет се појављује и употребљава.

Кемијско прикупљивање снаге према механичном прикупљивању показује се као грдан напредак. Пре свега кемијски прикупљена снага потребује много мање простора него ли механички прикупљена, јер је то прикупљивање много интезивније; затим кемијски начин прикупљивања снаге нетреба тако

великих припрема, који су од јако одсудног значаја у механичном прикупљивању; због тога се механично прикупљивање и не може никако у великом да се у животу примењује. На послетку кемијско прикупљивање несаразмерно је и лакше и сигурније.

Што се пак још не може узети, да је кемијско прикупљивање снаге практично данас изведиво, то не треба никако да нас задржава, да га не узмемо у рачун; јер ми не ћемо погрешити ако тврдимо, да ће се тај проблем решити још у овоме веку.

Као што је речено, прикупљивањем снаге можемо и на други начин да извршимо локално изједначивање, наиме, на самом извору снагу ћемо прикупити, за тим пренети на место потрошње; пример за ово је мајдан где се копа угаљ, и за тим пренашање угља. А који ће бити подеснији од та два начина локалног изједначивања: вођење или пренашање, данас се још не може одредити, а неће се никад ни моћи у опште ни одредити, него ће се сваки пут моћи само казати, који је кад начин згоднији. Осим тога и околности које су овде меродавне веома су промењиве, а то долази од техпике, која никад не стоји, него увек напредује, те због тога још никако не можемо казати на којој је страни предност.

После *преображавања* и *пренашања* снаге долази као трећи главни проблем у економији снаге *уједињавање* и *разлагање снаге*. Ово ћемо краће звати „*интеграција снаге*“.

Наиме извори снаге у опште не могу се увек цели употребљавати, јер је редак тако велики један потрошач, него ће један извор снаге подмиривати потребе много али мањих потрошача, те због тога ваља да се такав извор може делити. С друге стране може се и то догодити, да ваља више особито мањих извора снаге ујединити, како би се могао добити велики извор снаге.

Ово су три главна захтева у економији снаге. Но осим тога треба и друго шта, које додуше није баш тако неопходно нужно, али је ипак важно, јер ће играти улогу при одлучивању, коју ћемо методу употребити у економији снаге.

На првом месту је питање, колика је издашност, затим колики су трошкови око припреме, јер ако су ови велики, може да се која метода зато и не употреби, ма да је иначе извор издашан.

Даље је питање, како стојимо са сигурношћу. Ако бу дућност буде савладала грдне изворе снаге, што их има у природи, мораће се и побринути како да се избегне свака експлозија (побуна) оних грдних снага, која би могла бити од ужасних последица, и да многобројни спроводници не буду изненада оштећени.

Даље се пита, како стојимо са чистотом. У домаћем животу хоће се нека угодност и конфорт; даље култура захтева да се и естетици задоста чини. Па и ако ова питања нису од одсудног значаја у техничној употреби снаге, ипак су од одсудног значаја у кругу малих потрошача, особито у домаћој економији. Па како ће таквих малених потрошача бити много, онда су и таква ситнија питања од одсудног значаја.

Сада ћемо се латити, да покажемо, како ће електрицитет свима условима у економији снаге моћи одговорити.

Пре свега да видимо, какво ће место електрицитет заузети у преображавању. Овде се можемо лако уверити, како се електрицитет лакше него икоји други облик снаге даје и произвести и преобразити; према томе електрицитет се препоручује да буде посредник у свакоме преображавању, јер ће тако бивати свако преображавање врло лако.

Произвођење електрицитета из других облика снаге, откада је Сименс изнашао динамоелектричну машину, епохално се преобразило, јер се тиме могу да добију електричне струје од сваке јачине и по такву цену, да се електрицитет може данас уопште употребљавати, а не само у неким особитим приликама, као што је пре било.

Динамоелектрична машина — име јој већ каже — преображава механичну снагу у електрицитет. Принцип, на којем се оснива јесте ово. Када затворен прстен од жице приближимо полу каквога магнета, или кад од њега удалимо, таки ће се у прстену појавити електрична струја. Елек-

трична струја пак, која иде кроз жицу намотану око каквог меканог гвожђа, разбудиће у гвожђу магнетизам, или: електрицитет се може преобразити у магнетизам. Употреби ли се дакле један део електричне струје на то, да се сачува магнетизам у магнету, то цигло кретање прстена од жице испред електромагнета, који је са прстеном свезан, произвешће електричну струју, те ће тако механична снага одма да се претвара у електрицитет.

Кад то знамо, онда можемо из свију извора снаге, који нам дају механичне снаге, као што је н. пр. водопад, ветар, итд. лако произвести електрицитет, по томе се дакле преображај механичне снаге у електрицитет, колико се технике тиче, може сматрати да је решено питање. Резултати, који су до сада добивени, могу нас у економском обзиру задовољити. Осим тога основана је нада, да ће унапређеној техници испасти за руком, како да се још већа корист постигне.

Други начин, како се електрицитет производи, јесте кемоелектричан, и састоји се у томе, да се електрицитет ослобађа при кемијском спајању. То је преображавање најстарије, колико је у питању галванизам, и употребљава се у галванским батеријама. У техничком обзиру овим су постигнути додуше повољни резултати, и у томе је једини недостатак, што је мало тела, чијим додиром изазива се електрицитет, и још никако да испадне за руком уопште из сваког кемијског спајања, да се добије електрицитет, и ако се са теоретичког гледишта у могућност таквог поступка никако не може сумњати.

Но сасвим је неповољан резултат са економског гледишта при кемијском произвођењу електрицитета, јер оне материје, које ми данас можемо употребити за продукцију електрицитета, врло су скупе, те зато не допуштају никако општу него тек само квалификовану употребу н. пр. за телеграфисање. Хоћемо ли да се кемијско спајање употреби за произвођење електрицитета, онда пре свега треба да се изнађу за то јевтиније материје, с којима би могли бити задовољни како у техничком тако и у економском обзиру. Тиме је означен проблем од врло великог значаја. Јер као што

смо пре видели, од разних поступака за прикупљивање електрицитета као најбољи од свију препоручује се кемијски поступак. Па како није свеједно, у каквој се форми снага ослобађа, шта више, како се као најбоља показује форма електрична, онда произвођење електрицитета кемијским спајањем добија необично велики значај.

Трећи начин произвођења електрицитета јесте преображавање топлоте у електрицитет. Тај поступак зове се термоелектричан; но како је на њему до данас најмање рађено, зато је и највише и заостао иза осталих. Значај тога поступка лежи у томе, што се њиме ствара могућност, како да се електрички експлоатише супчана топлота, која се до данас директно још није могла употребити.

Па и за употребу угља може се употребити термоелектрицитет, јер снага, која је скривена у угљу, може се сагоревањем преобразити прво у топлоту, па онда у електрицитет. Тиме је постигнут велики добитак, кад помислимо, како се данас угаљ употребљава. Наиме прикупљена снага у угљу прво се преображава у топлоту, а за тим топлота у рад. Но према нашем данашњем знању мора се изрећи, да је преображавање топлоте у рад врло нееконоомичан поступак, јер се много већи део снаге губи, па и потребне припреме и справе много коштају, кад се тако ради.

То су три начина, како се производи електрицитет, из три извора: из кретања, кемијске снаге и топлоте. О тим изворима можемо казати, да први већ данас задовољава нашим захтевима, а друга два ваљда неће требати још много времена, па ће се толико усавршити, те ћемо трансформацију снаге у електрицитет према осталим трансформацијама моћи оценити као најпробитачнију.

Све те погодности које имамо, када преображавамо разне облике снаге *у* електрицитет, бивају још у већој мери, када хоћемо преображавањем да добијемо разне облике снаге *из* електрицитета.

Електрицитет је у овоме случају необично, тако да кажемо: „послушан“, јер се лако даје преображавати у све остале облике снаге; том се приликом постизава још и нека друга погод-

ност, наиме, добијајући из електрицитета ма који облик снаге, постизава се и највећи интензитет у добивеној форми снаге.

Најпознатији и данас се највише употребљава преображај електрицитета у светлост. Светлост ништа друго није, него ли развијена топлота у толикој мери, да се угрејано тело усија те шаље на све стране светлост. Старији облик тога преображавања јесте светлост у луку, која се појављује, када електрицитет с врха једне угљенове шипке, прескаче на врх друге угљенове шипке, а ти су врхови једно од друго неколико милиметара. Том приликом усијају се врхови од угља, ваздух између њих па и честице угља, које електрицитет одкида са угљених шипака, те светлост буде тако јака, какве није ни код једних до сад познатих извора светлости, а у великим лампама надмашава и саму сунчану светлост.

Та интензивна светлост од велике је важности, кад хоћемо да осветлимо велике просторије или велике даљине; но у мањим просторијама врло је јака, те зато се не може употребити. Зато је у најновије доба произведена друга електрична светлост усијавањем — Glühlicht — коју за домаћу употребу препоручује њезин леп и миран сјај, чистота и безопасност. Та се светлост добије, када се електрична струја пусти кроз танак конац од угља, који се због тога усија. Тај је конац затворен у стаклепој јабуци, у којој не сме бити нимало ваздуха, јер да се тај угљени конац усија на ваздуху, изгорео би.

Дабогме да и на томе има још шта да се поправља и дотерује; но какве су прилике данас, то смемо сигурно рећи, да је суђено електричној светлости, да буде општа, и да ће сваки други начин осветљења временом сасвим потиснути, чим техници испадне за руком, да се што јевтиније узмогне добивати електрицитет.

За овим одма долази трансформација електрицитета у механичну снагу. Као год што се механична снага преображава у електрицитет, исто тако преображава се и електрицитет у механичну снагу. Ова је трансформација од многовр̀сне употребе, наравно тек у свези са другим трансформацијама.

Н. пр. када се топлота преображава у електрицитет, ми ћемо удесити, па да прикупљену снагу у угљу преобразимо у рад; то се данас изводи на скуп и опасан начин помоћу парних машина. Када се пак употреби електрицитет за пренашање, тада ће се рад моћи пренашати на велике даљине. Поступак пак у томе случају биће овакав: механичан рад на једном месту преображаваће се у електрицитет, електрицитет ће кроз жице спроводнице доћи на друго које место, где ће се наново преобразити у механичан рад. [1])

Електрицитет се лако спроводи куда хоћемо; зато се може уводити и у такве машине, које се крећу; због тога рад једне сталне (непомичне) машине може се пренети на кола и т. д., што се заиста и употребљава у електричном возу.

Електрицитет се може прикупити у једноме суду — у т. зв. акумулаторима, и употребити за тим за кретање локомотора за вожњу, особито за мање локомоторе, јер ови локомотори треба да се могу слободно кретати на све стране, н. пр. обична кола, која данас вуку коњи. Па и за лађарство биће од користи тај начин произвођења снаге, којом је много згодније управљати, него ли са доста несавршеном парном машином.

Осим што се може електрицитет да преображава у светлост и механичан рад, може се да преображава и у кемијску снагу; та врста техничка данас је највише унапређена. Има доста времена, откако се електрицитет употребљава зато, да се њиме произведу навлаке од метала, н. пр. да се штагод позлати, посребри итд. или да се прави баш прави лим од метала, као што час заиста и уверава галванопластика. Но тиме кемијска употреба електрицитета није ни близу своме крају. Шта више, има десетак и више година, како се унапређује једна грана те технике, и која има врло велику будућност, наиме, да се ваде метали из разних руда помоћу електрицитета.

Као што је познато, до сада а и данас још у великој мери употребљава се угаљ, којим се ваде метали из њихових руда; наиме угаљ се запали па гори, јара том приликом раз-

[1]) Види примедбу на стр. 86 Летописа књ. 181.

лаже руду и метал ослобађа. На место те снаге угљенове може се употребити спага електрична, која је много интензивнија и не треба никакве ватре, чиме се олакшава процес вађења метала а и економичније је. Наиме досадашњи а донекле и данашњи начин помоћу ватре јако отежштава тај посао и јако је скуп, јер се силна топлота просто губи, јер до данас техници још није испало за руком, како да ту топлоту при топљењу метала натраг добијемо.

Овде је сада пред нама проблем, о којем на овоме месту треба коју рећи, јер решење његово можда ће се моћи извести помоћу електрицитета. Када имамо какве материје да преображавамо, често треба да их донекле као напојимо неком снагом, и тек кад су у таквом стању, можемо их по својој вољи да преображавамо. Кад је материја преображена, нестаје из ње оне снаге, те тако материја доспе у пређашње стање. Најпростији пример за ово јесте топљење и ливање метала и т. д. Кад хоћемо да лијемо штогод од метала, морамо их добро загрејати; кад смо салили шта хоћемо, метали се хладе, т. ј. топлота се просто губи. Наговештени проблем састоји се у томе, неби ли ми могли ту топлоту коју најпре унесемо, после свршеног посла свезати и сачувати за другу коју прилику, јер како је данас, та се топлота већином просто изгуби, те због тога је тај посао јако скуп.

А да је електрицитет особито погодан, да њиме решимо овај проблем, нека нам као пример послужи оно, што је мало час речено о топљењу; метнемо ли преображену но још топлу материју у термоелектричан апарат, да се тамо хлади, при расхлађивању тога метала електрицитет ће се појављивати, који ће се моћи ухватити и оставити за другу прилику. Овде се сасвим лепо види, како су тесно скопчани једно с другим разни проблеми и како решење једнога проблема скрива у себи и решење другога проблема.

Као последњу трансформацију, споменућемо трансформацију електрицитета у топлоту, наиме како да електрично грејемо наше собе и да топимо метале. Што се тиче грејања соба, ту већ нема никаквих тешкоћа; што се пак тиче топљења метала, и ту има већ лепих почетака, који заиста

много обећавају. Једина тешкоћа, које овде има јесте у томе, што је данас електрицитет још доста скуп. Када једном буде електрицитет јевтинији, т. ј. када техници испадне за руком, те нам узможе јевтиније давати електрицитета, тада ћемо ми наше собе не само електрично осветљивати, него ћемо их и електрично грејати, и када то буде, онда нам неће требати незгодне и скупе пећи. Тада нећемо више уносити угља, нити дрва, нити ћемо морати потпаљивати, тада не ће бити више дима, прашине, нити ћемо се тужити на промају: прост притисак с прстом на какво дугме, па ће таки пријатна топлота улазити у собу. Но не само то! Електрицитет може произвести не само топлоту него и хладноћу; по томе ми ћемо лети наше собе електрицитетом разхлађивати а зими загревати! Из овога видимо, како ће се електрицитет моћи за све употребити!

Испитујемо ли остале облике снаге а у тој намери, да видимо како стоји с њиховом способношћу за трансформацију, ми ћемо наћи, да јако заостају иза електрицитета, и да све трапсформације, које не бивају кроз електрицитет, тамо и натраг, много иду теже и скопчане су с много већим губитком. Зато је сасвим природно, директно оне трансформације и да не предузимамо, него све кроз електрицитет. По томе ми можемо изрећи ово правило: *најрационалније преображавање бива преко електрицитета, или: преображавање снагâ потребује електрицитет за посредника.*

Та улога електрицитета као посредника јесте њему својствена, јер сам електрицитет као такав не може се употребити, него се употребљава само као посредник.

До потпуне вредности и значаја пак, долази електрицитет као посредничка форма онда, када узмемо на ум проблеме преношања снаге и интеграције, који се могу потпуно решити само помоћу електрицитета. Тиме је победа електрицитета над осталим облицима снаге осигурана у економији са изворима снаге, и по томе електрицитет постаје главни фактор у економском животу.

Као што смо пре видели, у економисању са изворима снага, неопходно је потребно пренашање у простору и у времену, јер само тако може се удесити, па да буде снага разређена по месту и по времену, и да свако добије колико му треба. С једног места на друго преносићемо вођењем снаге; што је у један и исти мах сувише, то ћемо сачувати за другу прилику прикупљиваљем; а да свако добије колико и кад му треба, извешћемо интеграцијом производње и потрошње или вођењем или прикупљивањем, и по томе решење поменутих проблема састоји се у томе, како да се снага води и прикупља.

За вођење снаге имамо два пута: механично и електрично вођење.

Као што је пре доказано, механично вођење не може се ни узети у обзир, јер се може употребити само за краће даљине; по томе никако не може задовољити свима нашим захтевима, које треба да испуни тај задатак. Остаје једино електрично вођење.

Електрицитет се спроводи кроз металне спроводнике н. пр. жице, које су повучене између оне две тачке, које хоћемо да спојимо. Тада електрицитет струји кроз те жице лако и као што је познато с врло великом брзином; наравно нешто га се губи због сметње у самој жици, те се због тога један део електрицитета преображава у топлоту, која се зрачењем губи. И ако је то заиста незгода — но која се може јако смањити — ипак вођење електрицитета и врло је просто и врло погодно, јер се електрицитет може на далеко водити. Вођење електрицитетом јако је за собом оставило механично вођење, јер испуњава све оне услове које механично вођење не може ни близу да испуни.

Електрицитетом се лако даје решити проблем интеграције снаге, — проблем дељења и уједињавања снаге. Ради тога треба електрицитет, који се добија из више парцијалних извора, само да одведемо на једно централно место, одакле се опет лако може делити и водити у поједине гране. Централно место може бити какав велики кондуктор, који је посредник између појединих извора и појединих потрошача.

Да би се економски могли употребљавати извори снага у некој земљи, потребна је двострука мрежа од самих металних спроводника. Једном ће се мрежом скупљати електрицитет из извора снаге помоћу електричних машина, које ће бити намештене на самим изворима, а другом ће се мрежом разашиљати електрицитет сваком потрошачу.

Наравно да ће трошак за такву велику опрему ради експлоатисања извора снаге бити јако велики, но никако неће бити толики, колики су трошкови за разне гвоздене путеве. А да ће експлоатисање изворā снаге таквом опремом бити скопчано барем с толиким успехом, какав смо постигли с гвозденим путевима, данас нико неће посумњати.

Електрицитет може задовољити захтевима, који се траже од сваког вођења снаге; електрицитет је дакле једино средство за пренашање снаге у простору и то најбоље средство. С те стране предност електричног експлоатисања снаге стоји ван сваке сумње. Сад долази друго питање, а то је: како стојимо са пренашањем у времену, које, као што смо већ видели, у себи скрива и решење проблема локалног изравнавања.

Механично прикупљивање снаге оставићемо сасвим на страну, а поближе ћемо испитивати кемијско прикупљивање. Ту у толико може да буде разлике, што једна форма снаге може послужити за прикупљивање, а сасвим друга ће форма бити, која ће се из прикупљене снаге ослободити. Да би дакле знали, каква је форма снаге употребљена за прикупљивање, и каква се отуд ослободила казују ови називи: термоелектрично, електроелектрично итд. прикупљивање. Техника прикупљивања била је неразвијена скоро до наших дана, и ако је одавно био познат значај њезин. Тек у најновије доба обраћена је пажња техничара па такозване секундарне елементе, као на средство за прикупљивање снаге. Но има техничара, који тврде, да ти секундарни елементи не показују пут за решење овога проблема. Секундарни елементи јесу таки галвански елементи, који тек утицајем галванске струје дођу до таквог стања, па да из себе издају електрицитет; да би простије исказили како то бива, морају се ти елементи „навити“, као оно што тек навијен сат може да иде.

Процес сам у тим елементима јесте кемијско прикупљивање снаге. Наиме ту се најпре раствори неки кемијски спој; обе материје, које се том приликом ослободе ту остану; када жицом свежемо полове тога елемента, те се растављене материје кемијски наново спајају, и том приликом појављује се електрицитет. Као што се види, има секундарни елеменат да обави три посла: прво се у њему раствара кемијски спој, затим је он резервоар где се чувају растворене материје и треће у њему се растворене материје наново кемијски спајају. Но у томе је уједно и слаба страна секундарног елемента. Јер он се мора равнати у својим димензијама према оној функцији, којој треба највећи простор, а то је други онај посао. Но због тога бива тај елеменат сувише и велик и тежак, те зато није згодан за употребу.

Као најбоље решење кемијског прикупљивања снаге морамо означити да ће бити кемоелектрицитет течних угљенводоника, т. ј. кемичари треба за тим да иду, како да се добије електрицитет спајањем течног каквог угљенводоника са кисеоником. Горњу тврдњу хоћемо овим разлозима да потврдимо. У течним угљеводоницима саразмерно може се много прикупити електрицитета, т. ј. прикупљена снага је према волумену доста велика. Угљенводоници су саразмерно безопасне материје; дају се лако сачувати и преносити. Елементи, који су за њих потребни, налазе се на све стране, исто тако и кисеоника има доста, с којим се они спајају. Вештачко произвођење течних угљенводоника из угљеника и водоника данас је у науци свршен проблем, а ваљда неће ни техника с тиме имати великих тешкоћа. На послетку и продукти, који се добивају, кад се споји угљенводоник и кисеоник, — вода и угљена киселина, јесу материје безопасне, и могу се пуштати у слободу — не треба их дакле куда год пренашати, кад су своју услугу учинили.

Тако повољне прилике нису у такој мери ни код једне које познате материје, и ако није могућност искључена, да ће се можда наћи у кемији још штогод згодније за кемијско прикупљивање.

Данас је постигнут велики напредак у вештачком производњу кемијских спојева из њихових елемената; зато

се смемо надати, да ће техничкој кемији на скоро испасти за руком, како ћемо створити на јевтин начин угљенводонике из угљена и водоника. Испадне ли за тим за руком, да се из спајања угљенводоника и кисеоника из ваздуха добије електрицитет, онда ће се снага употребљавати на самом извору за производјење угљенводоника и у тој прикупљеној форми, која ће бити најпогоднија и најинтензивнија, чуваће се и пренашати.

Што се пак тиче самих елемената, који су потребни за производјење угљенводоника — водоника можемо добити из воде помоћу електрицитета. Угљеника има — осим као угљена у мајданима и у дрвету — у угљеној киселини у ваздуху и у угљенокиселом кречу у неисцрпивој множини, и кемијским растварањем може се отуд вадити. Само нам ваља увек имати на уму, да снага, која се троши за производјење угљена и водоника никако није мања од оне снаге, која се доцније појављује спајањем угљенводоника и кисеоника, те по томе ту никако нема каквога добитка у снази, него се овде готова снага само преображава.

Коју ћемо пак форму употребљене снаге за прикупљивање одабрати, то у овај мах нећемо испитивати, јер није немогуће, да ће и топлота бити згодна за прикупљивање. Ослобођену снагу пак гледаћемо да буде увек у облику електрицитета, јер је врло згодна у трансформацији и у пренашању.

Према томе што је речено, можемо ово изрећи као друго основно правило у економисању са изворима снаге:

Изравнавање у свима његовим облицима може се постићи само електрицитетом.

По томе је електрично економисање са изворима снаге технички оправдано; само је стало до тога, у колико електрицитет може задоста учинити економским захтевима. И ту се може лако показати, да и у томе има таквих резултата, који су за електрицитет повољни.

Електричне машине и разне опреме саразмерно су просте и јевтине. Та сравнимо н. пр. једну динамомашину која производи много електрицитета, са парном машином, која креће динамомашину, па ћемо видити, да је динамомашина

и простија и јевтинија од парне машине, која у свима својим деловима мора бити врло прецизна. Исто тако и машине и опреме, које преображавају електрицитет, саразмерно су просте и јевтине, и у томе обзиру ми ћемо непрестаним напредовањем електротехнике долазити све до повољнијих и повољнијих односаја.

Исто важи и за електричне спроводнике, који ће додуше много коштати, када се буду у великом употребљавали извори снаге, али ипак неће бити скупоцени, јер су уопште прости. Додуше неће бити тако просто, као што је данашњи наш телеграф, т. ј. да ће се спроводници као жице утврдити на стубцима, него ће се ради сигурности и да не би било опасности морати солидније опремити сад било изнад било испод земље. Но с друге стране пак трошак за послугу није велик.

Што се тиче губитка и издашности, већ данас се може толико казати, да у томе обзиру електрицитет нимало није лошији ни од које друге форме снаге. Узмемо ли пак још и необичан напредак, који је у електрицитету постигнут у последње време и сваким даном тај напредак све већи бива, онда сигурно можемо предпоставити, да ће електрицитет до краја овога столећа сваку конкуренцију савладати.

Но како стојимо са сигурношћу живота и здравља? Кад ми савладамо снаге, онда у првоме реду морамо се за то старати, да савладана снага не експлодише, јер савладане снаге радо хоће то да учине. Најопаснија у томе јесте механична снага и топлота, које требају великих и скупоцених припрема, како да се савладају и изолују, ма да још никако није испало за руком, све то тако удесити, да експлозије у опште никако и не буде.

У томе обзиру електрицитет је много питомији. Пре свега треба му много мање места него ли еквивалентној количини механичне снаге или топлоте, и што се тиче вођења и што се тиче прикупљивања. Затим и изоловање електрицитета много је лакше извести а и много боље, тако да је опасност, е ће електрицитет изолацију пробити, много мања, него ли што је код механичне снаге и топлоте. Тако н. пр. ми можемо хиљаде коњских снага шиљати кроз жицу дебелу

као прст, који је обвијен у танак слој ради изоловања, па да нам не прети већа опасност, него ли што прети шиваћа машина.

Па и баш кад електрицитет пробије изолацију, није таква опасност по живот и по благо људско, као што је опасна механична снага и ватра. Додуше мора се рећи, да се може догодити ватра, да може човек изгубити живот, кад електрицитет несретно пробије изолацију; али хоћемо ли ми зато протерати пећ, лампу, палидрвце и хиљаду других ствари зато, што је већ који човек имао отуд штете?

Битан моменат, који говори за електрицитет, јесте у томе, што нема никаквих споредних шкодљивих или несносних ствари: н. пр. кад електрички осветљујемо нема дима, нема продукта од горења и нема топлоте. При електричном грејању нема чађи, нема гара, нема прљавштине, као што је при грејању с угљом. Кад електрички преносимо снагу нема никакве луке ни ларме, као што има увек и као што не може ни бити без луке и ларме кад механички снагу преносимо.

Без луке и ларме, без дима, без несносне топлоте иде електрицитет својим путем и обавља свој посао; лак притисак прстом је доста, и док си оком трепнуо, електрицитет је већ ту да врши шта хоћеш; још један притисак, па га је већ нестало; не треба никаквих предходних послова нити припрема, па да електрицитет ступи у акцију, а не треба ни да се бринемо шта ће бити после кад је свој посао урадио.

И шта све не може урадити електрична струја? Погледајмо је, шта може радити само као слуга у кући. Електрична струја кува и пече, светли и греје собу или је разхлађује, како кад треба; диже нас из авлије горе до крова од куће; тера шиваћу машину или љуља колевку, док мати друго штогод ради; електрична струја свира у клавир, но оставимо то на страну, то није тако важно; хоћемо ли да се извеземо куда год, неће нам требати коња да држимо, јер ће нам електрицитет терати кола; тада лепа кола или каруце не ће бити привилегија само имућних људи, него ће бити намештај у свакој фамилији, као што су данас кола за децу.

Могли би још и даље набрајати, шта ће нам електрицитет све бити; но биће и ово доста, па да се види, како ће се електротехника дотаћи и најдаљих кругова, и како јој је суђено, да из основа измени све техничке и економске односаје.

Бацимо још једанпут поглед на све што је речено па ћемо се уверити, како је економисање са изворима снаге везано на извесне услове, и да је електрицитет једини, који је кадар све те услове и испунити. По томе смемо изрећи ово правило: Извори снаге имају се у економији употребити преко електрицитета.

Но то правило казује уједно и економски значај електрицитета. Јер кад смо видели, какав економски значај има снага и извор снаге, такав значај, који се у данашњој економији не може ничим сравнити, — онда мора и електрицитет бити главни економски фактор; но тиме електрицитет стиче и велики социјалан значај, који ће тек временом све више и више излазити на видело. Свакојако чудновата стаза у развитку људском, која из радионице учењачке доводи до силе, која ће светом да влада.

(У главном по књизи:

„Die volkswirtschaftliche Bedeutung der Elektricität und das Electromonopol. Von Arthur Wilke).

КЊИЖЕВНОСТ.

Марко Цар. МОЈЕ СИМПАТИЈЕ, књижевне слике и студије. У Задру, издање штампарије С. Артале, 1895, стр. 186. Цена 1 фор.

Књижевност српска нема још једне књиге, која би с овом Царевом могла издржати упоређење. Мени бар није позната ни једна књига српска, која с толиким љубазним разумевањем расправља књижевне великане од пет народа. Треба знати, да писац ове књиге зна и језике, на којима су ти великани писали своја дела, те му је лакше, ући у финоће тих дела, која на послетку тек само као оригинална могу утицати као што треба да утичу. Марко Цар говори у књизи својој о Французима Хиполиту Тену, Алфреду де Мисету и Теофилу Готље-у, о Талијанцу Ђосуји Кардући-у о Енглезу Ђорђу лорд Бајрону, о Немцу Хенрику Хајне-у и о Србима Петру Петровићу Његушу и Стјепану Митрову Љубиши. Као што се види, писац је скупио одлично друштво и приказао га нашем свету на тако стручан и опет на тако умиљат начин, да му се можемо од срца захвалити, што је то учинио. Ми до душе знамо сва та славна имена и можда нам је и остао у памети какав цитат из њихових дела; али да смемо рећи, да их знамо и иначе а не само по чувењу и визит-карти — руку на срце! — ми бисмо се у исти мах огрешили о истину. А биће, да их баш они понајмање знају, који им спомињу имена понајчешће а свагда с неким особитим нагласком. Та ми не знамо честито ни оне стране песнике, које наводимо сваки час. Шилера и Гете-а спомињемо као да смо се побратили с њима, име Шекспирово лети из наших уста као обична узречица а име Омирово

говори и онај који не зна ни како изгледају грчка слова. Шта више, ја смем тврдити, да ни наши домаћи песници нису ушли у народ тако, како би требало, и ако се много момче размеће знањем њиховим. Зато, и опет велим, треба да смо захвални човеку, који нас упознаје са књижевницима и песницима, кад већ не можемо сви да им читамо дела на језику на ком су писана. Али ми не треба да смо Марку Цару тек само овако теориски захвални, ми ћемо му труд и способност признати још већма, кад му књигу заиста и прочитамо. А то вреди, то и заслужује.

Не могу рећи, којег је песника Марко Цар описао с већом симпатијом, но ипак се види, да су му Французи понајмилији. Биће да га к њима вуче не само појезија већ и углађеност писања, финоћа приказа и духовитост. Можда је Кардући силнији, Мисе је на сваки начин пријатнији. Бајрон је, нема сумње, најгоростаснији у овом друштву, па опет је писац, рекао бих, више љубави поклонно Готије-у него њему. Писац има симпатије и према једном и према другом, при свем том биће да је један по себи већ симпатичнији од другог, као човек, као љубавник, као песник.

У првом реду су за нас занимљиви чланци о српским песницима, о Петру Петровићу Његушу и о Стјепану М. Љубиши. Писца узноси и запоси песник „Горског вијенца“, али бих рекао, да му је бокељски приповедач ипак милији, симпатичнији. Много ту чини, што су Љубиша и Цар ужи земљаци, јер овај осећа у души, како је Љубиша погодио душу ту.

Такви чланци вредни су сваке пажње, и ми се у напред радујемо другој свесци, у којој ће бити говора о Кастелару, Пуцићу, Војиславу и т. д. Ако је ко позван, да нас упозна са страном литературом, то је онај тихи, фини, скроз и скроз изображени Далматинац Марко Цар.

M. C—h.

ФИЗИКА за ниже разреде средњих школа од А. Васмута, превео и за наше школе удесио В. Зделар, професор I београдске гимназије. Београд, државна штампарија краљевине Србије 1894. Цена 1·50 дин., стр. 176 на 8-ни малој.

У новије доба јавиле се три књиге за физику у средњим школама на српском језику. Од њих су две за ниже разреде а једна је за горње. Једна за ниже разреде оригинално је дело, друга превод и за наше школе уређена, трећа пак, она за горње разреде, превод је.

О „Лекцијама из експерименталне физике“ за ниже разреде од Бајаловића писао сам у „Стражилову“; овом приликом намеравам коју више казати о физици под горњим натписом:

1. Прво се питање намеће, колико да се узме из физичког градива за ученике нижих разреда. Свакојако у овом погледу нису писци на чисто, јер неки узимају више а други мање; први се правдају, што ђаци у нижим средњим школама могу већ доста схватити и сварити из појединих предмета, па их треба и гонити на то а други се бране тиме, што су ученици оптерећени многим предметима и многим послом, па их треба што више штедети. Да богме, да сваки са свога гледишта право има на ипак се може и много узимати из физике, и опет да много није за ученике, само треба погодити пут згодан. По рђавом путу тешко се иде и брзо се умори ма и кратак био а по добром се лако иде и далеко се оде.

Не браним ни једне ни друге али ипак држим, да је градива у горњој књизи мало за ученике у нижим разредима средњих школа; из којих пак одељака је требало више градива узети, одмах ћу казати.

Свакојако разумемо, што је механици дато доста и места и тумачења но не можемо да схватимо, за што је та механика заузела баш половину свију тумачења у књизи. Како данас стоји, топлотом се тумаче силни појави па баш топлота је збијена на неких седамнаест страна. У светлости имамо врло лепих појава па је и њој посвећено мало места

а шта да кажемо о електризму, који данас светом влада: писац му је дао тек ¦двадесет и осам страна и то и статичном и динамичном електризму.

Механику је требало скратити а проширити све друге одељке, јер у овима је куд и камо више појава, које треба да зна протумачити и ученик трећег гимназиског разреда. Каквих лепих појава имамо, који се светлошћу тумаче! Разумети нас треба: не тражимо ми теорију већ тек основно тумачење појава, као што то врло згодно имамо у Веберовој физици за ниже разреде средњих школа.

Механику би требало већ и за то украће извести, што се њени закони већином не изваћају и не оснивају на огледима.

Никако не налазимо оправдано, да се пише о опћим подобностима у тела, јер их према данашњој науци не можемо ни набројати све, толико их је. Неке од тих подобности иду чак у геометрију, о најважнијим опет се даде говорити о свакој за себе на згодном месту. Писац није узео опће особине уједно али ипак има у „Уводу“ о „опћим особинама“.

2. И у томе, којим редом да се градиво узима, нису писци једнога мишљења.

Неки распоређују: механика — звук — светлост — топлота — магнетизам — електризам а други опет механика — топлота — магнетизам — електризам — звук — светлост. По самој ствари пре бих био за први ред. Ево за што:

Све појаве око нас морамо ма којим чулом до мозга довести; ако за појав дознајемо, морамо имати чуло за тај појав, међутим има читавих низова од појава, за које ми, људи, чула немамо, и што их познајемо, познајемо их тек, што некако нађемо пута и начина, да их удесимо за наше које чуло. Кад полазимо од човека и његових органа за чула, треба оне појаве прво тумачити, за које најлакше дознамо и за тим прелазити на друге, које теже примећујемо.

Па и сам развитак физике упућује нас на први ред: Док се из механике, из акустике па и оптике многи појави увелико знали протумачити и у старијем добу, из магнетизма и електризма се знало тек за врло мало појава само

а тумачења није готово ни било. Та зар се електризам сад баш не развија највише? Зар није теорија о електризму тек онда постављена, кад се теорије осталих физикалних дисциплина увелико већ утврдиле.

Још је један разлог за први ред у изучавању физике: Данас траже природне науке оно напред, што је разумљивије и што се лакше опажа. И одиста пре опажамо, где имамо и кад имамо и за што имамо звука, него светлости ил топлоте а особито магнетизма и електризма.

Данас се сви физички појави своде на један узрок: на кретање и тумаче се кретањем тела или делића у тела или напослетку кретањем такозваног етра, који се налази у сваком телу међу делићима му. Механика и звук оснивају се на кретању тела, које и опажамо; топлота на кретању делића; светлост и електризам на кретању етра; овамо рачунамо и магнетне појаве, јер је веза међу магнетизмом и електризмом велика.

Боље је дакле узимати механику — звук — светлост — топлоту — магнетизам — електризам и, колико је мени познато, већина писаца тим редом и описује појаве па и наставни планови и програми препоручују тај ред.

3. Да пређемо на начин, којим ваља писати школске књиге у опће а особито књиге за природне науке у нижим разредима.

Увелико је већ усвојено, да се изучавање природних истина мора оснивати на огледима, на експериментима или бар на познатим и обичнијим појавима; из више огледа и појава поставља се закон и правило. Писац се држао ове усвојене методе и књига му је пуна огледа, што радо признајемо и истичемо. Друго је питање, да ли су сви огледи на месту и особито, да ли је то у нашим приликама баш најбоље, јер треба много апарата, којих је у школама врло мало. Физику написати на чистим и самим огледима у толико није згодно, што немамо свију апарата те онда књига губи од своје вредности врло много. Предавач у такој прилици не зна, шта ће од муке а дати, да ученици уче поједине огледе на памет, то је штетније и горе но да их и

нема. Чисто експериментална физика не води дакле цељи и особито, кад се у неким огледима тражи велика тачност.

Никако пак писмо ни за то, да ученици трећега разреда средњих школа извађају изразе (формуле) за физикална правила, јер то данас прелази њихову моћ схватања; шта више не би смели изискивати, ни да ученици памте изразе у неодређеним бројевима наведене. Само да наведемо баш по овој књизи: на стр. 33 је реч, како се нађе пут код једнаког кретања, па ту је и израз и правило, како се то ради. Израз је потпуно непотребан, кад ученик зна, како треба наћи.

Још је на неколико места израза уз правило; ја бих све од реда изоставио а особито још местимице и извађање неких израза. Ово никако није за трећошколце. Место тога је много упутније послужити се цртањем и конструкцијом, која је ученицима позната из геометриског цртања.

Колико бих допустио, да уђу понеки изрази у књигу али никако не могу бити мишљења, да се закони у овакој књизи исказују онако математским језиком, као што је учинио г. Зделар. Навешћу који пример: „Пут за једнако кретање једнак је производу времена и брзине; — код слободног падања крајња је брзина сразмерна с временом; — сила, која покреће, једнака је производу из масе и убрзања“; и т. д.

Скоро сви закони у механици су тако математеки исказани а дали би се много лепше, простије и, свакојако, разумљивије навести. За што не би ја рекао: Пут код једног кретања нађе се, кад се брзина умножи са временом; и т. д.

За начин, како је књига написана, приметио бих још, да се писац местимице пуштао и у теорију физикалног појава а то не би требало чинити. Исто тако нема, бар у мојим очима, никакве вредности оно навађање појединих појава или справа без икаква тумачења. Ово сам опазио на више места у књизи но наводим тек примера ради: на стр. 7 је говор о вертикалној и хоризонталној равнини па уједанпут иза тога стоји: — Опште привлачење (гравитација). Њути. — На стр. 13 је реч о ваздушноме притиску и после свега додатак: — Херонова лопта. Штрцаљка. Још овде-онде имају

таки наводи и неке везе са пређашњим текстом али их је, где никако нису на месту: на стр. 83 се говори, како се пуни барометер живом па наједанпут писац подсећа: — Ноницјус; баш на истој страни је, како се жива у цеви барометарској спушта на брдима и напомена: — метални барометри; на страни 141 говор је о пропуштању светлости и уједанут имамо: — етар, ундулациона теорија; на стр. 144 је, како се може одредити подне, кад је познат меридијан (но како?) и уједанпут: — сунчаник; и т. д.

Огледи нису сви доста описани.

4. При писању школских уџбеника треба пазити, да су сродни појмови скоро истим речма и одређени, јер се тако лакше памте и што је још главније разлика у одређивању се много лакше уочи. Противне појмове треба исказати и што различнијим речма, да се ту она противност боље истакне. Навешћу баш овде, да је разлику и сличност између чврстих, течних и ваздушастих тела требало боље истаћи. Законе о привлачењу и одбијању магнетних полова као и електричних тела је требало више истим речма написати.

5. Многи закони нису закони него дефиниције или нису ни то: Зар је закон, кад кажемо: — Замишља се, да је тежина неког тела скупљена у његову тежишту; или зар можемо у законе узети: „Стамена су тела она, која се знатно опиру свакој спољашњој сили, која може да им мења запремину и облик“. То је и са друга два закона у тој тачци.

Тако нису у механици, по нашем мишљењу, закони у тачкама 5, 16, 18, 19, 28, 32, 48, 58, 60 (први), 65.

У осталим деловима ове „Физике“ мање је закона, што нису закони.

6. О терминима по физикама у опће дало би се, на жалост нашу, много писати. У нас надева имена сваки писац по својој вољи, како му на памет дође што. Па и то још не би било тако страшно али се преваћају називи са страних језика и они, који се одомаћили у сваком језику и које разуме сваки, који су, ређи, интернационални. То не треба чинити, јер се долази доста пута до апсурдности.

У нашој „Физици“ има такође нових и особитих назива:

На првом месту спомињемо „запремину“ за волумен или за простор, које тело заузима. Ако већ хоћемо да српски кажемо волумен, онда би пре требало казати запремнина; но није ни то добро.

„Непробојност“ је, кад тело задржава простор, те би могли казати то и без термина од једне речи, најбоље: тело задржава простор.

„Истезање“ је, по књизи, промена у волумену по „истезање“ никако не означује промену у волумену. На стр. 16 имамо „ширење топлотом“ и „којефицијенат истезања“; или треба „истезање топлотом“ или „којефицијенат ширења“. Мислимо пак, да топлота не истеже ниједно тело, јер је то једнострано а топлотом се шире тела на све стране.

Особина „леност“ данас се већ не каже тако; то је данас први динамски закон. У осталом „леност“ не каже све, што треба да разумемо под именом латинским инерција и што одиста и треба да кажемо тим термином. „Леност“ треба да каже, како тело из мира не може само од себе се кренути али да не може ни само од себе умирити се, ако се креће. „Леност“ означава тек половину појма. Латинско iners значи овде пре немоћан те би пре „леност“ била немоћност, ако нам баш треба тај појам једном речи исказати.

„Сила“ ми се никад није допадала, јер јој значење није баш чисто. Сила није лепа реч у нас и одиста је у нас немио појам; снага је по мом мишљењу много згоднија а и пристојнија реч.

Писац уводи нов термин „стамена“ тела, ма да је већ усвојена у опће реч чврста тела.

„Густину“ би заменио са густоћа, „ступањ“ са степен или обичније, кад се и у нас већ говори, град.

Течности у опће вру а вода кључа.

„Праволиниско и криволиниско кретање“ је свакојако кретање правим и кривим путем.

„Жива сила“ такођер је незгодан назив но то нам име није ни потребно, јер како је „жива сила“ за ученике јасан појам тако је и кинетична енергија, која се данас

више употребљава; шта више „жива сила“ одводи ученике и на којекаква размишљања и особито у старијим разредима, јер тај израз треба конзеквентно употребити и у горњим разредима.

„Стрма равнина“ је ужи појам него „коса равнина“; стрма је она, што са хоризонтом чини кут близу 90°.

„Праволинијски озиб“ је кратко „прав озиб“; „равнокрак“ пре једнакокрак или са једнаким крацима; тако би имали и неједнакокрак озиб.

Колико год човек разних физика српских узме у руке, толико ваљда разних имена наће за просте машине и особито за Wellrad, Rolle и Schraube, уз то још за Haspel, Winde и Rollenzug или Flaschenzug. За Wellrad има г. Зделар „чекрк“, за Rolle „колотур“, за Schraube „завртањ“, за Haspel „витло“, за Winde „вратило“, за Flaschenzug „котурача“. Wellrad и Haspel је једно исто: хоризонталан ваљак, о којем виси терет а у ваљак је утврђен или точак или ручка, на које снага утиче. У наших људи оваку машину на бунару кажу обично „бунар на точак“ или „бунар с ручком“, разуме се, да таким именом не можемо крстити ову просту машину у физици али узевши на око, како изгледа машина, слободно би рећи могли: ваљак с точком, јер и ручка није ништа друго већ точак с једном спицом само. Никако пак не може се машина назвати чекрк, јер чекрк је Rolle. За Rolle се највише узима чекрк, међутим писац има „колотур“. Колико је мени познато, у нашим крајевима нема у српском језику те речи, али ју Хрвати радо употребљавају. Код нас има котур и котурић; ове речи треба употребити и иначе у књизи овој, гдегод писац има реч колотур, и ово долази на више места. Најбоље је узети чекрк за Rolle. „Завртањ“ (и „завртка“) је начињена реч и покњижка је, у народу је нема. Ја не бих ни употребио „завртањ“ већ по народу шраф. Шта можемо, кад то свако разуме! Flaschenzug може остати котурача ал би можда боље било котурићи!

Исто тако натежемо и са Pendel; неки узимају клатно а други шеталица. Клатно је у звона а шеталица у сата но шеталица у сата много више одговара физикалном појму,

који приказујемо са немачким Pendel, с тога бих ја пре усвојио шеталица но клатно. Од клатна имамо онда и клаћење и време клаћења, те би се и то морало измењати и то тим пре, што клаћење никад не значи oscilatio, већ је означен тиме појав, само радња; време клаћења би било време цело од почетка па до краја, за које се шеталица кретала. За осцилацију треба узети талас а време би било таласно време или и време таласу. И г. превађач има таласе у акустици. Додајем, да по дужини је дрикчији талас у шеталице а дрикчији у тела, које се таласасто креће и да је у шеталице управо половина од овога но, пођемо ли са дефиниције сада усвојене, да се тело таласасто таласа, кад почиње брзином нула а акцелерација му је право пропорционисана са удаљењем од тачке, према којој се креће — онда је и код шеталице таласасто кретање, јер она у највећој амплитуди има брзину нула, која по том неједнако расте а акцелерација у појединим тачкама равна се по удаљењу од вертикалног положаја шеталичинога. Таласање је дакле и овде и таласу би могли дати име талас у шеталице а иначе је само талас; тако би имали и таласно време код шеталице и само таласно време.

У опће пак не би никад прибегавао још и дрикчијим речма за таласање наиме треперењу. Треба усвојити једну па њоме се служити било таласање лонгитудинално или трансверзално.

Отпор, који тела дају против растављања својих делића, зовемо обичније чврстоћа а у књизи је јачина.

Долазимо до: магнетизам, електрина, галванизам, за које Немци имају Magnetismus, Electrismus, Galvanismus. Не могу да протумачим, откуда је дошла електрина, кад се може казати електризам као што се каже и магнетизам и галванизам. Што не би имали речи једнаких облика, кад нам може бити и кад је скоро и боље него, кад их градимо од две руке. У истини се појави у све три групе једнако тумаче, те скоро да их не треба ни делити и мора доћи време, кад се неће ни одељивати. Већ тиме је ближе веза означена, што се каже: појави статичног електризма за електризам и појави динамичног електризма за галванизам.

Магнетични појави изучавају се за сада још за себе као неки несродни и друкчији појави но електрични у опће, ма да нису таки.

Лоши спроводник боље одговара ствари но рђав спроводник. Нема потпуних неспроводника за топлоту и електризам већ бољих и лошијих; рђав је много оштрије него лош.

У опће имамо музичке справе или баш и свирале, ако нам се тако свиди али дати име свирале само оним справама, код којих се ваздух правилно таласа (у књизи — трепери), не би требало. Управо, шта и каже то: правилно трепере ваздух?

Справе музичке, у којима се изазива таласањем ваздуха глас и песма јесу и остају фруле (вруле). Њих имамо без писка и с писком, ма да превађач каже свирале са устима и свирале са језичцем. Свакојако треба што више истаћи разлику у таким фрулама, па рекли ил без писка и с писком ил с устима и без уста ил без језичца и с језичцем: најпре бих рекао без писка и с писком, јер и у Србаља има справе с писком а то су гајде и сваки гајдаш зна за писак а за језичац не; језик у људи не изазива глас већ га модулује. Кад неко има јак и леп глас, кажу Срби, да му ваља писак.

Имао бих још примедаба на термине у овој „Физици“ но за сад остављам, јер ми је намера, да пишем у опће о терминима у физици на нашем језику.

7. Пре завршетка имам још приметити посебице:

Уз тежиште треба навести и средиште у масе; у овој прилици би говора могло бити о тежишту тек иза паралелних снага, које утичу на исту страну.

Доста је у обичају, особито у писаца са оне стране Дунава и Саве, да кажу: сантиметар, десиметар, и т. д. према француском изговору, заборављајући, да је тому основа латинска те да треба пре изговарати то према латинском изговору, као што то чине и други народи.

Колико тегли живин стуб и т. д. пре би изменио у: колико је тежак живин стуб.

Термометара има различитих а не само са живом.

Храпава тела место ранава тела.

Полутар нек пропадне поред екватора!

У течности се чврста тела растварају но не топе (стр. 24). Ту имамо: „кад се тела топе у води“ и „истопимо сумпор“, ма да се сумпор у води нит раствара нит топи.

Место тачке кључања имамо тачку врења.

Код прелаза течних тела у ваздушаста имамо назити на температуру, на којој то бива: на обичној температури је ветрење, на вишој испаравање а на одређеној и сталној врење.

Кад течности прелазе у ваздушаста тела, троши се топлота место „утроши се топлота“.

На стр. 30 стоји: „Раније смо говорили, да највише топлоте добивамо од сунца“ а није тога било.

Врло мало тело не зове се материјална тачка.

У т. 29 не каже превађач, шта је слободно падање и изгледа нам, да је онде, кад се тело тако брзо креће, да га не можемо посматрати а то није никад и никако.

Акцелерацију треба дефиновати, јер без ње се не може доста јасно говорити о промењљиву кретању. Акцелерација се у опће бележи у физици са a и тек она, која се јавља, ако је тежа земљина снага, са g.

Рад није „неко потребно напрезање, да бисмо издигли терет“ неки до неке висине, већ чисто математичан израз: производ из снаге и пута и тек онда производ из терета и висине, ако терет дижемо. Немамо рада само при дизању но свуда, где је кретања масе неке под утицајем снаге, па било кретање правцем, којим снага утиче или каквим другим, свеједно је.

Колико је мени познато, у физици немамо паралелограм путова већ паралелограм кретања, брзина, акцелерација, снага.

Више је момената у физици; прво долази моменат снаге.

Превађач има у т. 36 моменат обртања, но држим, да би боље било казати, шта је моменат снаге јер моменат обртања и није ништа друго већ моменат снаге у одређеној прилици; тако је и статичан моменат у првој линији моменат снаге.

Дефиниција машина у т. 37 није јасна.

Прав озиб узмимо место праволиниски; једнакокрак месмо равнокрак.

За кантар не кажу, да је вага. По дужем краку озибову мичемо јаје или и тане а за тег не знају у нас.

Место тачке обртања (прекрета), ослонца ил подупирача код озиба, ваге, кантара и т. д. најбоље је узети осовина, јер се одиста све то окреће око једне линије.

Замајна снага не зависи од многих количина већ од разних прилика, у којима је тело, што се креће.

У т. 51 употребљава писац центрифугалну машину т е к идеално, јер је нигде не описује.

Закони за шеталицу толико се огледом показују а није их потребно баш доказивати све.

У опће не би смели у нижим разредима описивати неки оглед или рад какав, ако немамо справе, да то и на око деци покажемо; с тога није на месту оно тражење величине трења у т. 53.

Дефиницију еластичних тела треба боље казати: тела су еластична, ако им делићи заузимају пређашњи облик, кад снага престане утицати на њих.

Прав судар није такође добро одређен.

Преваћач употребљава речи „деловати, деловање“ а што не би боље рекао „утецати, утецај“ или „утицати, утицај“.

Магнетни полови нису баш на крајевима у магнета.

Шта се хоће да каже са: „код нас се нагне северни пол игле (магнетпе) испод хоризонта“.

Теорија о магнетизму, т. 77, данас не може бити теорија, то је тек да се покаже, како је магнет састављен из много магнета елементарних. То је састав магнета а не теорија.

Преваћач дели утицаје електричних тела у појаве и у учине; по нашем мишљењу све су то утицаји.

Да ли је озон само електрисан кисеоник, ја сумњам.

Закон за скретање магнетне игле под утицајем струје, т. 102., није добар.

Шум није неправилан звук већ непријатан. Каква је разлика између правилног и неправилног звука? Осим шума је и сувише других непријатних звукова.

Тумачење, како постају лонгитудинални таласи на горњој усни у фруле с писком, не одговара истини: на горњој усни није само одбијања и онда тиме сабијања па опет ширења већ се поменут ваздух на тој усни дели у двоје: један део тога ваздуха иде поред фруле а други кроз фрулу и таласање овога изазива звук.

Тело не даје, т. 116, јачи тон, што су му веће елонгације већ што су веће амплитуде у делића му.

По превађачу је светлост и узрок осећању очним живцима а и сам осећај; светлост је пре осећај а не и узрок му.

Ремер Олаф рачунао је брзину светлости 1675 и 1676 године а не 1657.

Спектралних боја имамо седам, како је то већ Њутн исказао; у књизи је једна изостављена.

Подобност акомодације је много; доста је акомодација код ока.

8. Имена страних научењака задају нам много посла, јер се врло многа не изговарају онако, како су написана. Што више на то пазимо, књига нам је боља. Нека имена наводим: Атвуд, Папин, Франклин, Морсе а треба Етвуд, Папеп, Френклин, М'рс.

Ма да сам доста примедаба имао на ову „Физику" Васмутову у преводу В. Зделара, ипак мислим, да се у трећем гимназиском разреду може употребити, само предавач мора текст исправљати и доста попуњавати. Боље ишта него ништа!

Стеван Милованов.

Андра Гавриловић: „ДЛЕТОМ ПО СТЕНИ", црте и резе. Београд, 1895. стр. 104, цена 1 динар.

Занимљивост ове књиге не лежи само у приповеткама, у оном дакле, што се види и чита, већ можда још већма у ономе, што се не казује речима, дакле: између редова. Намера пишчева је тако јасна а опет тако ненаметљива, да нас осваја и убеђује баш тиме; особа његова не истиче се никако, његово становиште и мишљење не приказује се као

непогрешно. Што мисли и што хоће да каже, износи у конкретним примерима, и читалац треба само мало да премишља, па да види, да у ономе, што је писац прећутао, лежи баш суштина његове намере, па ако хоћемо, и његове тенденције. Наслов књиге, „Дletом по стени“, може се разумети, кад се прочитају приче до одељка „Из албума“; тај одељак, и ако занимљив са своје сатире, одступа од оних седам првих прича и заузима засебан положај. По мом мишљењу хоће писац да изнесе, да досадашњи начин, којим се народ српски за више идеале васпитава, није ни добар ни користан, шта више, да је врло површан и нерационалан; зато нема ни правога успеха. Народу се не говори разговетно и схватљиво, не говори се на његовом језику, већ се тек само овлаш нешто каже. Па кад већ они, који су позвани, да народу протумаче идеале, не ће или не знају то да учине као што би требало, долази тај народ и нехотице до мишљења, да ти идеали и не ће бити бог зна како важни, те тако није вредно о њима ни премишљати. По стени се не пише ни оловком ни мастилом, већ длетом, ако хоћемо да остане трага од онога што записујемо. У причи „Отаџбина“ приказано је то очигледно; и учитељ и поп говоре сељаку нешто о отаџбини т. ј. спомињу ту реч тек само узгред, не уливају му паметно тај апстрактни појам у главу и у срце, и сељак мора, у рату, некако сам доћи до приближног појма о отаџбини, у рату, у бoју, кад судба зависи од тренутка. А материјал, народ, врло је добар, он је и вољан и способан, али нису добри они, који треба да га воде на прави пут, јер пишу оловком по стени а не длетом. Остале приче су илустрације том неразумном васпитању, ком је жалостан успех: апатија и индоленција. Прича „Каменар“ показује то бојом, која чисто дречи. Антонијо је прост човек, и Бузепе је прост човек а Мија је ипак бар по радњи нешто интелигентнији. Па опет, каква разлика! Антонијо се сав зажари, кад је спомен о домовини, о Гарибалдију, с њиме и Бузепе, а Мија — — њега не дира ништа, он се не сећа да и он има домовину, већ или буба којешта или баш и дрема.

Од силног је психолошког утиска, баш услед неразумног васпитања, прича „Нова стаза“. Старом учитељу Сими

одоше већ два сина и кћи у свет, да „следују свом позиву“, један као музичар, други као сликар а кћи као глумица. Можда они то и не би учинили, да није неко трећи у њима „пронашао дара“. Пошто пак тај „дар“ није био прави, пропали су ти силом-уметници, verdorben und verstorben. Сима не ће више ни да чује за уметност и одводи најмлађег сина у — ковачку радионицу, и ако је баш тај једини показивао искру генија.

У низу прича „Из албума“ узео је писац своје ruvetлије, господу литерате, на око и изнео је силно ништавило надри-књижевника, који су уверени да су већ потпуни песници, књижевници и критичари, кад имају о себи добро мишљење а о другима рђаво. Да ли пак њихов рад заиста штогод вреди, то иде на други лист. И ове приче казују се саме.

М. С—ћ.

БАЊСКО ЗЛАТО, приповетка из српске прошлости, написао Андра Гавриловић, Београд, 1894. стр. 144, цена 1 динар.

Историске приповетке једаред су у моди, други пут опет нису, па онда опет јесу, кад год се као приповедач хоће да прикаже професор или иначе науčењак, који је рад да историско знање своје и песнички употреби. Велики песници, који су у исти мах и историци, студирају онда озбиљно оно доба, које хоће у приповеци да прикажу, како би им рад бар приближно одговарао историској могућности. То би требало да чине и наши драматичари, да са приповедачима заједно не упадну у стереотипно истицање гдекојих историских личности, ни у шаблонско приказивање измишљених особа. Драматичари олакшавају себи посао, остављајући кројачима и декоратерима баш оно, на што приповедачи морају обратити највећу пажњу. Измислити фабулу и исписати речи према њој, није никад био велики посао а прави песник није се никад ни хвалио тиме. Али оно друго, ах, оно друго! А то „друго“ баш чини суштину и драме и приповетке.

Ни у „Бањском злату“ није фабула оригинална, па ни „оно друго“ не би било занимљиво, да нема историског, или боље, да нема културно-историског зачина. Но приповедачев задатак није само, да према знању нашем исприше догађаје и прилике онога доба, његов је задатак, да, опет према знању нашем, карактерише и оне историске личности, које већ износи у приповеци својој. То, по мом мишљењу, није учинио приповедач „Бањског злата“ ни с краљем Милутином, ни с краљицом Симонидом. Краљ Милутин је важна особа у овој приповеци, па кад је већ таква, а и да није, требало га је приказати онаквог, каквог га историја зна а не као неко више створење ohne Furcht und Tadel. Тако је исто и с краљицом Симонидом, која је по приказу у приповеци пре нека доброћудна лутка а никако византиска гуја, која хоће да погрчи све што је сриско. Карактер Завишин или није доследан или није у премисама јасно приказан, на сваки начин је при крају приповетке тако гадан и одвратан, да је и Хрвоје према њему алем камен. Он или зна или не зна од куд Калиопине гривне у Војислава; премда нам се не каже, како је дознао и сам Војислав да је та гривна баш Калиопина. Ако дакле Завиша не зна, како је дошла та кобна гривна у Војислављеве руке па онда и у његове, онда је (стр. 131) просто лагао и опадао Калиопу пред Новицом, правио је сплетке, трач, хвалио се нечем, што није истина; ако пак зна, онда је тек лагао, и то свесно лагао, те опет окаљао женску част девојке, која је до душе чудовиште но која га је ипак љубила. Свакако му је поступање ружно и није никако витешки, и ако се писац трудио, да нам Завишу изнесе баш као цвет витештва. Да је племенитости у њему, он би се држао чина а не би се пред Новицом хвалио, како је бајаги несодољив, да се поред Росанде и Калиопа заљубила у њега и т. д. Ту је требао писац измислити други начин да се Калиопа казни или другога метнути као осветника. Никако се пак не би смео Завиша показити у тако ружној светлости.

Та у начину приказа, у оном: како се описује, лежи права уметност, и то је оно „друго“, које сам споменуо у почетку реферата мог о „Бањском злату“. Најобичнији пред-

мет, изнесе ли се само вешто и доследно, може бити од великога утиска. Писац је показао, да уме и то, али не у „Баньском злату“ већ у „Длетом по стени“. И ја искрено признајем, да ми се као прича боље допада ма која од оних првих седам у „Длетом по стени“, него цело „Бањеко злато“ са свим великим историским апаратом заједно. У „Длетом по стени“ приказују нам се неки људи као продукт извесног доба и извесне ситуације; ти људи су карактерисани пластички: ми смо потпуно уверени, да има таквих људи, пошто је природност главно обележје њихово. У „Баньском злату“ износе нам се људи не као природни већ као шаблони. Узвишени и ниски карактери, мушки и женски, требали су писцу, да може тако створити заплет па и сукоб. У те апстрактне карактере, или боље, у те калупе, утутнуо је неке фигуре, које би после требале да постану конкретне особе. А то нису постале те фигуре, већ су остале оно, што у ствари и јесу: шаблони, клишеји, фигуре, које живе вештачки живот.

Но у ту погрешку није упао само писац „Баньског злата“, у њу упадају готово сви писци историских приповедака, пошто су им особе тек само стафажа, потребно средство, справе и машиперија, да прикажу неки историски или културно-историски догађај из давнашњег доба. Зато имају уопште историске приповетке прилично сумњиву естетску и уметничку вредност.

М. С—ћ.

МАТИЦА СРПСКА.

ИЗВОДИ ИЗ ЗАПИСНИКА КЊИЖЕВНОГ ОДЕЉЕЊА И ОДБОРА 1895. ГОДИНЕ.

Састанак књижевног одбора 11. (23.) фебруара 1895.

22. Чланови др. Ђорђе Дера и Јован Грчић подносе своје мишљење о делу с натписом: „Естетика или наука о лепоти“, које је непознати писац поднео мимо расписане награде из фонда Накиног.

У тој својој оцени наводе ово: „Ми смо то дело сваки посебице прочитали и проучили и пошто смо се о њему и што се тиче целине и што се тиче појединих му делова подробно поразговорили и измењали своје мисли, подносимо сад о њему овим и свој писмени суд.

Естетика или наука о лепом од знатне је користи навластито у ово данашње доба, где груби материјализам, тај клети душманин свим вишим тежњама и идеалима, и у животу и у књижевности тако јако отима маха. Ово је дело добро дошло особито нашој књижевности, у којој је до сада мало писано из естетике; ово дело је у опште прво, што у нас систематски расправља ту науку. Непознати писац, који није новајлија у нашој књижевности, јер потпуно влада српским језиком, употребио је за своје дело све познатије изворе из наше и сродне нам хрватске књижевности, послужио се од чести и делима страних, наиме немачке књижевности, које свс наводи поименце у „Додатку“. Целокупно градиво поделио је на „Увод“, у којем истиче велику корист есте-

тике за свакога у опште, а особито за школу и за женски свет, којима је поглавито и намењо ово своје дело. За тим развија у „Приступу“ основна начела естетике и показује, како се она разликује од етике (науке о моралу), која учи доброти, и философије (науке о мудрости), која учи истини, па прелази на кратку историју естетике — почиње је од Грка и Римљана па је расправља до најновијих времена. После тога долазе један за другим одсеци: о лепоти и њеним врстама, где је лепота, шта је вештина, како она постаје и на што тежи, о вештаку, о машти, о укусу и одушевљају, о велеуму и таленту, о облику лепоте, о стилу и врстама вештине и тим завршује први део. У другом делу расправља писац редом вештине и то прво сликовне: грађевинарство, вајарство и сликарство са кратком историјом тих вештина а са особитим обзиром на нас Србе. За тим прелази на гласовну вештину, где говори о музици и њеним врстама са кратком историјом музике, и ту се такођер истиче шта је наш народ урадио на том пољу. После музике долази песништво, које писац према томе, што је оно знатније од других вештина, расправља много опширније, заједно са његовом историјом, у којој такођер поклања особиту пажњу писцима и песничким производима нашега и сродног нам хрватског народа. По што је писац тако изнео све градиво, што спада у његово дело, препоручује у „Завршној речи“ још једном топло и са полстом нашем свету, а особито нашим женскима, да се упознају са начелима лепоте на да их по том вазда примењују у животу и раду себи и свом народу на корист.

Непознати писац ово своје дело није дабогме написао самостално тако, да би се могло сматрати као оригинално. Али у данашње доба, где је естетика, ма да спада међу новије науке, свестрано обрађена и њена система утврђена, није могуће положити је на нову основу, а главни задатак непознатом писцу није био то, да створи изворно дело, већ поглавито да нејаку нашу књижевност обогати књигом, у којој ће бити сабрана и јасно разложена основна начела науке о лепом. Писац није опширно и исцрпно расправио та начела а није ни могао то учинити у делу, којем је, према

смеру му, да поглавито почетницима послужи за поуку, намењио мален, ограничен простор. Дело је ово, као што писац напомиње у „Предговору“, мално према великом смеру свом; али је у њему у главној језгри казано све, што се о тој ствари каже у највећим и најновијим књигама, како страним, тако и словенским, колико су ове последње биле приступачне овој књизи. Главна су начела ту. Темељ је новој згради ударен те познијим а вештијим и доколнијим радницима олакшан посао за даљу радњу у овој у нас заборављеној врсти науке и вештине. За нас ово дело има већу вредност и тим, што се у њему казује, шта је на пољу појединих вештина досад урадио наш народ и сродна му племена великога словенства, о чему у писаца западних народа обично нема ни помена или се тек овлаш говори. Главна врлина овом делу, због чега бисмо желели, да га, кад угледа света, свако чита, јесте његов правилни чист народни језик и прост и леп слог, да ће га свако лако разумети. Читајући ово дело увериће се свако, да је наш језик згодан и подесан и за научна дела, само га ваља знати, као што га има у власти непознати писац ове естетике.

Што се тиче дела у целини, може се рећи, да је градиво у опште добро одабрано и подела му како ваља изведена; што се тиче појединости, опажамо ово: У одељку историје естетике помиње писац у Римљана Цицерона и Сенеку а заборавља на Хорација, који је знаменит и као естетичар са своје посланице de arte poëtica, управљене на Пизоне. Споменути треба и Витрувија Полијона (Vitruvius Pollio) из доба цара Августа, који је написао дело о грађевинарству (de Architectura) у десет књига. Мало даље вели писац, да су Хришћани здружили Платонову науку са источним, особито са Мојсијевим и хришћанским философским наукама. Ту њихову школу назива писац александриском, али је она познатија под именом „Ново-Платонске школе“; спомиње ниже препорођајну школу (ренесансу), али не каже, у које је доба она цветала. Писац спомиње истина Винкелмана, али је требао још истаћи, да је овај први указао у чувеном свом делу „Geschichte der Kunst des Alterthums“ на значајност старих народа, наиме Јелина, и што се тиче вештина, из којих се

могу најбоље изводити вечити закони лепоте. Писац не говори нигде о моди, а ми мислимо, да свакако треба обележити њен одношај према естетици. У одеску о грађевинарству, говорећи о дорском, и јонском и коринтском стубу, не обележава писац разлику међу њима што се тиче њихова карактера и суптипе и оне идеје, што задахњује целу зграду. Мислимо даље, да није доста изнети само кратку историју грађевинарства у појединих народа старих и нових времена, већ треба пре тога, дабогме тек у крупним потезима, означити и оне правце, у којима се та најстарија вештина развијала до данашњих дана. То се може најподесније поделити: а) на грађевиштарство старих источних народа (Инђана, Мисираца, Вавилоњана, Асираца, Мињана, Персијанаца, Финићана и народâ мале Азије; б) на грађевинарство старог класичног доба, и то: на јелинско, етрушћанско и римско; в) на старохришћанско, кад су се градиле василике и кад је владао византиски стил; г) на мухамеданско грађевинарство; д) на хришћанско средњевековно грађевинарство са романским и готским стилом; е) на новије грађевинарство, у које спада ренесанса у Италији са своја три одсека: α) рана ренесанса (1420—1500), β) ренесанса у свом цвету (1500—1580) и γ) доба опадања, којем је обележје барок (рококо) стил (1580—1800), и најзад ж) грађевинарство деветнаестога века, у којем се огледа препорођај те вештипе на основу дубљег проучавања преосталих образаца из старог класичког доба. За грађевинарство — а тако исто и за вајарство и сликарство — најзнатнији су пети и четврти век пре Христа, када су духовити Јелини поменуте вештине подигли на највиши ступањ савршенства, и доба ренесансе, које је настало од прилике на хиљаду година позније, када су те вештипе, а особито сликарство, највећма цветале у Италији. Држимо, да је писац требао већма истаћи старе Јелине као први народ на пољу вештине, наиме грађевинарства и вајарства, и карактерисати њихове вештачке производе, у којима је једра садржина са леним обликом доведена у најдивнији склад, мртва материја задахнута животворном идејом, тако да се с пуним правом може рећи, да се Јелини највећма приближили идејалу лепоте; а исто је тако ваљало јаче нагласити

и значајност доба ренесансе за вештине, особито за сликарство, које је тада у Рафајилу достигло свој врхунац.

Мислимо, да је писац требао карактерисати и грађевинарство старих Римљана и казати, у чему се оно разликује од јелинског. Јавне зграде, у којима се огледала величина и сјај њихове државе, служиле су, бар за доба републике, навластито практичним сврхама. Од Етрушћана су Римљани усвојили градњу на свод и зидали су много и на куполе. Знамените су им зграде: клоаке (особито „клоака максима“ у Риму, сграђена на измаку VI века пре Христа), водоводи, који се од чести и данас употребљавају, друмови и т. д. Све се те зграде одликују својом чврстоћом и дуранпошћу тако да су се знатним делом и до данас одржале. Доцније, за доба монархије, угледаху се Римљани у грађевинарству на Јелине, и то не на Јелине у правој Грчкој, већ у јелинистичким државама (Пергам, Сирија, Род, Мисир), које су постале после смрти Александра Великога, као што су Римљани и своју књижевност развијали не по обрасцима јелинске класичне, већ потоње александриске књижевности. Највећма је цветало римско грађевинарство у доба Августово и Трајаново (у првом и другом веку после Христа). Најзнатнији архитект беше Аполодор из Дамаска, а најлепша зграда из тога доба храм Пантеон у Риму, који и данас стоји.

Писац вели, да је Корсцо вештак у колориту. То стоји, али је он већи у раздељивању светлости и сена (у „chiaroscuro“).

Грци беху вешти и у музици, ма да се мислило све до најновијих времена, да не беху напредни у тој вештини. Недавно — године 1892 — при ископавању, које чини француска држава, нађене су на земљишту некадашњих Делфа (сада Кастри) две старе химне на Аполона, које доказују јасно и несумњиво, да су стари Грци како друге вештине, тако и музику високо усавршили.

Писац треба још јаче да истакне потребу неговања песме, особито црквенога појања, у нас Срба, јер се тим не само развија естетичко осећање него се крепи и црквена свест и љубав спрам лепог нашег православља, које је најјачи стуб нашој народности.

Осећање за лепоту буде и развијају особито и изложбе лепих вештина, које се приређују час у једном час у другом месту, и музеји, којих најзнаменитији ваља да се наведу.

Непознати је писац иначе одговорио свом задатку, којега се подухватио, а то је, да састави дело, из којега ће се свако моћи упознати са основним начелима лепоте. Највећа врлина делу је, као што већ напоменусмо, правилан, чист и леп српски језик, какав се може наћи само у наших најбољих писаца. Мане и недостаци у делу такви су, да ће се и при штампању моћи лако поправити, односно допунити. И за то предлажемо, да се то дело прими и награди и то табак по 30 фр. За већу награду не можемо бити за то, што је последњи део естетике: песништво, израђен поглавито по појетици дра Стевана Павловића, које је дело у своје време наградила „Матица Српска“.

На основу те оцене прима се споменуто дело и непознатом писцу одређује се одеском награда од 250 фор. из фонда Накиног, с тим додатком, да писац своје дело поправи и допуни према оцењивачким примедбама.

За тим се отворило делу приложено запечаћено писмо с мотом: „Естетика не само да оштри ум, него и племени срце и душу“, па се тако видело, да је то дело написао др. Стеван Павловић, потпредседник књижевног одељења „Матице Српске“, који изјављује у седници, да усваја примедбе оцењивачке и да ће по њима исправити дело своје.

23. Члан Александар Јорговић подноси оцену на педагошку расправу: „Монтењ и Локе“, коју је за „Летопис“ послао Радивој Поповић.

У тој својој оцени наводи ово: „У спису овом расправља се о упливу, кога су Монтењова дела имала на Локеа, и наводима из дела обојих доказује се, да је Локе био управо Монтењов следбеник у педагошким назорима. Наводи из Локеовог дела „Мисли о васпитању“ који се у овом спису подоста налазе, изнесени су критички већ једном у Летопису, и то у последњим двема свескама (179, 180) у расправи „Поглед на Локеове мисли о васпитању“, те с тога држим, да се неби могла сродна ствар тако брзо опет у Летопису изнети.

Расправа би ова по својој изради лепо пристала у који стручан педагошки лист".

На основу те оцене не прима се споменута расправа за „Летопис".

24. Члан Аркадије Варађанин подноси оцену на чланак Јована Јанка Кнежевића с натписом: „Најстарија педагошка дела".

У тој својој оцени наводи: „У нашој српској литератури, с ове и с оне стране, изишла је још 1871. године из пера г. М. Ђ. Милићевића „Историја Педагогије", па од то доба није се још нико нашао да напише што слично и да нас, на том пољу, упозна са новијим проналасцима, те да и ми можемо у корак пратити развијтак школског и просветног живота из нашег доба.

Наука одмиче и корача нагло у свима правцима, па тако и у васпитном смеру. И то поље није за ову четвртину века лежало упарложено, него су и ту избили нови изналасци, који обарају мишљење и суд прошле генерације.

У новије доба прочитао је велики француски муж Champollion многе старе египатске списе, који су изменули мишљење педагога, као да је прва култура поникла у Азији, а нарочито у Китају и Индији. По тим списима, које је на немачки језик превео Др. Лаут, 1869 и 70. г. излази, да је египатска култура старија од оне у Китају и Индији и да је и само школско образовање нашло још у прастара времена плодно земљиште за свој развијтак, те отуда пустило после своје изданке у Европу на старо-грчку и римску земљу.

Те податке и примере за то мишљење износи нам писац у овом свом чланку у српском преводу с намером, да и нашу публику обавести о проналасцима на том пољу, те да тим одведе и наш свет на правилнији суд о постанку и развитку школског живота.

Према томе, моје је мишљење, да овај чланак има места у „Летопису" већ са своје лепе намере, а поред тога је доста јасно и у лепом облику приказана слика старог египатског школског и породичног живота".

Према тој оцени прима се споменути чланак за „Летопис".

25. Члан Јован Вучковић подноси своју оцену на рукопис проте Димитрија Руварца: „Прилошци к историји српског народа, српске цркве и књижевности. I. књига“.

У тој својој оцени наводи ово: „Прва ова књига, г. Д. Руварцем за „Летопис Матице Српске“ и награду поднесених приложака, садржи званична, полузванична и приватна њека писма патријарха српског Арсенија IV. Јовановића-Шакабенте, митрополита: Павла Ненадовића, Мојсија Путника, Стефана Стратимировића и епископа Јосифа Путника.

По броју петорице писаца овијех писама подијелио је и г. Д. Руварац ову своју I. књигу приложака у пет одјељака, те је ставио у I. одјељак 1 писмо Арсенија IV., у II. одјељак 2 писма Павла Ненадовића, у III. одјељак 2 писма Мојсија Путшика, у IV. одјељак 17 писама Стефана Стратимировића, а у V. одјељак 29 писама Јосифа Путника, епископа пакрачког и администратора арадског. Осим овијех писама унио је г. Д. Руварац у свој рукопис још код 5. писма у V. одјељку у једној примједби протокол један из 1818. године, састављен од епископа, који су тада закључивали о постављањима архимандрита, а у другој примједби код истога писма један циркулар Јосифа Путника на свештенство епархије пакрачке.

При подјели своје књиге у одјељке држао се г. Д. Руварац хронолошког реда, у коме се писци писама редају, но у редању самих писама у појединим одјељцима, напушта он хронолошки ред, којим су иста писана. Тако у IV. одјељку, послије 10. писма из 1835. године, долази 11. писмо, које је исти писац писао 1793. године, па онда њеколико из 1801. године, а одјељак се завршује писмом из 1824. године.

На крају свакога писма у прва четири одјељка, дијелом у оригиналном тексту адресе, дијелом само као напомену, навео је г. Д. Руварац име адресата, те је означен у I. одјељку 1. писма адресат јеромонах Атанасије, игуман манастира реметког, у II. одјељку 1. писма Атанасије Исаијевић, игуман велико-реметкси, а 2. писма исти Атанасије као, ефимерије српске капеле у Бечу,

у III. одјељку 1. писма адресат није познат, 2. писма је Петроније, намјесник ремстески, у IV. одјељку 1. писма игуман и браство фенечко, 2. до incl. 10. код сваког посебно Стефан Станковић, епископ бачки, 11—14. код сваког посебно Арон Радовановић, игуман фенечки, 15. Лукијан Мушицки, 16. прота земунски Јефта Ивановић, а 17. Гедеон Петровић, епископ бачки; на почетку пак V. одјељка означен је као адресат свих 29 писама Стефан Станковић, архимандрит ораховички. Све напомене о адресатима у прва четири одјељка, ставио је г. Д. Руварац непосредно послије текста самих писама у заграђени текст.

У истом заграђеном тексту, послије појединих писама, напоменуо је г. Д. Руварац и о томе, ако писмо није писано руком потписника и код њеких је забиљежио и име писара. На два мјеста (код 1. писма у I. одјељку и код 2. писма у III. одјељку) додао је он, у истоме тексту, двије своје кратке напомене, којима додирује предмет писма, с обзиром на стање његово у садашњости.

На крају сваког одјељка, дакле пет пута, и шести пут још код 15. писма у IV. одјељку, саопштава г. Д. Руварац, да се оригинали тих писама (од једнога препис) налазе у збирци рукописа покојног Ђорђа Рајковића, која је сада у библиотеци новосадске гимназије, а послије споменутога 15. писма у IV. одјељку и на крају V. одјељка, дакле два пута, разјашњује он, како су та писма у ту библиотеку доспјела. Само 16. писмо из V. одјељка није из збирке Рајковићеве, оригинал тог писма је у г. Д. Руварца. Опа пак 2 прилошка у примједбама код 5. писма у V. одјељку не знамо од куда су, јер г. Д. Руварац не каже, гдје их је нашао.

Још само да додам, да је г. Д. Руварац писма ова преписао новим правописом, а језиком какав је у оригиналу, па сам тијем довршио опис **спољашње** стране овога рукописа.

И сво одмах моје мишљење о тој спољашњој страни.

Кад би ова I. књига приложака била мој рукопис, ја је не бих овакву у свијет пуштао. На када то велим, онда ако нећу своје мишљење да изневјерим, не могу ни сл. књижевном одбору предложити, да је овакву каква је на свој образ прими

Разлог пак, због којега ја у реченом случају не бих дао, да ми рукопис у оваквом облику у свијет оде, у томе је, што држим, да дјела човјекова, дакле и књижевни производи његови, кад су смишљени за јавност, треба да су и у лијепом, складном и удесном облику. Сматрајући пак потребним, да и оно што „Матица Српска“, ма и у скромном свом „Летопису“ изда, буде по спољашњости својој лијепо, складно, удесно, прегледно и уредно, знам да је ово моје мишљење сагласно са мишљењем цијелога књижевног одбора „Матице Српске“, а увјерен сам да ће се са мном сложити и уважени г. Д. Руварац, власник овога рукописа, чим му само кажем, о што се у спољашњој страни његовог рукописа спотичем.

Спотичем се:

1. о нови правопис у старом језику. Језик тај има свој правопис и писма ова свакако биће да су писана правописом свога језика. Тежња за вјерности приморала је г. прилагача, да преписује тачно садржину ових писама. На тачност спада и правопис. Зато бих се ја у овом случају помирио са мијешањем правописа само онда, кад би се питање морало свести на то, да ли је боље ишта, или ништа, другим ријечима, ако г. Д. Руварац не би баш могао ову I. књигу својих приложака обући у стари њихов правопис, онда нека иде и овако. Но даље књиге нека буду написане својим правописом, а „Матица Српска“ наћи ће за њих словā, —

2. о понављање напомене, у једној и истој књизи, од куд је њезин материјал. Зашто шест пута казивати, да су ова писма из збирке Рајковићеве, да су сада у библиотеци новосадске гимназије, зашто два пута тумачити, како су она тамо доспјела? —

3. о прећутавање мјеста, на коме је г. Д. Руварац нашао оне прилошке у примједбама 5. писму у V. одјељку. То не треба прећутати, кад се код других не прећутава, —

4. о понављање напомене о адресату, кад једно за другим долази више писама, која су писана једноме и истоме лицу, —

5. о напуштање хронолошког реда у писмима IV. одјељка. Ако су то скривили разноврсни адресати, онда

бих ја направио у томе одјељку пододјељке, па у овима бих према адресатима распоредио писма хронолошким редом, —

6. о разноликост при навађању адресата. Оригиналне адресе ја бих у овој књизи изоставио, јер ништа не разјашњују, —

7. о сав онај заграђени текст, што долази непосредно за текстом појединих писама. Ја бих га ослободио заграде и избацио између текста самијех писама. Све што је нужно рећи, рекао бих у предговору, или у примједбама, или у натпису одјелка, или у натпису самога писма, —

8. о опе двије напомене, наиме ону код 1. писма у I. одјељку и ону код 2. писма у III. одјељку, о предмету тијех писама. Г. Д. Руварац вели у првој, да је обичај прања ногу „одавно“ престао у митрополији карловачкој, а у другој, да је њеки други обичај „давно“ престао. Са оваквим напомснама није ништа поможено, јер онај, који хоће у та питања дубље да улази, није ништа дознао. Но и ја са овом примједбом дотакох се донекле друге, унутрашње стране ове књиге, па треба ту да застанем и да завршим говор о спољашњој страни.

Свих осам ових мојих примједаба нијесу крупне и осим прве лако се могу задовољити и г. Д. Руварац знам да ће на њих пристати, јер ни он не ће презирати оно што је љепше и углађеније.

Прелазим на важнију, **унутрашњу** страну овога рукописа.

Писма у овој првој књизи приложака нијесу из прадавне наше прошлости. Но за то нико нека им не пориче важност. Нама треба још много грађе и за најновију прошлост нашу. Није нам све јасно ни овамо од 1848. године, а оно од прије, још нам је нејасније. По писцима својим ова су писма такође важна. Писали су их људи, који су по положају своме, а њеки и по способностима својим, јако утјецали на живот нашега народа, цркве и књижевности. Исто тако нијесу ова писма ни широм свијета растурена ни сложена у чврсто закључане архиве. Требало је доћи само у Нови Сад и услужни професор библиотекар наше гимназије даће да се сва препишу. Па ипак за то не смије нико за ништа држати труд овај г. Д. Руварца. Имали смо ми и више и важнијих

ствари за историју нашу и наших људи, па је отишло и пропало, нешто без трага, а нешто готово као без трага, отишло и пропало на очи нама, испред носа нам је однесено и развучено, а ми се ни макли нијесмо, да спасавамо и чувамо. Па нијесмо ли дужни рећи „хвала“ г. Д. Руварцу, који се потрудио да нам ово спасе и који се и даље још труди око спасавања и других ствари? И док му ми захваљујемо, треба „Матица Српска“ овај његов посао својски да потпомогне. У томе ће се сл. књижевни одбор зацијело са мном сложити, а можда ни уважени г. Д. Руварац не ће бити противан примједбама мојим, које ћу сада навести о унутрашњој страни, о садржини његових приложака.

Прва ова књига приложака садржи понајприје званична писма. Та треба од пропасти или заборава чувати. Но ја ипак не мислим, да је свака ријеч у њима толико важна, да се баш мора сачувати. Има у њима по гдјешта, што је од мање важности. Тако сва она „благожелателна пребивања спрам пречесности и преподобијâ“, она „ожидавања непремјеног доласка“, и друге сличне ствари могле би слободно изостати. Но како тога у овој књизи нема много, то ћу радо пристати да се и то штампа, ако поштовани мој пријатељ г. Д. Руварац не би хтио то изостављати.

Осим званичних, у овој су књизи још и полузванична и приватна писма више пута споменутих наших архијереја. Та писма заузимају већи дио ове прве књиге приложака. О њима ћу говорити заједно, јер су по природи својој сродна, више приватна неголи званична. Та писма нијесу никад била намијењена ширем кругу. Писана су појединим личностима у облику приватних писама, са садржином најприватнијом, у расположењу незваничном. Да су их они којима су писана уништили, ми им не би могли пребацивати, нити их за то осуђивати. Потомство нема права искати, да му се сачува садржина и таквих писама. Али, кад они којима су та писма писана, не уништите те приватне изливе воље, ума и срца својих претпостављених и пријатеља, онда нико не може замјерити потомству, ако завири у та писма, кад их нађе. И кад синови нијесу хтјели покрити голотињу отаца својих и уклонити с погледа свијету слику својих до-

бротвора и отаца, која их приказује у недоруву, онда ће праунуци једва заслуживати проклетство, кад баце поглед на ту слику. Но наће ли се и међу потомством неко, ко натрашке приступа тијелу својих праотаца и дједова, које синови њихови оставише у недоруву и голо, томе ће свијет признати његов нежни осјећај. Ако дакле ко хоће да штампа приватна писма, ја га за то не бих осуђивао. А ако у тим писмима има грађе за нејасну и тамну прошлост народну, онда бих му у послу и помагао, но само дотле, док ту грађу скупља. Све оно остало из тих писама ја бих оставио на миру, нека лежи у библиотеци, па баш ако отуд и нестане и пропадне, не ће Српству бити штете.

Све дакле што нема значаја опћег историчког требало би, по моме мишљењу, из ових писама избацити. У прва четири одјељка има само једно приватно писмо, и то 10. у IV. одјељку, из којега бих испустио прва два одсјека. Из онога што је у та два одсјека, дознајемо једино, кога је дана и кога сахата у мјесецу децембру 1835. године било одређено да се дигне ћуприја између Варадина и Новога Сада и да се ради тога митрополит Стратимировић са ћуприје врати у Варадин, па посјетивши командирера отишао натраг у Карловце, рекавши и Дунаву и Новоме Саду до прољећа с Богом. То није важно. А ако би се можда могло претпоставити, да је Стратимировић важним њеким црквеним или народним послом требао тога дана доћи у Нови Сад, па би његов недолазак могао постати фаталан за успомену његову, онда би се могла та два одсјека из тога његовог писма у изводу штампати, те би се сачувало оправдање што тог дана на биљези није био. Остала приватна писма Стратимировићева, а других и нема у прва четири одјељка ове I. књиге приложака, или су важна за осветљење догађаја тадашњих, или за карактеристику односаја и личности мјеродавних. У њима нема ничег што би нам румен стида на образ наогнило. Можемо се и неслагати са овијем или онијем назором његовим, али из писама ових свагда нам излази пред очи поштовања достојна слика озбиљнога и свјесnога архијереја нашег.

Но у књизи је овој и пети одјељак и у њему 29 писама владике Јосифа Путника, која заузимају нешто преко три четвртине цијеле књиге, пуних 85 колона. Ту има, по моме мишљењу, много да се изоставља. Најприје она честа понављања о икономији пакрачког владичанског двора. Вино, ракија, зоб, орање, сијено, кухиња, слуге, спајински чиновници, подизање плотова и ограда и т. д., све су то питања, која су била важна за господара пакрачкога двора, али немају толико општег интереса, да би их требало трошком „Матице Српске“ штампати. Господар бавећи се далеко осим куће, мора мислити и о ситницама код куће, особито онда, ако његов замјеник нема неограничено право располагања. Није нечасно за владику Јосифа Путника, да наређује своме заступнику у господарству, да непусти да срне поцркају, боље да их Томаш убије, а Марија у пац метне; није нечасно што опомиње, да не попију оно добро вино, што треба за лијек чувати; није нечасно што упућује какву ће смјесу жита направити за „мунтмел“; није нечасно што се сјећа своје гардеробе и наређује, да се прозрачи; није нечасно што се боји да се не би у кући гдје год мишеви залегли и т. д., и т. д. Све то није нечасно, али није за српску цркву, књижевност и за народ српски важно, па то не треба ни штампати, бар не у „Летопису Матице Српске“.

Поред врло многих икономских ситница, које и ако нијесу нечасне ипак нијесу за штампу, има у овим писмима владике Јосифа плем. Путника на доста мијеста и таквих ствари, које нијесу ни мало часне. Зато предлажем г. Д. Руварцу, да побрише из ових писама сва мјеста, на којима гледамо владику Путника.

Пристане ли г. Д. Руварац на ове моје примједбе, тада би могао у предговору, или у једној примједби, казати онолико колико је нужно, о ономе што је из ових приложака изоставио.

Казавши и разјаснивши своје мишљење о овоме рукопису г. Д. Руварца, предлажем славном књижевном одбору „Матице Српске“, да рукопис овај власнику поврати и да га замоли, да исти према мојим напоменама

и својим бољим назорима преудеси и онда да га сл. књижевни одбор прими, у „Летопис Матице Српске“ пусти и награду за труд г. Д. Руварцу одреди.

Предлог овај ставио сам у претпоставци, да прилошци ови до сада нијесу нигдје још штампани. Такву претпоставку смио сам узети, јер је на рукопису уважено име господина Димитрија Руварца, а морао сам је узети, јер нити имам времена да превртем све листове и листиће наше из минулих годиња, нити би их и могао превртати, кад их у Карловцима нема“.

Предлог оцењивачев прима се и Д. Руварац позваће се, да свој рукопис удеси према оцењивачким примедбама, а нарочито, да језик и правопис остави онакав какав је у оригиналу.

26. Члан Аркадије Варађанин подноси оцену на спис проте Димитрија Руварца с натписом: „Прилошци к историји српске школе у Аустро-Угарској I. део.“

У тој својој оцени наводи ово: „Кад сам прочитао, нашао сам, да има у овом спису драгоцених података за наш школски живот из прошлог века, а тако и из почетка овог нашег века. У овим списима огледа се поглавито топла жеља и велико заузимање за напредак просвете народне покојног митрополита Павла Ненадовића.

У истим писмима има доста опширних података и о тадањем унутарњем устројству наших основних народних школа из бившег провинцијала, јер се ту приказује доста опширно наставно градиво земунске нар. школе из године 1821—1829.

Има података и за спољно устројство као и за начин зидања школских зграда.

Све су то, као што сам рекао, драгоцени дарови за нашу повесницу школског рада и живота од како смо доспели у ове крајеве и послужиће добрим сваком књижевнику нашем, који се буде упустио да пише повесницу нашег овостраног школарства. Само бих ја препоручио г. писцу, да овај материјал среди по хронолошком развоју, те да старији документи иду у штампу напред, а позније за њима; да су измешани, као што овде видим спис у почетку из године 1813 и онда други из године 1794., па онда из године 1821—29., па даље из

1789. и т. д. и онда опет на завршетку овог дела долазе податци из године 1807—21. а завршује се са документима из године 1759—1786. По мом мњењу је то нужно и потребно да се учини већ и за то, што ће писац школске повеснице имати тако при руци из једног периода на гомили све што му је потребно, а и за читаоца је милије, кад чита ствари онако, како се догађале једно за другим.

Наша је „Матица“ већ у двапута расписивала стечај за историју српске школе у Аустро Угарској; и видимо, да се до сад још нико није пријавио; а то ће бити, по свој прилици, разлог томе та околност, што нисмо имали довољних података за то; а то би могли добити само у архиви народној или државној у Бечу и Будимпешти, до којих је врло тешко доћи. С тога смо благодарни пречасном г. Димитрију Руварцу, који се одважио на то, да скупља и износи податке за наш просветни живот, те с тога препоручујем, да се и ти податци, и остали, који буду дошли, приме и штампају у „Летопис“, где ће бити најбоље сачувани за оне, који буду писали историју наше школе на овој страни, и онда молим, да се и писцу уобичајена награда изда и да се умоли, да продужи свој рад у овом правцу.

Најпосле ваљало би писац да у својим „Прилошцима“ дотера правопис и језик према оригиналу“.

На основу те оцене примају се споменути „Прилошци“ и позваће се писац, да тај свој спис удеси према примедбама оцењивачким, да би се могао штампати у „Летопису“.

27. Чланови Милан А. Јовановић и Јован Грчић јављају, да су прегледали шаљиву игру у 1. чину с натписом: „Еманципована“, од непознатог писца, и наводе ово: „писац је потпуно одговорио захтевима наше летошње оцене. Свео је т. ј. своју шаљиву игру на један чин, те је тако она лепа грађа добила и лепу одећу, на лепу скелету испуниле се форме те сад имамо пред собом леп, једар драмски производ са здравом, лепом, занимљивом садржином. И читалац налази задовољства, кад је чита, ал' тек ће нам са позорнице пружити права уживања. Хоће нешто нејасно да се укаже у спомињању цркве, нешто сувише брзо, ал' тако то мора да изгледа кад у 1 чину мора вазда раднје

да се обави, што баш много доприноси лепоти комедије. Редитеља при представљању ваља на то упозорити, па ако он за нужно нађе, да нешто у томе погледу чини, нека чини, ако не, нека остане овако како је. Логике је свакако ту. Због те краткоће у времену, које доноси Einaktler-ство чудновато долази и тај полазак у цркву, сећа нас на рану мису у Римокатолика. Збива се после 7 сахати, јутрење је дабогме већ давно прошло ал' кад узмемо да смо на салашу, да је црква сеоска далеко, онда ипак можемо себи све растумачити.

Ми ову **изворну** шаљиву игру овакву каква је можемо препоручити за награду и радовали би смо се кад би је што пре са нове позорнице у НСаду гледали".

На основу те оцене одређује се непознатом писцу за споменуту шаљиву игру награда од 60 фор. из фонда Накиног.

За тим се отворило делу приложено запечаћено писмо, из ког се видело, да је споменуту шаљиву игру написала Даница Бандићка рођ. Телечкова, учитељица у В. Кикинди.

28. Члан Милан А. Јовановић подноси оцену на фолклорске списе Вида Вулетића Вукасовића из Корчуле, који се тичу археологије, а још више мезимице међу наукама, тако зване „Фолклоре".

У тој својој оцени наводи ово: „Вредни старинар и писац г. Вулетић је довољно познат са својих књижевних радова по „Slovincu", „Српском Гласу" и другим часописима па и засебним књижицама. Бави се археологијом а још више мезимицом међу наукама, тако званом „Фолклором".

У јулу 1893. беше у Чикагу у Америци сазван конгрес фолклориста, којом приликом беше ту приређена и изложба Фолклоре. Председник тог конгреса Charles C. Bonney беше позвао и г. Вулетића на конгрес и он се том позиву одазвао и то својски, јер не само да је читао на том збору расправу своју „Mrtvački običaji i obredi kod južnijeh Slovena" и изложио албум везова југословенских, него је повео собом и гуслара-певача да радним а напредним Прекоморцима покаже баш у натури и мелодију српску. Гуслар тај је лепо херцеговачко момче Вукан Михић, који у неколико прилика,

обучен у лепо старо српско одело, онако момачки отпева тој господи преко Атлантика нашу народну: „Пошетала царица Милица“, „Диобу Јакшића“ као и друге лирске, нпр. „Звоно звони“ и „Извор вода извирала“ и др. Не треба да кажем, да је певач очарао слушаоце, ал' Србадија у Калифорнији и Америци уопште беше заиста усхићена доласком и суделовањем тих честитих Србаља. Часопис „Србин Американац“ даје гласна израза тој својој радости.

На сад г. Вид Вулетић Вукасовић шаље ту своју расправу, да се штампа у Летопису и да се засебице отштампа као целина. Ја сам с великом вољом прегледао и прочитао те рукописе његове унапред рад, да их усвојим и за штампу препоручим, али при тачнијем и дубљем пресуђивању свс сам се више уверавао, да је ово, што је г. Вулетић написао и говорио о самртним и другим обичајима, о везу и ношњи у Југословена, могао у пуној мери задовољити Енглезо-Американце и заинтересовати их за нас, али како је код нас већ рађено на том пољу и у „Гласницима“, и Rad-у и босанским часописима, и у „Старинару“, овака расправљања нису пристала у наш Летопис, што овде скоро и против своје воље морам да изјавим.

У своме говору говори г. Вулетић о т. з. стећцима, надгробним плочама и натписима на њима из богумилских времсна, тумачи знаке на плочама и казује укратко лаконичку садржину на истима, у којој се огледа љубав Богу, народу и јунаштву. То потврђује некојим натписима са тих споменика и говори даље о сахрањивању на Балкану у старим временима, о даћи, мртвачком колу и другим, најпосле говори о обичајима и обредима при данашњој сахрани у југословенским земљама.

После подноси као други чланак „Bilješke o narodnijem uresima kod južnijeh Slavena“ латиницом писано. Овде је језгра превод из дела дра Фрање Carrara „La Dalmazia descritta con 48 tavole miniate rappresentati i principali costumi nationali“ од год. 1847., осврће се и на Фортисов „Osservazioni al viaggio“ и говори о излагању албума и о томе како је певао г. Михић, Руси, Чеси и Пољаци. Спомиње о својој краткој расправи о народним песмама код јужних Словена,

особито Срба и Хрвата, коју је превела нека Американка на енглески.

Затим говори о народним обичајима на отоку Корчули. И о томе је г. Вулетић 1891. издао у Загребу књижицу, чији извадак он подноси конгресу. Занимљиво је наиме читати а још би занимљивије било гледати „Морешку“ и слушати је. Књижици је додао и музику и речитатив, а друга је игра „Сеоски краљ“, која се по селима игра.

Као што се види свега је три расправице, које су писане латиницом. Понављам: за онај свет у Чикагу занимљиве су све три, ал' за нас овде имаде вредности само она прва. Кад би хтео г. Вулетић ону прву „О мртвачким обичајима и обредима“ дати да се сама штампа у Летопису, ја бих је могао препоручити, ал' за ове друге две нисам никако“.

Према тој оцени прима се за „Летопис“ та прва споменута расправа.

ИЗДАЊА „МАТИЦЕ СРПСКЕ“.

Од **Летописа** „Матице Српске“ изишло је до сад **182 књиге.**

Од књиге	5	до	80	—	—	—	—	—	—	20 нов.
„ „	84	„	92	—	—	—	—	—	—	40 „
„ „	93	„	108	—	—	—	—	—	—	50 „
„ „	109	„	112	—	—	—	—	—	—	80 „
„ „	113	„	115	—	—	—	—	—	фр. 1.—	„
„ „	116	„	118	—	—	—	—	—	—	80 „
„ „	119	„	120	—	—	—	—	—	фр. 1.—	„

Књига 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130.
131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140.
141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150.
151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160.
161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170.
171. 172. 173. 174. 175. 176. 177 178. 179. 180.
181. и 182. по — 70 нов.

Примедба. Нема више на продају ових књига: 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 113, 114, 121.

Народне песме (у Славонији, женске)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30 нов.
Душанија, од Ј. Новића	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40 „
Старине (тумачење нар. певања и приповедања), од Ј. Новића	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40 „
Московија (кримски рат), од Ј. Новића	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30 „
Капетан Радич (приповетка), од Ј. Новића	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20 „
Краљевић Марко (драма), од А. Николића	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20 „
Максим Црнојевић (трагедија), од Л. Костића	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50 „
Натан Мудри, од Лесинга, превео др. Ј. Хаџић-Светић	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30 „
Песме Хорацијеве, превео Ст. Лазић	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30 „
Латинска граматика, од дра Ј. Туромана. I. део	—	—	—	—	—	—	—	—	—	80 „
Латинска граматика, од дра Ј. Туромана. II. део	фр.	1.—	—	„						
Живот Саве Текелије	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20 „
Албум текелијне стогодишњице	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10 „
Мажејовски, Историја словенских права. I.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30 „
Дјела Јакова Игњатовића. I.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	80 „
Животопис Лукијана Мушицког (са сликом), од дра Ђ. Мушицког	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30 „

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Фесх II 4

„Летопис“ и остала издања „Матице Српске“

могу се добити:

У Панчеву: **У књижари Браће Јовановића, као главног комисионара матичиних књига.**
У Београду: У књижари В. Валожића.
У Загребу: У књижари Југославенске академије Лав. Хартмана (Кугли и Дајч), и у свеучилишној књижари Албрехта и Фидлера.
У Задру: У књижари Г. Водицке.
У Новом Саду: У књижари Браће М. Поповића, у књижари Авг. Хергера, у књижари Луке Јочића, и у благајници „Матице Српске“.
У Прагу: У књижари дра Грегера и Ф. Датла.
У Сомбору: У књижари Мил. Каракашевића.
У В. Кикинди: У књижари Јована Радака.
У В. Бечкереку: У књижари Ј. Грчића.
У Земуну: У књижари Ј. Карамата.

Цена је овој књизи 70 нов. а. вр.